

RODITELJSTVO KROZ ŽIVOT

perspektiva potreba

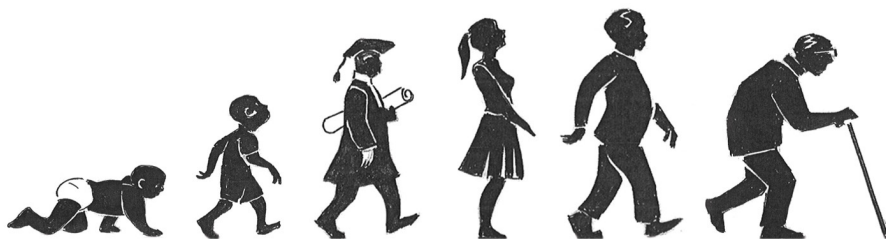
Maja Ljubetić, Ina Reić Ercegovac

SVEUČILIŠTE U SPLITU, FILOZOFSKI FAKULTET

RODITELJSTVO KROZ ŽIVOT PERSPEKTIVA POTREBA

Maja Ljubetić, Ina Reić Ercegovac

IZDANJA FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U SPLITU
EDITIONES FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS SPALATENSIS

Nakladnik:

Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet
Poljička cesta 35, 21000 Split

Odgovorni urednik:

prof. dr. sc. Ina Reić Ercegovac, dekanica

Recenzenti:

prof. dr. sc. Saša Milić, Filozofski fakultet,
Sveučilište Crne Gore

prof. dr. sc. Jasminka Zloković, Filozofski fakultet, Sveučilište u Rijeci
izv. prof. dr. sc. Ivana Macuka, Odjel za psihologiju, Sveučilište u Zadru

Lektura i korektura:

Petra Božanić, mag. educ. philol. croat.

Ilustracije:

Siniša Ercegovac

ISBN (Tisak) 978-953-352-117-6

ISBN (Online) 978-953-352-151-0

Tiskano izdanje odobrilo Vijeće Filozofskog fakulteta u Splitu odlukom od 18. travnja 2024.

Online izdanje odobrilo Vijeće Filozofskog fakulteta odlukom od 17. lipnja 2026.

RODITELJSTVO KROZ ŽIVOT

PERSPEKTIVA POTREBA

Maja Ljubetić, Ina Reić Ercegovac

Split, 2026.

SADRŽAJ:

1. UVOD.....	9
1.1. Terminološke nejasnoće u roditeljstvu (parenthood i parenting).....	14
1.2. Zašto razmatrati roditeljstvo iz perspektive potreba?.....	15
2. TEORIJE POTREBA KAO POLAZIŠTA ZA PROUČAVANJE RODITELJSTVA U CJELOŽIVOTNOJ PERSPEKTIVI.....	19
2.1. Hijerarhija potreba kao objašnjenje ljudskog ponašanja.....	21
2.2. Teorija samoodređenja.....	26
2.3. Glasserova teorija osnovnih potreba.....	28
2.4. Je li teorija primjenjiva (prepoznatljiva) u praksi?.....	30
3. U IŠČEKIVANJU DJETETA – TRANZICIJA U RODITELJSTVO.....	39
3.1. Prijelaz u odraslu dob i stavovi prema roditeljstvu	41
3.2. „Pravi trenutak“.....	43
3.3. Rađati ili apstinirati?.....	46
3.4. Demografski trendovi i fertilitet.....	48
3.5. Kategorizacija roditeljskih motiva.....	50
3.6. Neodvojivost motiva za roditeljstvom i roditeljskih potreba.....	55
3.7. Je li teorija primjenjiva (prepoznatljiva) u praksi?.....	58

4.	DOJENAČKA DOB–OD ROĐENJA DO BAZIČNOGA POVJERENJA I SIGURNE PRIVRŽENOSTI.....	63
4.1.	Dojenaštvo i najranije djetinjstvo – razvoj privrženosti.....	65
4.2.	Je li teorija primjenjiva (prepoznatljiva) u praksi?.....	72
5.	RANA I PREDŠKOLSKA DOB DJETETA.....	79
5.1.	Uvod.....	81
5.2.	Razvojna obilježja djece rane i predškolske dobi.....	81
5.3.	Uloga roditelja i roditeljsko djelovanje.....	83
5.4.	Je li teorija primjenjiva (prepoznatljiva) u praksi?.....	88
5.5.	Roditeljski odgojni stil i zadovoljenost/ugroženost djetetovih potreba.....	93
6.	SREDNJE I KASNO DJETINJSTVO – RAZVOJ KOMPETENTNOSTI I SAMOPOUZDANJA.....	99
6.1.	Uvod.....	101
6.2.	Razvojna obilježja djece srednjega i kasnoga djetinjstva.....	101
6.3.	Je li teorija primjenjiva (prepoznatljiva) u praksi?.....	106
7.	ADOLESCENCIJA – PODRŽAVANJE AUTONOMIJE KAO KLJUČNA ZADAĆA RODITELJA.....	115
7.1.	Uvod.....	117

7.2. Razvojna obilježja rane i srednje adolescencije.....	119
7.3. Digitalne tehnologije i društvene mreže u adolescenciji.....	120
7.4. Srednja i kasna adolescencija – prema formiranju identiteta.....	124
7.5. Uloga roditelja u podupiranju optimalnoga razvoja adolescenata.....	128
 8. RODITELJSTVO ODRASLOGA DJETETA ILI KADA RODITELJI POSTANU BAKE I DJEDOVI.....	135
8.1. Uvod.....	137
8.2. Razvojna obilježja srednje i starije odrasle dobi.....	138
8.3. Nova životna uloga – bake i djedovi.....	141
8.4. Dobrobiti kvalitetnih odnosa baka/djed – unuča višesmjerni su i višestruki.....	142
8.5. Je li teorija primjenjiva (prepoznatljiva) u praksi?.....	144
 POGOVOR.....	149
LITERATURA.....	151
BILJEŠKA O AUTORICAMA.....	177

1. UVOD

Je li uopće moguće kratko i jednostavno odgovoriti na pitanje: Što je sve potrebno zadovoljiti, što sve uključiti, što sve izbjeći kako bi se moglo govoriti o uspješnome odgoju djece i uspješnome roditeljstvu?

Kompleksni fenomeni kakvi su roditeljstvo i odgoj djece zahtijevaju složene odgovore. Pokušavajući odgovoriti na pitanje što je potrebno za uspješan odgoj djeteta, Bettelheim (1998, str. 3) navodi „kako je to podizanje djeteta koje ne mora nužno biti uspješno u očima svijeta, ali je, kada razmišlja o sebi, zadovoljno načinom na koji je odgojeno te u velikoj mjeri zadovoljno sobom.“ Nadalje, ističe taj autor, kako se uspješno odgojena osoba dobro nosi s mnogim uobičajenim, ali i ozbiljnim poteškoćama s kojima se susreće u životu i to uglavnom zato što se osjeća sigurnom u sebe. Izgradnji takva osjećaja umnogome pridonosi doživljaj vlastite obitelji, stoga Bettelheim (1998, str. 3) napominje kako „odrastanje u obitelji u kojoj se održavaju dobri i bliski odnosi između roditelja međusobno te roditelja i njihove djece, čini pojedinca sposobnim za stvaranje trajnih, zadovoljavajućih, intimnih odnosa s drugima koji daju smisao i njegovu i životima drugih.“

Govoreći o uspješnome roditeljstvu, Glasser¹ (1997, str. 200) navodi: „Možda se svi nećemo u potpunosti složiti u tome kakvo je dobro odgojeno dijete, ali

¹ William Glasser (1925 – 2013), američki psihijatar, tvorac Teorije izbora i autor Realitetne terapije (psihoterapijske metode).

većina nas u svojim glavama dijeli neke opće slike o tome kakvu bismo svoju djecu željeli vidjeti kada odrastu: da budu topli i ljubazni, marljivi i financijski uspješni, da skrbe o svom zdravlju, (...) da budu moralni i da poštuju zakon, da skrbe o svojim prijateljima i uvažavaju njih, obitelj i obiteljske prijatelje. Kad bi moja djeca bila takva smatrao bih da je sve ono što sam učinio, ne bi li im u tome pomogao, bilo uspješno roditeljstvo.“

Čudina-Obradović i Obradović (2003) o uspješnome roditeljstvu govore iz odgojno-razvojne perspektive nudeći preporuke roditeljima s ciljem ostvarivanja uspješnoga roditeljstva pri čemu se usmjeravaju na: nadzor djeteta, komunikaciju i sudjelovanje u zajedničkom odlučivanju, uključenost u djetetov život i aktivnosti, iskazivanje međusobnoga poštovanja i ljubavi, discipliniranje (postavljanje standarda ponašanja i uspoređivanje stvarnoga ponašanja s postavljenim standardima), brigu za interakciju djeteta sa skupinama pozitivnih vršnjaka uz naglašavanje prosocijalnih i suradnih odnosa, brigu i strukturiranost svakodnevice (planiranje svakodnevnih samostalnih i obiteljskih aktivnosti), brigu za strukturiranost slobodnoga vremena (uključivanje mladih u sportske, kulturno-umjetničke i ostale oblike korištenja slobodnoga vremena, uz ograničavanje i planiranje odlazaka u diskoteke i caffè-barove) te izbjegavanje negativnoga začaranoga kruga „prkosni adolescent – oštre mjere“. Vrlo je vjerojatno kako roditelji koji ostvaruju te, ali i druge postavljene roditeljske ciljeve sebe percipiraju uspješnim roditeljima, a potvrdu svojega djelovanja imaju u željenome ishodu – dobro odgojeno dijete koje je sigurno, samouvjereno, zadovoljno, sretno i prijateljski raspoloženo.

Razvidno je kako roditeljstvo nije moguće istraživati, razumijevati i objašnjavati ako se istodobno ne razmišlja i o djeci odnosno, učincima roditeljskoga djelovanja na njih. Jednostavnije rečeno, kvalitetu i uspješnost roditeljstva moguće je procjenjivati iz rakursa djeteta i rakursa roditelja pri čemu nema garancije da će se te dvije procjene „poklopiti“. Bettelheim (1998) se usredotočuje na djetetovu pozitivnu sliku o sebi (zadovoljstvo sobom, osjećaj sigurnosti, sposobnost odgovaranja na životne izazove), kvalitetu bivših i budućih odnosa te zadovoljstvo pojedinca odgojnim djelovanjem svojih roditelja, a Glasser (1997) ističe odgovornost (prema sebi i drugima) te odnose koji počivaju na toplini i ljubaznosti pojedinca. Čudina-Obradović i Obradović (2003) usmjereni su na pojedine sfere roditeljskoga djelovanja koje rezultiraju željenim ishodima u djece pri čemu ističu odnosnu komponentu te međusobno poštovanje i ljubav.

Očito je kako dimenzija odnosa roditelj – roditelj i roditelj – dijete, a koja je temeljena na prihvatanju i ljubavi, predstavlja ključ za razumijevanje roditeljstva i osnovni je mehanizam odgojnoga djelovanja, stoga joj je potrebno

posvetiti posebnu pozornost. Kim i Rohner (2003) ističu kako je roditeljska ljubav jedan od najvažnijih čimbenika obiteljskoga života i roditeljstva, koja može imati različit intenzitet te manifestacijske oblike, a Glasser (1997., str. 202) zaključuje: „Bez dobrog odnosa naš je utjecaj na druge ili nepostojeći ili uništavajući.“

Iako svjetska i domaća znanstvena literatura fenomenu roditeljstva posvećuje tisuće stranica nastojeći pružiti cjelovite informacije i dati preporuke za dosizanje uspješnoga roditeljstva, još uvijek postoji interes javnosti za takvom literaturom, što je i opravdano očekivati. Različiti vremenski, društveno-ekonomski, politički, geografski, religijski, kulturni i drugi konteksti (Nomaguchi i Milkie, 2020; Purewal van Den Akker, 2007; Taylor i sur., 2000; Zloković, 2023) u kojima se roditeljstvo događa, utječu na roditelje i njihovu percepciju roditeljstva, ali i na shvaćanje djeteta i djetinjstva (Bašić, 2011; Jones, 2008; Ljubetić, 2011; Maleš i Kušević, 2011). Također, prethodna iskustva roditelja (tijekom njihova odrastanja) značajno determiniraju roditeljsko djelovanje, jednako kao i njihovi stavovi, uvjerenja, ponašanja, vrijednosti te osobine ličnosti, psihološka dinamika, iskustvo i sl. (Arendell, 1997; Bibi i sur., 2013; Ljubetić, 2023; Sapp i sur., 2014; Tocu, 2014).

U vrlo obimnoj znanstvenoj literaturi nailazi se na lepezu različitih određenja roditeljstva. Ono se smatra životnom ulogom koja mnogim roditeljima predstavlja izazov s unaprijed neizvjesnim ishodom (Moriarty i Fine, 2001), ali i procesom, aktivnostima i interakcijama u vezi s odgojem i obrazovanjem djeteta, a koji poduzimaju roditelji ili skrbnici s ciljem ostvarenja djetetova rasta, razvoja i dobrobiti (Ljubetić, 2023; 2007; Virasiri i sur., 2011). Quinton (2004, prema Pečnik, 2008, str. 18) vrlo jednostavno objašnjava: „Roditeljstvo (ono što roditelji rade sa svojom djecom i omogućavaju im) uključuje zadaće (npr. pružanje tjelesne njege, postavljanje granica i učenje društvenoga ponašanja), ponašanje (npr. reagiranje, naklonost i pozitivna briga) i kvalitetne odnose (npr. pružanje emocionalne sigurnosti i sigurne povezanosti).“

Arendell (1997, str. 1) ističe kako roditeljstvo uključuje „vještu i kreativnu uporabu znanja, iskustva i metoda“ u skrbi i odgoju djece i nije ga moguće objašnjavati isključivo kao individualnu aktivnost koju oblikuju samo osobne karakteristike roditelja. Roditeljstvo se shvaća kao „trajni skup odnosa i aktivnosti“ potrebnih svim roditeljima odnosno, „proces koji obuhvaća skup intelektualnih, emocionalnih i materijalnih prilagodbi koje omogućuju odraslima da postanu roditelji...ili da zadovolje potrebe djeteta u tjelesnoj, emocionalnoj, intelektualnoj i socijalnoj sferi“ (Daly, 2008, str. 11).

Upravo zbog višedimenzionalnosti roditeljstva, Smetana (2017) navodi kako se desetljećima objašnjavanju roditeljstva pristupalo istraživanjem roditeljskih

odgojnih stilova i njihova utjecaja na dječji razvoj izdvajajući autoritativno (demokratsko ili skrbno-zahtjevno) roditeljstvo kao ideal. No, povećana osjetljivost istraživača za kulturološke i kontekstualne varijacije roditeljstva rezultirala je njegovim sve specifičnijim određenjima u smislu isticanja različitih roditeljskih dimenzija te većem uvažavanju uloge roditeljskih uvjerenja u moderiranju veze između roditeljstva i djetetove prilagodbe. Novija istraživanja uključuju modele „specifičnih domena“ (engl. domain-specific), koje roditelje opisuju kao one koji fleksibilno razvijaju različite prakse ovisno o vlastitim ciljevima, dječjim potrebama i vrstama ponašanja kojima je roditeljstvo usmjereno (Smetana, 2017).

Nezaobilazan pojam vezan za roditeljstvo jest i pojam roditeljskih kompetencija, odnosno specifičnije, roditeljskih vještina izravno povezanih s optimalnim razvojnim i odgojnim ishodima djece (Epstein, 2010; Johnson i sur., 2014; Ljubetić i sur., 2017; Ljubetić, 2023; 2007). Champion (1995, prema Pećnik, 2008) naglašava kako

iako ne postoji univerzalno slaganje o tome što sačinjava dužnosti ili odgovornosti roditeljstva, ipak je moguće smatrati glavnim roditeljskim zadaćama: pružati osnovnu skrb te štititi i njegovati dijete do odgovarajuće dobi; osigurati sigurnost djeteta; pružiti vodstvo i ograničenja; omogućiti djetetu stabilnost; omogućiti uvjete za djetetov intelektualni, emocionalni i društveni razvoj, uključujući i prenošenje određenih odgovarajućih vještina i oblikovanje poželjnoga ponašanja; (na)učiti dijete poštovati zakon i pridonositi društvenoj sigurnosti te pridonijeti ekonomskomu prosperitetu nacije (str. 19).

Istraživanje o kojem izvješćuje Epstein (2010), a u kojem je sudjelovalo 2000 roditelja, uputilo je na poželjne roditeljske kompetencije te na osobine dobrog roditelja. Roditeljske su vještine (uvjetno) rangirane od najvažnijih do najmanje važnih za razvojne i odgojne ishode djeteta (Epstein, 2010). Na prvome je mjestu, sukladno očekivanjima, roditeljsko pokazivanje ljubavi i naklonosti djetetu (tablica 1).

Tablica 1. Deset važnih roditeljskih kompetencija (prema Epstein, 2010)

Deset važnih roditeljskih kompetencija	
roditeljske kompetencije	osobine/ponašanja roditelja
ljubav i naklonost	podržava i prihvaća dijete, fizički je nježan, kvalitetno provodi vrijeme s djetetom
upravljanje stresom	poduzima korake za smanjenje svojega i djetetova stresa, vježba tehnike opuštanja i promovira pozitivne interpretacije događaja
vještine odnosa	održava zdrave odnose s partnerom, značajnim drugim osobama i upotrebljava učinkovite vještine građenja i održavanja odnosa s drugim ljudima
neovisnost (sloboda, samoregulacija)	odnosi se prema djetetu s poštovanjem i potiče ga da postane samodostatan i samostalan
obrazovanje i učenje	promovira i modelira učenje i osigurava obrazovne mogućnosti za svoje dijete
životne vještine	pruža sigurnost svom djetetu, ima stalne prihode i planira budućnost
upravljanje ponašanjem	često koristi pozitivno potkrepljenje i kažnjava samo kada druge metode upravljanja ponašanjem nisu djelotvorne
zdravlje	modelira zdrav životni stil i dobre navike kao primjerice, redovito vježbanje, zdrava prehrana za djecu i sl.
religija	podupire duhovni ili vjerski razvoj i sudjeluje u duhovnim ili vjerskim aktivnostima
sigurnost	poduzima mjere predostrožnosti kako bi zaštitio dijete i upoznat je s djetetovim aktivnostima i prijateljima

1.1. TERMINOLOŠKE NEJASNOĆE U RODITELJSTVU (PARENTHOOD I PARENTING)

Za potpunije razumijevanje fenomena roditeljstva potrebno je razjasniti i terminološke razlike na koje se nailazi u izvornoj literaturi pisanoj na engleskome jeziku, a iz koje je termin *roditeljstvo* preuzet. Naime, hrvatski prijevod engleskih termina *parenthood* i *parenting* jest istovjetan i glasi *roditeljstvo*, iako je riječ o dvama različitim pojmovima, pri čemu se jedan izražava imenicom (*parenthood*), a drugi glagolom (*parenting*). U čemu je razlika osim one gramatičke? Taylor (2014)² je pokušala dati vrlo jednostavan odgovor: „Ustanovit ćete jaz između trudnoće i roditeljstva (*parenting* – glagol). On se zove - roditeljstvo (*parenthood* – imenica).“ Ti će pojmovi zasigurno biti jasnijima ako se objasni što podrazumijevaju.

Roditeljstvo (*parenting* – shvaćeno kao glagol) uključuje odgoj djeteta, odnosno tehnike, metode i vještine kojima se roditelj koristi u podizanju svojeg djeteta. (Na)učiti dijete kako se kupati, hraniti, utješiti ga i sl., dijelovi su roditeljskoga djelovanja jednako kao i usmjeravanje djeteta, prenošenje obiteljskih vrijednosti ili učenje djeteta o potrebi preuzimanja vlastite odgovornosti, discipliniranje ili prihvaćanje posljedica (neodgovornoga ponašanja)². Ukratko, *parenting* podrazumijeva aktivnost, pa bi ga bilo moguće tako i prevoditi kao 'roditeljsko djelovanje', iako autorice Maleš i Kušević (2011, prema Mandarić Vukušić, 2016) nude termin *roditeljevati*, koji ipak nije (još) zaživio u znanstvenome diskursu. S druge pak strane, termin *parenthood* podrazumijeva stanje, odnosno ono što 'roditelji jesu', dakle činjenica bivanja roditeljem. Ono uključuje ulogu koju pojedinac preuzima, kao majka ili otac i kao suroditelj sa svojim partnerom². Tako shvaćen koncept roditeljstva (kao činjenica, stanje i proces) fokusiran je na međudodnos obaju partnera, odnos s obitelji i prijateljima, kolegama i zajednicom te najvažnije prema sebi. Daly (2008, str. 11) naglašava kako je važno „definirati roditeljstvo na način koji uzima u obzir fizičko i socijalno okruženje, povijest i relacijsku, racionalnu i primijenjenu dimenziju koje su uključene u odnos.“

U ovoj knjizi termin *roditeljstvo* upotrebljavat će se kao skupni pojam koji podrazumijeva i stanje i aktivnost, no kada bude osobito važno naglasiti roditeljsku aktivnost usmjerenu na djetetov razvoj i/ili odgoj, upotrijebit će se termin *roditeljsko djelovanje*. Također, termini „roditeljstvo“ i „roditelji“ odnose se na sve aktivnosti i subjekte uključene u roditeljstvo (Daly, 2008), pri

2 <https://www.erikalabuzanlopeztherapy.com/blog-psychotherapy-marriage-co-unseling-infertility-postpartum-depression-minimalism-leaguecity-houston-tx/2015/9/1/what-is-the-difference-between-parenting-and-parenthood>

čemu se ne misli isključivo na biološke roditelje, već na sve one koji tu ulogu obnašaju (skrbnici, posvojitelji, pararoditelji i sl.)

O'Connor i Scott (2007, str. 2), govoreći o roditeljstvu, izbjegavaju upotrebljavati termin roditeljstvo i zamjenjuju ga terminom odnosi *roditelj – dijete* objašnjavajući da „izraz 'odnos roditelja i djeteta', iako preširok, označava uzajaman, dinamičan i interaktivan proces mehanizama utjecaja.“ Naime, smatraju ti autori, pojam roditeljstva za neke implicira ideju da su učinci roditelja na djecu jednosmjerni procesi „od vrha prema dolje“, što nije prihvatljivo, pa čine i terminološku razliku kako bi istaknuli upravo suprotno – reciprocitet utjecaja.

Uvažavajući različite znanstvene perspektive u istraživanju roditeljstva, za potrebe ove knjige, **opredjeljujemo se za određenje roditeljstva kao dinamičnoga, promjenjiva i nepredvidiva osobnoga i socijalnoga fenomena koji se stalno mijenja, reformira i reformulira, a kojega je moguće objasniti kao odnos, ulogu i proces te koji uključuje „vještu i kreativnu uporabu znanja, iskustva i metoda u skrbi i odgoju djece“** (Arendell, 1997). Bez obzira na različite pristupe, postoji suglasje da je „biti roditelj najteži i najisplativiji posao na svijetu“ (Nomaguchi i Milkie, 2020, str. 198) koji mnogim „odraslima pruža osjećaj svrhe i smisla života“ (Musick i sur., 2016). Također, u ovoj knjizi roditeljstvu pristupamo afirmativno želeći pridonijeti „pozitivnomu roditeljstvu“, koje poštuje i podupire prava djeteta (i roditelja), a temelji se na načelima nediskriminacije, primarnosti najboljeg djetetova interesa u svim djelovanjima koja se na njega odnose, djetetova prava na opstanak i cjeloviti razvoj te uvažavanje djetetovih stajališta. Takvo je roditeljstvo „njegujuće, osnažujuće, daje strukturu i odaje priznanje djetetu (...) Ova vrsta roditeljstva, osim što je osnažujuća za djecu, također unaprjeđuje kompetencije i samopouzdanje“ (Daly, 2008:11) onih koji su u roditeljstvo uključeni.

1.2. ZAŠTO RAZMATRATI RODITELJSTVO IZ PERSPEKTIVE POTREBA?

Objašnjenje fenomena roditeljstva uključuje uvažavanje različitih znanstvenih perspektiva i polazišta, a svaka od njih dala je svoj doprinos boljem razumijevanju toga složenog fenomena. U ovoj je knjizi polazište njegova razmatranja koncept potreba, odnosno pokušaj „rasvjetljavanja“ važnosti uspješnoga zadovoljenja potreba pojedinaca u odnosu roditelj – dijete unutar složenoga konstrukta kakav je roditeljstvo. Upravo zato što roditeljstvo uvijek podrazumijeva odnos

najmanje dviju osoba (dijada majka – dijete, dijada otac – dijete, dijada skrbnik/skrbnica – dijete), polazišne pretpostavke ove knjige jesu:

1. nemoguće je razmatrati roditeljstvo isključivo iz perspektive odraslih (roditelj/skrbnik) jer je dio toga fenomena i dijete
2. budući da je riječ o osobama (u konkretnome odnosu), potrebno je ravnopravno uvažavati sva njihova obilježja, a potrebe ili točnije načini kako uspješno zadovoljavaju svoje potrebe jedno je od njihovih temeljnih obilježja
3. potrebe (i njihovo uspješno zadovoljavanje) „utkane“ su ne samo u roditeljska i djetetova (ne)djelovanja već su i polazište motivacije za roditeljstvo
4. o kvaliteti, načinima i uspješnosti zadovoljenja potreba pojedinaca u tome odnosu ovisi ishod (cilj) roditeljskoga djelovanja (odgojeno, obrazovano, autonomno, samopouzđano, cjelovito i zdravo razvijeno dijete), ali i samopercepcija pojedinca (roditelj, dijete) tijekom cjelokupnoga procesa roditeljstva.

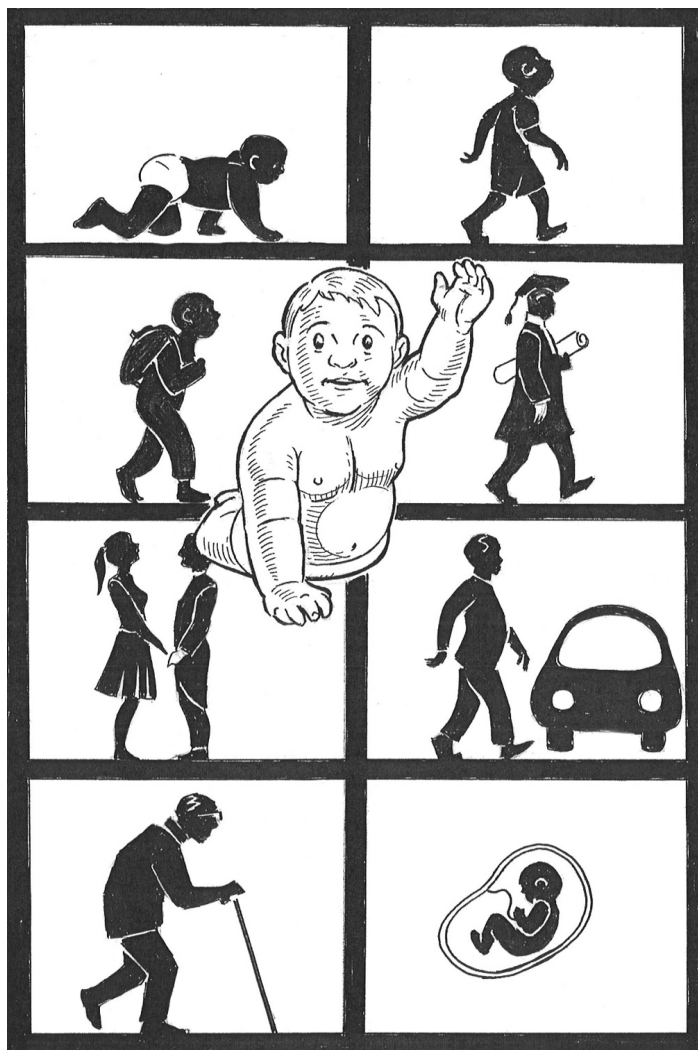
Ono što je moguće smatrati konstantom u dijadi roditelj – dijete jest: a) **pozicija** (uloga) koju svatko od njih ima u odnosu, a koja je hijerarhijski postavljena (roditelj bi uvijek trebao biti roditeljem, a dijete djetetom); b) **izbor roditeljstva** (uvijek je roditelj taj koji izabire biti ili ne biti roditeljem), djetetu je njegova uloga – datost; c) **potrebe** – koje ih stalno potiču na ponašanje s ciljem njihova uspješnoga zadovoljenja; d) **želja** i nastojanje pojedinaca da se u tome odnosu osjećaju prihvaćeno, dobro, sigurno i kompetentno.

Ipak, tijekom vremena, sazrijevanjem u svim područjima djetetova razvoja te istodobno zamorom, starenjem te opadanjem ili mogućim potpunim gubitkom kognitivnih i tjelesnih sposobnosti roditelja odavno uspostavljeni hijerarhijski odnos roditelj – dijete dobiva novu dimenziju, odnosno dolazi do svojevrstne inverzije uloga (Zloković, 2004; 2014). Iako je i dalje to odnos roditelja i djeteta, uloge, zadaće, odgovornosti i vođenje preuzima dijete (sada već odrasla osoba) u odnosu na svojeg roditelja. U tako izmijenjenim ulogama u odnosu i dalje su i roditelji i djeca uglavnom svjesni svojih potreba i nastoje ih uspješno zadovoljiti, što zahtijeva mnogo međusobnoga razumijevanja, uvažavanja, pregovaranja, dogovaranja i konsenzusa. Primjeri iz svakodnevice uvjeravaju nas da bez obzira na pozne godine, djelomičnu ili potpunu tjelesnu nemoć, senilnost ili čak demenciju, roditelji nastoje zadržati barem dio kontrole nad svojim životom te ujedno (iako u smanjenu obimu i izmijenjena sadržaja) kontrolirati svoju djecu. Potreba svake jedinice za kontrolom druge stalni je izvor stresa,

otpora i potencijalnih sukoba jer je svaki pojedinac kontrolni sustav za sebe, koji ne želi da ga drugi kontroliraju, ali ih istodobno želi kontrolirati (Glasser, 1997; 2000). Ipak, već ostarjelim roditeljima najvažniji je osjećaj sigurnosti (primjeren smještaj, redovita prehrana, zdravstvena skrb) i pripadanja (ljubavi) u odnosu sa svojom djecom, širom obitelji i potomcima. Hoće li i u kojoj mjeri njihove potrebe i potrebe njihove djece biti zadovoljene umnogome ovisi o vrijednostima i kulturi šire društvene zajednice te obiteljskoj kulturi koja pojedince okružuje, ali i ostalim, vrlo osobnim čimbenicima. Različite kulture imaju različite vrijednosne sustave koji utječu na obiteljske odnose, dakle partnerske odnose, njihove odnose s djecom, odnose unučadi prema bakama i djedovima te obrnuto.

Američko individualističko društvo naglašava važnost neovisnosti praktički od početka života i tijekom cijelog životnog ciklusa, uključujući i odnos prema roditeljima. Ovo rezultira time da roditelji od odrasle djece ne traže pomoć jer je to demonstracija ovisnosti odnosno, nemogućnosti reciprociteta. Kina, Japan ili zemlje Latinske Amerike kolektivna su društva i naglašavaju međusobnu zavisnost. Vrijednosti se reflektiraju u brizi odrasle djece za roditelje (Zloković i Čekolj, 2018, str. 20).

Slično je i na prostoru Republike Hrvatske, gdje je još uvijek evidentna snažna međugeneracijska solidarnost i povezanost kao rezultat očuvanja tradicionalnih vrijednosti među kojima je obitelj vrlo visoko rangirana (Gvozdanović i sur., 2019; Janković i sur., 2004; Korać Gravovac, 2015; Matulić, 2002). Međutim, mnogobrojni psihosocijalni čimbenici (zdravstveni status, ovisnička ponašanja djece/roditelja, nesigurna egzistencija, niski prihodi, migracije, zaposlenje djece u visokoj životnoj dobi i sl.) „otežavaju uspostavljanje dobrih međugeneracijskih odnosa i ugrožavaju skrb koju odrasla djeca trebaju ili žele pružiti svojim roditeljima“ (Zloković i Čekolj, 2018, str. 22). Znanstvena literatura znatnu pozornost posvećuje odnosu odrasle djece prema ostarjelim roditeljima i njihovu tretmanu u starijoj životnoj dobi (primjerice Conway, 2018; Lee i Dwyer, 1996; Lee i Kim, 2022; Lin i Wolf, 2020; Zloković, 2004; 2014; Zloković i Čekolj, 2018), međutim autorice ove knjige nisu naišle na studije koje se fokusiraju na potrebe roditelja i njihove djece te važnosti njihova uspješnoga zadovoljavanja u kontekstu procesa roditeljstva. Upravo su potrebe roditelja i djece okosnica ove knjige.

2. TEORIJE POTREBA KAO POLAZIŠTA ZA PROUČAVANJE RODITELJSTVA U CJELOŽIVOTNOJ PERSPEKTIVI

2.1. HIJERARHIJA POTREBA KAO OBJAŠNJENJE LJUDSKOG PONAŠANJA

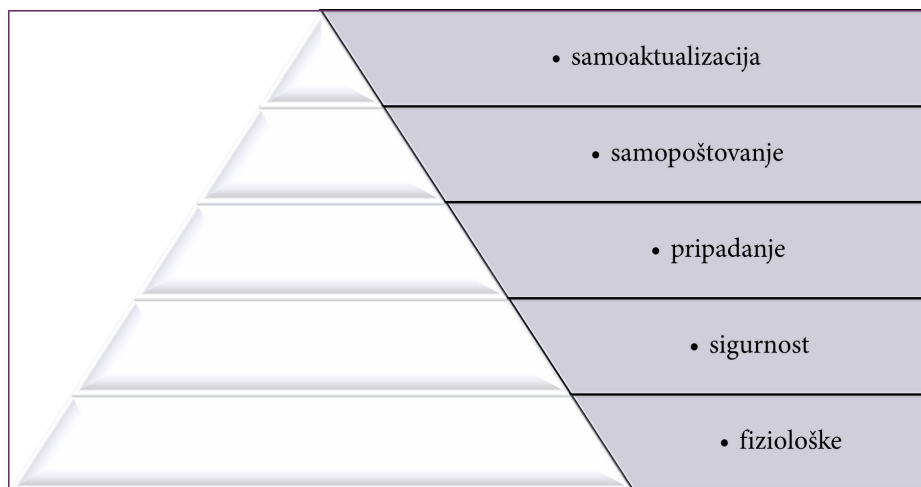
Malo je modela u psihologijskoj znanosti izazvalo toliku pažnju i interes kao što je to hijerarhija potreba koju je predstavio A. Maslow krajem prve polovice prošloga stoljeća (Maslow, 1943). Njegov je model vjerojatno jedan od najcitiranijih teorijskih modela u literaturi koja zahvaća različite psihologijske i srodne discipline. Teorija je proizašla iz kliničkoga iskustva, na tradiciji funkcionalizma Jamesa i Deweya, stopljena s holističkim pristupom Wertheimera, Goldsteina i geštalt-psihologije s dinamikom Freuda i Adlera (Green, 2000). Tako je Maslow predstavio svoju teoriju koju je izvorno pojasnio kao istraživački okvir ljudske motivacije koji će se s vremenom potvrditi i „opstati ili propasti“. Piramida potreba doživjela je svoju primjenu u području psihologije ličnosti i socijalne psihologije, razvojne psihologije, organizacijske psihologije i psihologije odgoja i obrazovanja, ali i pedagogije, ekonomije i drugih društvenih disciplina. Prema izvornoj koncepciji, ljudske su potrebe hijerarhijski organizirane, smještene u razine koje međusobno nisu potpuno isključive, ali pokazuju snagu i važnost koju imaju za pojedinca i njegovo ponašanje (slika 1). Drugim riječima, ako pojedinac ne uspijeva zadovoljiti osnovne fiziološke potrebe ni one za sigurnošću i ljubavlju, najvjerojatnije će prvo težiti zadovoljenju osnovnih fizioloških potreba. To, naravno, ne znači da pojedinac koji je, primjerice, gladan nema potrebu za ljubavlju ili samopoštovanjem, ali te su potrebe manje važne ili potisnute na račun potreba koje u hijerarhiji ljudskih motiva imaju prednost. U Maslowljevoj teoriji koncept zadovoljenja potreba postaje važan kao i koncept deprivacije – deprivacija, primjerice, hrane ili vode određuje ljudsku dominantnu motivaciju i stavlja fiziološke potrebe u prvi plan, a zadovoljenje potreba omogućuje potrebama višeg reda postati važnima ili dominantnima u ljudskoj motivaciji. U klasičnoj piramidi potreba (slika 1) na dnu su fiziološke potrebe, potom potrebe za sigurnošću (poznatost, rutina, zaštita od fizičkih ili

psiholoških prijetnja), koje slijede potrebe pripadanja ili potrebe za ljubavlju (davanje i primanje ljubavi, povezanost s drugima, pripadnost skupini – obitelji, prijateljima, na radnom mjestu i sl.), potom potreba za (samo)poštovanjem (poštovanje drugih ljudi i samopoštovanje, samopouzdanje, kompetencija), a samoaktualizacija je na vrhu piramide predstavljajući ultimativnu ljudsku potrebu, „postati sve ono što je čovjek sposoban postati“ (Maslow, 1943, str. 383). Kada je riječ o samoaktualizaciji, valja istaknuti da je riječ o tzv. potrebi rasta, za razliku od svih ostalih potreba koje odražavaju određenu deprivaciju – kada je čovjek gladan, javlja se potreba za hranom; kada je pojedinac osamljen, javlja se potreba za pripadanjem i ljubavlju i sl. Jedino je samoaktualizacija odraz potrebe za osobnim rastom i razvojem, što se u ljudi može iskazati na različite načine – umjetnošću, znanošću, sportom, poduzetništvom i sl. Naglasak je na maksimalnom iskorištavanju vlastitih potencijala i osobnom rastu. Samoaktualizacija ne predstavlja trajno stanje, već kontinuirani proces rasta koji često uključuje i kreativnost. U kontekstu ove knjige zanimljiva je Maslowljeva misao da primjer potrebe za samoaktualizacijom za ženu može biti i potreba da bude idealna majka: „Samoaktualizacija se kod jednog pojedinca može javiti u obliku želje da bude idealna majka, kod drugog postizanje sportskih rezultata, a kod trećeg kroz slikanje ili izume“ (Maslow, 1943, str. 382–383). Značajke pojedinaca koji su na najvišoj razini hijerarhije potreba, a oni su u populaciji relativno rijetki, jesu, primjerice, kreativnost, neobičan smisao za humor, prihvaćanje sebe i drugih onakvima kakvi jesu, usmjerenost na probleme, a ne na sebe, briga za dobrobit čovječanstva, visoki moralni standardi, neovisnost i druge.

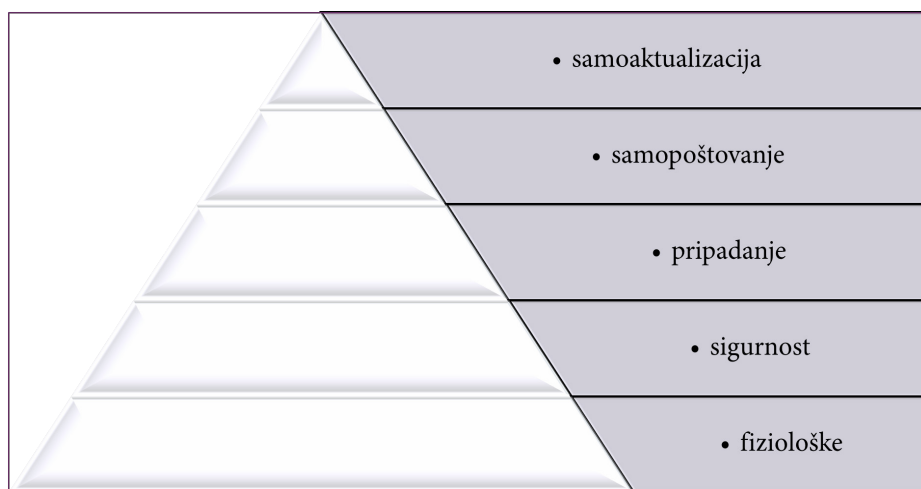
Osim pojedinčeva kognitivnoga prioriteta skupine potreba (čovjek koji je gladan razmišlja o tome kako zadovoljiti potrebu za hranom te svoja ponašanja usmjerava u pravcu zadovoljenja gladi), Kenrick i sur. (2010) naglašavaju da Maslowljeva hijerarhija pokazuje i razvojne prioritete jer su u najranijoj dobi dominantne potrebe nižeg reda, a tijekom razvoja i odrastanja potrebe višeg reda pojavljuju se i kao rezultat maturacijskih procesa i iskustva, odnosno učenja. Iako je hijerarhijska struktura u ljudi relativno univerzalna, postoje i iznimke, odnosno pojedinci u kojih neke potrebe višeg reda mogu biti pretpostavljene potrebama nižeg reda. Maslow tako, primjerice, navodi mogućnost da je nekim ljudima samopoštovanje važnije od ljubavi i pripadanja ili da je nekim ljudima koji su izrazito kreativni, upravo samoaktualizacija važnija od potreba nižeg reda. Također, psihopatska struktura ličnosti može značiti da je pojedinac trajno lišen potrebe za ljubavlju koja se u tome slučaju ne nalazi u piramidi potreba takvoga pojedinca (Maslow, 1943, str. 7).

Sedamdesetih godina prošloga stoljeća, Maslowljeva izvorna hijerarhija potreba proširena je dvjema novim razinama smještenima iznad samopoštovanja (kognitivne i estetske potrebe), a devedesetih je godina prošloga stoljeća u revidiranu piramidu dodana posljednja, najviša razina koja uključuje transcendenciju (slika 2). Kognitivne se potrebe odnose na potrebe za znanjem i razumijevanjem svijeta koji nas okružuje te na potrebe za smislom i svjesnosti. Estetske su potrebe također potrebe razumijevanja, ali prije svega umjetnosti i prirode, traženje harmonije, ravnoteže i ljepote u svijetu oko nas. Transcendencija se u tome kontekstu odnosi na motivaciju pomaganja ljudima oko sebe u njihovoj samoaktualizaciji. U toj, osmorazinskoj piramidi potreba prve četiri razine (do samopoštovanja, uključujući i tu razinu) temeljne su i odražavaju potrebe depri-vacije, a druge su četiri razine (kognitivne, estetske, samoaktualizacija i trans-cendencija) potrebe rasta.

Funkcionalna analiza temeljnih ljudskih motiva, prema Kenrick i sur. (2010), potvrđuje većinu Maslowljevih pretpostavaka o ljudskoj motivaciji, prije svega onu o različitim motivacijskim sustavima za fiziološke potrebe, samozaštitu ili sigurnost, pripadanje ili ljubav te poštovanje ili status (Kenrick i sur., 2010). Ipak, autori ističu da je njegove ideje potrebno revidirati jer, primjerice, potreba za ljubavlju ili pripadanjem, koju Maslow poima kao jednu kategoriju, treba razložiti na dijelove jer je različita motivacija u podlozi potrebe za pripadanjem, romantična ljubav ili roditeljstvo. Također, Maslow je seksualne potrebe stavio na najnižu razinu, a Kenrick i sur. (2010) promatraju ih u kontekstu pronalaženja partnera. Također, ti autori ne smatraju samoaktualizaciju posebnom, izdvojenom i kvalitativno drukčijom potrebom kako je vidi Maslow, već je promatraju u kontekstu potreba za pripadanjem ili samopoštovanjem. Osim razlike u vrsti potreba, dvije se konceptualizacije razlikuju i u hijerarhijskome smislu zato što je hijerarhija „blaža“ u adaptaciji Kenricka i sur. (2010) u odnosu na Maslowa. Naime, revidirana hijerarhija potreba pretpostavlja da potrebe nižega reda postoje i upravljaju ljudskim ponašanjem i jednom kad se pojave potrebe višeg reda, pa je preklapanje različitih potreba jasnije istaknuto u modelu Kenricka i sur. (2010). Također, razlika je u ulozi koju okolina ima, koja je u Maslowa prilično zanemarena, a u revidiranome modelu zauzima važnije mjesto. Naime, Maslow smatra da su temeljne potrebe konstantne i neovisne o okolini u kojoj se pojedinac nalazi, a Kenrick i sur. (2010) smatraju da su potrebe i njihov utjecaj na ponašanje pojedinca usklađene s ekološkim sustavima u kojima se pojedinac nalazi.

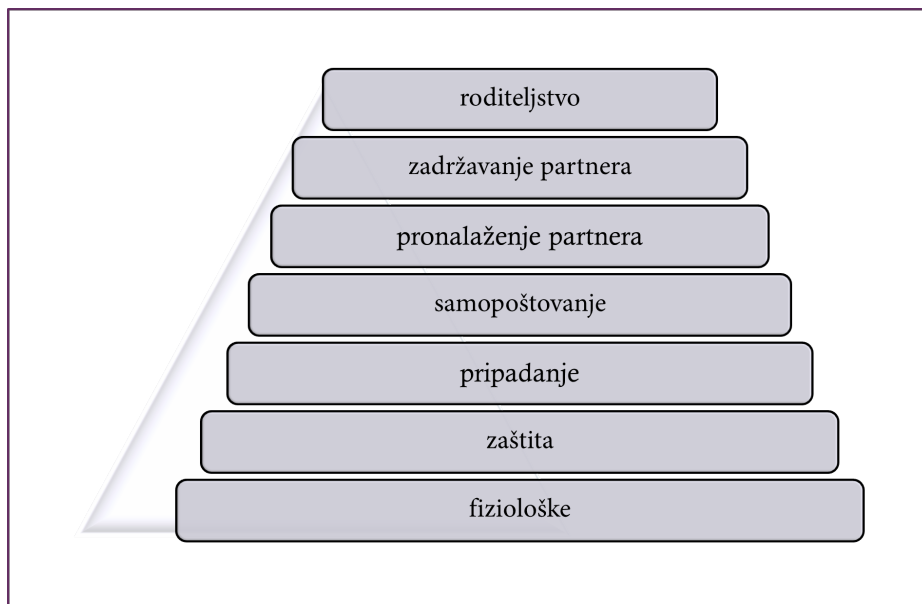
Slika 1. Hijerarhija ljudskih potreba (adaptirano prema izvornoj inačici Maslow, 1943; 1954)

Slika 2. Proširena hijerarhija ljudskih potreba (prilagođeno prema Maslow, 1970)

Kenrickova adaptacija hijerarhije potreba (slika 3) temelji se na teoriji životne povijesti, kao jednome od teorijskih okvira unutar evolucijske psihologije za objašnjenje razvoja određenih oblika ponašanja s ciljem postizanja maksimalnoga reproduktivnog uspjeha (Kaplan i Gangstad, 2005; Sherman i sur., 2013;

prema Pavela i sur., 2016; Stearns i sur., 2008). Prema Kenricku i sur. (2010), životna je povijest genetski organiziran razvojni plan koji uključuje strategije na temelju kojih pojedinac usmjerava svoju energiju na preživljavanje, rast i razvoj te reprodukciju. Moguće je razlikovati dva temeljna ulaganja – tjelesno ulaganje ili ulaganje energije u izgradnju i razvoj tijela (Alexander, 1987, prema Kenrick i sur., 2010) te reproduktivno ulaganje, koje se odnosi na repliciranje čovjekovih gena. Budući da pojedinci imaju ograničeno vrijeme i resurse za ulaganje u različite sastavnice reproduktivne uspješnosti, kao što su preživljavanje, rast, traženje adekvatnoga partnera, odgajanje djece i slično, smatra se da je za takvu vrstu uspješnosti ključna raspodjela truda uložena u pojedine sastavnice. Sastavnice reproduktivne uspješnosti mogu biti suprotstavljene jer ulaganje vremena u jednu od njih može onemogućiti ulaganje u drugu sastavnicu (Pavela i sur., 2016). Reproductivno ulaganje sadrži dva temeljna elementa – prvi se odnosi na ulaganje u traženje i izbor partnera, a drugi na ulaganje u roditeljstvo. Razvojni je slijed tih ulaganja logičan – tjelesno ulaganje prethodi ulaganju u traženje partnera, koje pak prethodi ulaganju u roditeljstvo. Tako su definirane i potrebe u adaptiranoj hijerarhiji potreba (Kenrick i sur., 2010). Roditeljsko ulaganje u evolucijskoj se perspektivi razlikuje među spolovima, pa se smatra da je spol koji više ulaže u potomstvo izbirljiviji u odabiru partnera. U većine je sisavaca to majka, odnosno ženka i kada je riječ o periodu gestacije (trudnoće) i nakon nje, u periodu dojenjaštva. I doista, osim nepobitne činjenice o gestaciji ili trudnoći, koja je u gotovo svih sisavaca uloga majke/ženke, podatci istraživanja jednoznačno pokazuju da majke, u odnosu na očeve, provode značajno više vremena u skrbi za djecu od prvih dana života (Altenburger i sur., 2018; Geary, 2000; Parke i sur., 2005). Stoga je moguće zaključiti kako je za žene karakteristično veće roditeljsko ulaganje, pa se u kontekstu evolucijskoga objašnjenja i njihov odabir partnera više temelji na procjeni njegove prikladnosti u pogledu zdravlja, snage i razvoja.

Slika 3. Revidirana hijerarhija ljudskih potreba (Kenrick i sur., 2010)

2.2. TEORIJA SAMOODREĐENJA

Osim hijerarhije potreba A. Maslowa i revidiranoga modela koji su ponudili Kenrick i sur. (2010), za ovu je knjigu važna i teorija samoodređenja (Deci i Ryan, 1985; 1995; 2000; Ryan i Deci, 2000), koja se dominantno bavi ljudskom motivacijom i subjektivnom dobrobiti pojedinca. Teorija samoodređenja objašnjava ljudsko ponašanje i dobrobit na temelju triju bazičnih, univerzalnih psiholoških potreba čijim zadovoljenjem pojedinac može ostvariti psihološki rast i zadovoljstvo. Teorija samoodređenja konceptualizirana je sredinom osamdesetih godina prošloga stoljeća, a razvijena je na temelju istraživanja intrinzične i ekstrinzične motivacije i njihova utjecaja na ljudsko ponašanje i ljudsku psihološku dobrobit (Deci i Ryan, 1985). Otada, a posebno posljednjih dvaju desetljeća, teorija samoodređenja postala je jedan od često korištenih teorijskih okvira za istraživanje ljudske motivacije, ponašanja, psihološkoga rasta i razvoja te subjektivne dobrobiti. Teorija samoodređenja uključuje šest podteorija: teoriju kognitivne evaluacije (istražuje utjecaj socijalnoga konteksta na intrinzičnu motivaciju), teoriju organizmičke integracije (istražuje kontinuum ekstrinzičnih motivacija

i socijalnoga konteksta te njegov utjecaj na proces internalizacije ekstrinzične motivacije), teoriju kauzalne orijentacije (istražuje utjecaj triju orijentacija – autonomne, kontrolirajuće i amotivacijske na ponašanje), teoriju temeljnih psiholoških potreba (istražuje odnos temeljnih psiholoških potreba i dobrobiti), teoriju sadržaja ciljeva (istražuje doprinos unutarnjih i vanjskih ciljeva na dobrobit i motivaciju) te teoriju odnosa (istražuje ulogu socijalnih odnosa u dobrobiti). U ovoj knjizi osobito su istaknute teorija temeljnih psiholoških potreba i teorija odnosa.

Temeljne su psihološke potrebe prema teorijskom okviru autonomija, povezanost i kompetencija (Ryan i Deci, 2000; 2017). Potreba za autonomijom odnosi se na osjećaj pojedinca da je autonoman u donošenju odluka i vlastitim izborima. Iako se ponekad tumači kao želja za neovisnošću o drugima, treba istaknuti da se naglasak na neovisnosti ne odnosi na način koji bi se mogao tumačiti kao suprotnost potrebi za povezanošću, već se potreba za autonomijom dominantno odnosi na mogućnost slobodnoga donošenja odluka, sukladno svojim unutarnjim iskustvima; odnosi se na iskustvo „slobodne volje“ i doživljaj pojedinca da njegove misli, osjećaji i ponašanja nisu kontrolirani izvana, već da su autentično njegovi. Potreba za povezanošću uključuje interpersonalni kontekst i odnosi se na potrebu ljudi za primanjem i davanjem ljubavi, razmjenom emocija s drugima, osjećajem pripadanja pojedincu ili skupini i sl. Potreba za kompetencijom odnosi se na želju pojedinca da uspješno ovladava okolinom, da bude uspješan u onome što radi, da je efikasan i učinkovit te da razvija svoje sposobnosti i vještine. Jedna od temeljnih pretpostavaka teorije samoodređenja, odnosno podteorije temeljnih psiholoških potreba jest ta da zadovoljenje navedenih potreba promiče motivaciju, volju i spremnost za uključivanje u različite aktivnosti, što dovodi do veće učinkovitosti i više dobrobiti pojedinca. Doista, recentna kroskulturalna istraživanja potvrdila su da zadovoljenje temeljnih psiholoških potreba značajno pridonosi prilagodbi i dobrobiti pojedinaca (Martela i sur., 2023; Yu i sur., 2018). Zadovoljenje psiholoških potreba podupire aktivnost pojedinca i ciljeve usmjerene na osobni rast i razvoj, a nemogućnost njihova zadovoljenja pridonosi pasivnosti i usmjerenosti na sebe.

Teorija samoodređenja bavi se i izučavanjem socijalnih i kulturalnih čimbenika koji potiču ili onemogućuju zadovoljenje temeljnih psiholoških potreba ljudi. Iako postoji pretpostavka da su te potrebe urođene i univerzalne, socijalno okruženje u kojemu se pojedinac razvija ima važan doprinos u realizaciji ljudskih potreba te posljedično u njihovoj dobrobiti. Zbog toga je u kontekstu teorije samoodređenja naglasak na dijalektičnome odnosu aktivnoga pojedinca i socijalnoga konteksta u kojemu pojedinac živi i razvija se.

2.3. GLASSEROVA TEORIJA OSNOVNIH POTREBA

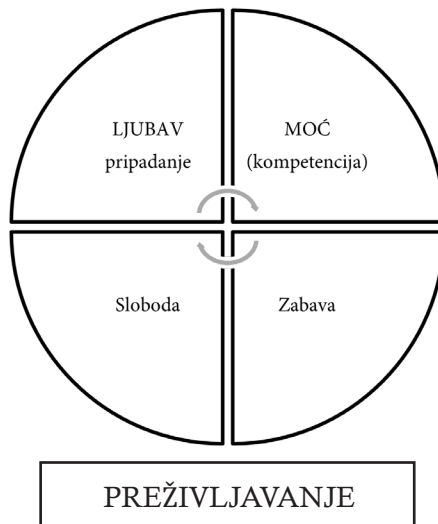
Čini se gotovo nemogućim dati jedinstvenu i opće prihvatljivu preporuku kako (p)ostati uspješan roditelj, a to nije ni cilj ove knjige, no moguće je pokušati „rasvijetliti“ fenomen roditeljstva kroz prizmu osnovnih potreba roditelja i njihove djece shvaćenih kao genetske upute svojstvene svim ljudima. Glasser (2000, str. 34) naglašava kako „osim preživljavanja, koje u mnogome ovisi o našoj fiziologiji, genetski smo programirani da pokušamo zadovoljiti četiri psihološke potrebe: ljubav i pripadanje, moć, slobodu i zabavu“ te zaključuje kako je „svako naše ponašanje naš najbolji izbor u trenutku kada odabiremo kako ćemo zadovoljiti jednu ili više tih potreba.“ Važno je istaknuti upravo „genetsku programiranost“, odnosno činjenicu da svaki pojedinac bez obzira na dob, spol, rasu, socioekonomski status i druge osobine, ima genetski kodirane iste temeljne psihološke potrebe, no ono po čemu se pojedinci razlikuju jesu načini kako te potrebe zadovoljavaju. Polazeći od te činjenice, čini se značajnim razumijevati temeljne psihološke potrebe upravo u kontekstu roditeljstva (shvaćena i kao stanje pojedinca i kao njegovo djelovanje) te istodobno i učinak roditeljskoga djelovanja na dijete, odnosno omogućavanje ili onemogućavanje zadovoljavanja njegovih (djetetovih) potreba. Shvati li se roditeljstvo kao proces, uloga i odnos (Ljubetić, 2007), a za što smo se u ovoj knjizi opredijelili, onda je sve dimenzije tako shvaćena roditeljstva moguće objasniti temeljnim psihološkim potrebama.

Primjerice, razmatrajući roditeljstvo, posebice roditeljsko odgojno djelovanje, razmatramo upravo roditeljska ponašanja usmjerena „najboljemu interesu djeteta“ (Birchley, 2016; Cormier, 2017; Freeman, 1997) iako ne postoji konsenzus znanstvenika oko toga gdje je granica najboljega djetetova interesa, odnosno kada je djetetova autonomija ugrožena, a roditelj svoja ponašanja opravdava najboljim djetetovim interesom. Vrlo je vjerojatno kako bismo se mogli složiti da je u najranijoj djetetovoj dobi roditelj pozvan donositi odluke za i u interesu djeteta, no s porastom djetetove dobi i stjecanjem osobnoga iskustva i kompetencija neke ili većinu odluka potrebno je prepuštati djetetu upravo radi razvoja njegove autonomije (Grolnick i Raftery-Helmer, 2013; Wang i Holcombe, 2010). Vodeći računa o poštovanju tih granica i prepuštajući djetetu činjenje vlastitih izbora te, posljedično, snošenje posljedica za (ne)odgovorna ponašanja, eklatantan je primjer prepuštanja (roditelj) i preuzimanja (dijete) moći, odnosno zadovoljavanje jedne od temeljnih psiholoških potreba roditelja i djeteta. Obostrano, uravnoteženo zadovoljavanje potrebe za moći omogućit će nesmetano zadovoljavanje potrebe za ljubavlju na kojoj počiva (ili bi trebao počivati) odnos roditelj – dijete. Kim i Rohner (2003) ističu kako je roditeljska bezuvjetna ljubav prema djeci vođena djetetovim realnim životnim potrebama, a ne

njihovim osobnim željama i ambicijama. Upravo u poznavanju, razumijevanju i uvažavanju djetetovih „realnih životnih potreba“ krije se potencijalna zamka ako roditelj pri osiguravanju konteksta za njihovo uspješno zadovoljavanje ne uzima u obzir djetetove „osobne želje i ambicije“. Naime, želje su samo manifestacijska razina djetetovih potreba koje se nalaze u pozadini (tih želja). Ono što se od roditelja očekuje jest zrelost i odgovornost u procjeni djetetovih želja i ambicija te mudrost u njihovu svođenju u realno ostvarive okvire (financijske, materijalne, organizacijske, obiteljske itd.).

Uravnotežen i harmoničan život pojedinca bio bi necjelovit i nezamisliv kada bi se zanemarile preostale dvije temeljne psihološke potrebe (sloboda i zabava), koje su imanentne i djeci i njihovim roditeljima. Ono po čemu se oni međusobno razlikuju i zbog čega često nastaju konflikti jesu vrste aktivnosti, duljina trajanja tih aktivnosti, njihova učestalost, metode te drugi sudionici uz koje ili s kojima pojedinci zadovoljavaju te potrebe. Grafički prikaz (slika 4.) omogućuje bolje razumijevanje potreba prema teoriji izbora Williama Glassera (2000).

Iz perspektive teorije izbora, Glasser (2000, str. 34) naglašava: „Naši nas geni motiviraju na zadovoljavanje potreba koje umnogome nadilaze preživljavanje.... premda točno ne znamo što su potrebe.... mi se već s prvim udahom zraka počinjemo boriti da bismo ih zadovoljili. Ovu borbu nastavljamo cijeli život“, te dodaje, „Vjerujem da premalo nas ima ikakvu zamisao o tome kako ove ‘nepopustljive’ potrebe uzrokuju naše ponašanje“ (Glasser, 1997, str. 19).

Slika 4. Osnovne potrebe prema teoriji izbora W. Glassera (2000)

S obzirom na to da su potrebe genetski programirane, stalni su pokretač pojedinca na ponašanje s ciljem njihova uspješnoga zadovoljenja. Stoga bismo ponašanje mogli odrediti kao „sve ono što činimo od rođenja do smrti“, a „što smo sami aktivno odabrali“ te „da možemo naučiti činiti bolje izbore“ (Glasser, 2000, str. 64). Tako određenje ponašanja ulijeva optimizam jer roditelji, svjesni svojega roditeljstva (Ljubetić i sur., 2019; Ljubetić i Reić Ercegovac 2020; Maglica i sur., 2020; Reić Ercegovac i Ljubetić, 2019) i ishoda svojega roditeljskog djelovanja, uvijek mogu izabrati mijenjati svoja ponašanja na svoju dobrobit i dobrobit svoje djece.

U kontekstu roditeljstva, razumijevanje povezanosti potreba i ponašanja roditelja i djece od osobite je važnosti jer omogućuje objašnjenje onih ponašanja koja se često čine neobjašnjivima, nelogičnima, ponekad čak i bizarnima, a vrlo su često izvori svakodnevnih ili povremenih nesuglasica ili pak ozbiljnijih konflikata između partnera međusobno te njih kao roditelja i njihove djece. Važno je naglasiti kako su sva (ili barem velika većina) ljudskih ponašanja njihov vlastiti izbor, pa je i odgovornost pojedinca za učinjene izbore njegova osobna.

2.4. JE LI TEORIJA PRIMJENJIVA (PREPOZNATLJIVA) U PRAKSI?

Kada pojedinci uravnoteženo zadovoljavaju svoje temeljne psihološke potrebe, uglavnom su zadovoljni sobom i vlastitim životom. Imaju osjećaj da su „u kontroli“ ili „u balansu“, kako to stanje odrasli najčešće artikuliraju. Tada svakodnevni, uglavnom očekivani izazovi postaju samo jedna od životnih situacija s kojima su se spremni suočiti i „nositi“ te izabiru uglavnom učinkovita ponašanja kako bi uspješno odgovorili na te izazove. Primjerice, koja se od obitelji nije, barem ponekad, susrela s izazovom planiranja zajedničkoga ugodnog, proljetnoga vikenda?

Suočavanje s tim izazovom ovisi o nizu čimbenika kao što su (navedimo samo neke od njih), zdravstveni status članova obiteljske zajednice (ako tko od članova obitelji ima temperaturu nismo baš raspoloženi razmišljati o vikend-programu), broj djece u obitelji i njihova kronološka dob, spol djece, izvanškolske, sportske i umjetničke aktivnosti djece i odraslih, količina domaćega rada (ako su djeca školske dobi), nabavka namirnica i/ili (ne)potreba pripreme i zaleđivanja obroka za sljedeći tjedan, obveze prema bakama, djedovima, rodbini, prijateljima, količina radnih zadataka koje roditelji moraju obaviti tijekom vikenda

(ili tzv. prelijevanje radne na roditeljsku ulogu), gomila poslova u domaćinstvu koja „čeka“ još od pretprošloga vikenda itd., a pri tome se pretpostavlja da ni jedan od roditelja ne radi noću i vikendom. Kada se tomu realitetu pridodaju još i osobne želje, prioriteti, afiniteti i kapaciteti svih članova obiteljske zajednice, onda idilično planiranje zajedničkoga vikenda može biti izazov kojem će obitelj uspješno ili potpuno neuspješno odgovoriti. Kakvu će strategiju obitelj izabrati ovisi o kvaliteti njezina funkcioniranja, cjelokupnome obiteljskom ozračju, međusobnim odnosima, kvaliteti komunikacije, prevenciji ili načinu rješavanja konflikata, prijašnjim iskustvima itd.

Pretpostavimo da razmatramo strategije dviju obitelji koje imaju većinu zajedničkih komponenata (čtetveročlana obitelj, djeca su različitoga spola u dobi od sedam i četrnaest godina, roditeljski par visoko je obrazovan i zaposlen, primanja su redovita i prosječna, stambeno je pitanje riješeno, posjeduju osobno vozilo). Ono što razlikuje obitelj A od obitelji B jest njihova (dis)funkcionalnost kao posljedica (ne)zadovoljenosti potreba članova obitelji.

Tablica 2. Funkcionalna obitelj A – Roditelji i djeca uspješno zadovoljavaju temeljne psihološke potrebe

član/članica obitelji A i obiteljska uloga SUPRUGA/MAJKA			
LJUBAV (PRIPADANJE)	MOĆ (KOMPETENCIJA)	SLOBODA (AUTONOMIJA)	ZABAVA
privržena suprugu i djeci oni joj uzvraćaju ljubav, toplinu, nježnost dobro se osjeća u roditeljskoj ulozi u obitelji se skrbno i brižno ponašaju otvoreno pričaju o emocijama osjeća da je djeca i suprug podupiru kada god je to potrebno ima vjerne prijatelje u kvalitetnim je odnosima s vlastitim roditeljima, braćom, sestrama osjeća se prihvaćenom u poslovnome okružju	uspješno se nosi s izazovima roditeljstva osjeća se doraslo roditeljskoj ulozi ne prepušta rješavanje problema s djecom/školom suprugu uvjerena je da ona i suprug imaju odlučujući utjecaj na djecu vjeruje kako se roditeljstvo može učiti i na tome predano radi kompetentna u poslovnoj ulozi zadacé obavlja korektno i na vrijeme dobro se osjeća na radnome mjestu kolege i nadređeni priznaju njezin doprinos vjeruje u sebe i svoje izbore/odluke	odvaja vrijeme samo za sebe ravnopravno organizira zajedničko vrijeme i aktivnosti s djecom i/ili suprugom ima osjećaj slobode u ispunjavanju profesionalnih zadaća, ali ne na štetu kvalitete i kvantitete izabire suradnike i/ili radno mjesto i poslodavca samostalno kreira radno okružje samostalno određuje tempo rada odlazi na tretmane njege i uljepšavanja kada želi odlučuje o izboru odjeće i obuće odlučuje s kime i kako će provoditi slobodno vrijeme	s obitelji igra društvene i druge igre prati dječje nastupe putuje privatno i profesionalno onoliko koliko joj to čini zadovoljstvo prati omiljenu seriju/film/umjetnička događanja čita omiljenu literaturu i sluša glazbu družići se s prijateljima osigurava vrijeme za svoje hobbije, ali ne na štetu obitelji

član/članica obitelji A i obiteljska uloga SUPRUG/OTAC			
LJUBAV (PRIPADANJE)	MOĆ (KOMPETENCIJA)	SLOBODA (AUTONOMIJA)	ZABAVA
privržen supruzi i djeci oni mu uzvraćaju ljubav, toplinu, nježnost dobro se osjeća u roditeljskoj ulozi u obitelji se skrbno i brižno ponašaju; otvoreno pričaju o emocijama osjeća da ga djeca i supruga podupiru kada god je to potrebno ima vjerne prijatelje u kvalitetnim je odnosima s vlastitim roditeljima, braćom, sestrama osjeća se prihvaćenim u poslovnome okružju	uspješno se nosi s izazovima roditeljstva osjeća se doraslo roditeljskoj ulozi ne prepušta rješavanje problema s djecom/školom supruzi uvjeren je da on i supruga imaju odlučujući utjecaj na djecu vjeruje kako se roditeljstvo može učiti i na tome predano radi kompetentan u poslovnoj ulozi zadace obavlja korektno i na vrijeme dobro se osjeća na radnome mjestu kolege i nadređeni priznaju njegov doprinos vjeruje u sebe i svoje izbore/odluke smatra se „uključenim“ ocem ravnopravno sudjeluje u odgoju djece	odvaja vrijeme samo za sebe ravnopravno organizira zajedničko vrijeme i aktivnosti s djecom i/ili suprugom ima osjećaj slobode u ispunjavanju profesionalnih zadaća, ali ne na štetu kvalitete i kvantitete izabire suradnike i/ili radno mjesto i poslodavca samostalno kreira radno okružje samostalno određuje tempo rada odlazi na tretmane njege i uljepšavanja kada želi odlučuje o izboru odjeće i obuće odlučuje s kime i kako će provoditi slobodno vrijeme	s obitelji igra društvene i druge igre prati dječje nastupe putuje privatno i profesionalno onoliko koliko mu to čini zadovoljstvo prati omiljenu seriju/film/umjetnička/sportska događanja čita omiljenu literaturu i sluša glazbu družuje se s prijateljima osigurava vrijeme za svoje hobije, ali ne na štetu obitelji

član/članica obitelji A i obiteljska uloga SIN/BRAT (7 GODINA)			
LJUBAV (PRIPADANJE)	MOĆ (KOMPETENCIJA)	SLOBODA (AUTONOMIJA)	ZABAVA
privržen roditeljima i sestri oni mu uzvraćaju ljubav, toplinu, nježnost voli svoju obitelj osjeća se sigurno u obiteljskome okružju u obitelji se skrbno i brižno ponašaju; u obitelji može o svojim emocijama/teškoćama otvoreno i bez srama razgovarati osjeća da se uvijek može osloniti na svoju obitelj ima nekoliko prijatelja osjeća se prihvaćenim u razrednom okružju voli svog učitelja/svoju učiteljicu i on/ona mu to uzvraća	doprinosi u obavljanju obiteljskih poslova (iznosi smeće, rasprema stol i sl.) uglavnom samostalan u obavljanju školskih obveza uspješan u izvanškolskim aktivnostima (sport, umjetničke aktivnosti i sl.) na vrijeme se i samostalno se brine o sebi (higijena, odijevanje, konzumiranje obroka i sl.) samostalno odlazi u školu i na izvanškolske aktivnosti (koje su u blizini doma) zadaje obavlja korektno i na vrijeme dobro se osjeća u svojem razredu/školi priznaju ga učenici i učiteljice vjeruje u sebe i svoje izbore/odluke prihvaća odgovornost za svoje izbore voli kada ga u obitelji pitaju za njegovo mišljenje	ima vrijeme samo za sebe uključen je u planiranje zajedničkoga vremena i aktivnosti s obitelji ima osjećaj slobode pri ispunjavanju školskih i obiteljskih zadaća samostalno određuje tempo rada i preuzima odgovornost za eventualne krive procjene sudjeluje u izboru odjeće i obuće sudjeluje u odlučivanju s roditeljima o provedbi slobodnoga vremena	trenira redovito, uspješno i sa zadovoljstvom putuje s obitelji s prijateljima se redovito igra (najčešće igre na zraku) s roditeljima dogovora količinu vremena koje provodi uz „ekrane“ s obitelji igra društvene i druge igre uz roditeljsku kontrolu prati omiljenu seriju/film/ umjetnička/sportska događanja čita omiljenu literaturu i sluša glazbu bavi se svojim hobijima, ali ne na štetu obiteljskih i školskih obveza

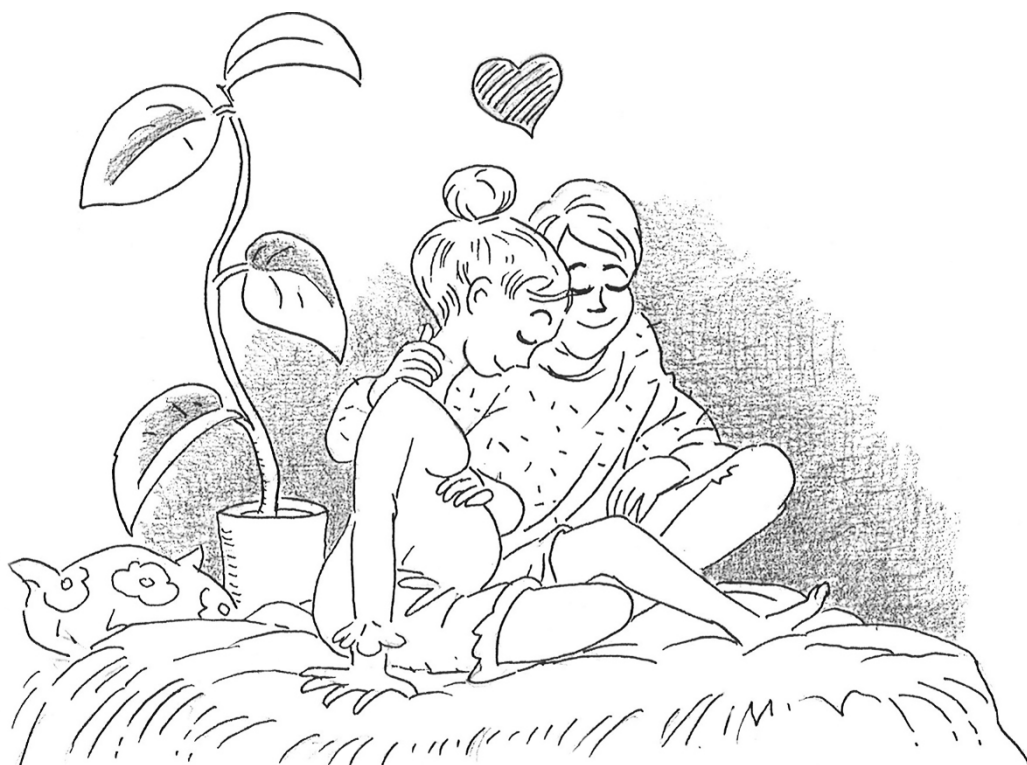
član/članica obitelji A i obiteljska uloga KĆI/SESTRA (14 GODINA)			
LJUBAV (PRIPADANJE)	MOĆ (KOMPETENCIJA)	SLOBODA (AUTONOMIJA)	ZABAVA
privržena roditeljima i bratu oni joj uzvraćaju ljubav, toplinu, nježnost voli svoju obitelj osjeća se sigurno u obiteljskome okružju osjeća da se uvijek može osloniti na svoju obitelj u obitelji se skrbno i brižno ponašaju u obitelji može razgovarati o svojim emocijama/teškoćama otvoreno i bez srama ima nekoliko bliskih prijateljica i prijatelja povremeno ima simpatiju koja joj uzvraća osjećaje osjeća se prihvaćenom u razrednome okružju i klubu uglavnom voli svoje učitelje i uz njih se osjeća prihvaćenom	pridonosi u obavljanju obiteljskih poslova (uključivanje u pripremu obroka, pospremanje sobe i dijela zajedničkih prostorija i sl.) potpuno samostalna u obavljanju školskih obveza uspješna u izvanškolskim aktivnostima (sport, umjetničke aktivnost i sl.) potpuno se samostalno se brine o sebi (higijena, odijevanje, konzumiranje obroka i sl.), ali i o mlađemu bratu kojemu je potpora i korektiv samostalno odlazi u školu i na izvanškolske aktivnosti zadace obavlja korektno i na vrijeme dobro se osjeća u svojem razredu/školi priznaju je drugi učenici i učitelji vjeruje u sebe i svoje izbore/odluke; prihvaća odgovornost za svoje izbore; argumentirano raspravlja s roditeljima i u školi roditelji uvažavaju njezino mišljenje aktivno sudjeluje u većini obiteljskih rasprava i dogovora	ima vrijeme samo za sebe uključena je u planiranje zajedničkoga vremena i aktivnosti s obitelji ima osjećaj slobode pri ispunjavanju školskih i obiteljskih zadaća samostalno određuje tempo rada i preuzima odgovornost za eventualne krive procjene vrlo samostalna u izboru odjeće i obuće sudjeluje u odlučivanju s roditeljima o provedbi slobodnoga vremena	s prijateljima se redovito druži u obiteljskome domu i izvan njega trenira redovito, uspješno i sa zadovoljstvom putuje s obitelji pregovara s roditeljima o količini vremena koje provodi uz „ekrane“ ponekad s obitelji igra društvene i druge igre uz dogovor s roditeljima prati omiljenu seriju/film/ umjetnička/sportska događanja čita omiljenu literaturu i sluša glazbu bavi se svojim hobijima, ali ne na štetu obiteljskih i školskih obveza

Prisjetimo li se pitanja s početka ove „priče“ – kako planirati program za vikend i prepoznavajući temeljne psihološke potrebe svih pojedinaca u obiteljskoj zajednici, relativno lako možemo doći do odgovora (u nekoliko koraka):

1. svi članovi obitelji iznijet će svoj prijedlog (želje) znajući da svaka od tih želja zadovoljava barem jednu ili više potreba svakoga pojedinca
2. neke će se od tih želja (vrlo moguće) „poklopiti“ već na samome početku razgovora (u funkcionalnim obiteljima članovi obično jako dobro znaju što veseli one druge i što im je i koliko važno)
3. razgovor će se razvijati u smjeru zadovoljenja što više potreba svakoga pojedinca u obitelji
4. raspravljat će se argumentirano i s međusobnim uvažavanjem pri čemu će se aktivno slušati i čuti svakoga od aktera
5. ako neke želje pojedinaca budu u koliziji ili potpuno suprotne (s obzirom na dob i sasvim specifične potrebe te dobi), pregovarati će se o tome kako napraviti kompromis (redosljed aktivnosti, vrsta aktivnosti, potrebno vrijeme, udaljenost planirane lokacije i sl.) kako bi svi dobili barem dio onoga što žele, a čime će biti zadovoljni.

Idealna obitelj ne postoji, ali postoji mnogo primjera funkcionalnih obitelji A, čiji članovi uspješno zadovoljavaju svoje psihološke potrebe nastojeći pri tome ne ugroziti potrebe drugih članova obitelji. Naglasak je na „uspješnome zadovoljenju potreba“ u skladu s dobnim, ekonomskim, društvenim i inim okolnostima u kojima obitelj egzistira. Uravnoteženo zadovoljavanje potreba pojedinca važno je kako bi očuvao svoje mentalno zdravlje te razumio da i ostali pojedinci u njegovu okružju imaju iste potrebe, ali različite načine kako te potrebe zadovoljavaju. Ono po čemu se funkcionalne obitelji A razlikuju od disfunkcionalnih obitelji B jesu ponašanja koja izabiru kako bi uspješno zadovoljili svoje potrebe. To su promišljena, izabrana i odgovorna ponašanja prema sebi, drugima i svijetu oko sebe. Ona učinkovito zadovoljavaju vlastite potrebe ne čineći štetu drugima. Onda kada se članovi obitelji u čemu ne slažu, a što je prirodno i očekivano, onda razgovaraju, pregovaraju, dogovaraju i zajednički, bez prisile, ucjenjivanja i kažnjavanja pronalaze konstruktivna rješenja u rješavanju neslaganja i eventualnih konflikata. Snaga odnosa i snaga argumenata te uporna roditeljska objašnjenja vlastitih postupaka potencijal su koji te obitelji čini i održava snažnima.

Za razliku od obitelji A, obitelji B pružaju bitno drukčiju sliku (Amici i sur., 2022; Dykeman, 2014; Kheswa, 2017; Larson i sur., 2001). U takvim obiteljskim zajednicama pojedinci uglavnom nemaju jake međusobne veze, njihovi su odnosi krhki, sukobi i disonantni tonovi svakodnevnica su, prisila i nasilje način su međusobnoga postupanja, nema jasnih pravila, granica i jednoznačne komunikacije, gotovo svi, a posebice djeca, imaju osjećaj nesigurnosti, nerazumijevanja, neprihvatanja i distanciranosti, cjelokupno je ozračje turobno, prijeteće, hladno, roditelji nisu dostatno uključeni u život svoje djece (a vrijedi i obratno), depresiranje je čest izbor ponašanja, socijalna potpora obitelji izostaje ili je neprimjerena, obitelj ili prezaštićuje ili nekritički izlaže svoju intimu, svaki član obitelji usmjeren je isključivo na zadovoljenje vlastitih potreba, pa vrlo često prvo mediji preuzimaju odgojnu ulogu (Faltýnková i sur., 2020), a zatim to nastavljaju činiti neprimjerena vršnjačka društva (a onda je obično kasno za kajanje). U ovakvim obiteljima zahtjevno je i izuzetno teško živjeti i odrastati, pa su pojedinci najčešće usmjereni na sebe nastojeći pronaći prostor, vrijeme (i druge pojedince izvan obitelji) u kojemu će i s kojima će uspješno zadovoljiti barem neku, ako ne i sve osnovne psihološke potrebe.

3. U IŠČEKIVANJU DJETETA – TRANZICIJA U RODITELJSTVO

3.1. PRIJELAZ U ODRASLU DOB I STAVOVI PREMA RODITELJSTVU

Vjerujemo kako ćemo se vrlo lako složiti da je odluka o imanju djece jedna od najvažnijih, a trebala bi biti i najodgovornije donesena u životu svakoga pojedinca ili roditeljskoga para. Posljedice njezina donošenja dugoročne su i dalekosežne u svakome smislu, poglavito psihološki, emocionalno, ekonomski za pojedince i parove, ali i djecu kao produkt te želje. Istraživanje motivacije za roditeljstvo pruža jedinstven pogled na taj nikada dovoljno osvijetljen fenomen, no nužno ju je promatrati u cjeloživotnoj, ali i povijesnoj perspektivi.

Svaka etapa u razvoju pojedinca obilježena je nekim uobičajenim i najčešće očekivanim događajima koji znatno determiniraju većinu populacije određene dobi. Ta događanja, karakteristična za tranziciju adolescenata u svijet odraslih, završetak su uglavnom većega dijela njihova školovanja, ulazak na tržište rada i pozicioniranje na njemu, stjecanje financijske neovisnosti, kao i odvajanje od primarne obitelji te, najčešće, sklapanje braka ili partnerske zajednice s ciljem osnivanja vlastite obitelji i ostvarivanja roditeljstva (Schaie i Willis, 2002). Navedeno potvrđuje i Nurmijevo (1991) istraživanje, koje je pokušalo istražiti kako adolescenti vide svoju budućnost te se fokusiralo na tri osnovna procesa uključena u orijentaciju na budućnost: motivaciju, planiranje i evaluaciju. Dobiveni rezultati sugeriraju da su ciljevi i interesi adolescenata usmjereni na glavne razvojne zadatke kasne adolescencije i rane odrasle dobi, a što odražava očekivani razvoj životnoga vijeka. Takvo predviđanje uzelo je u obzir dob, spol, socioekonomski status te kulturne razlike sudionika u sadržaju i vremenskome slijedu buduće orijentacije. Utvrđeno je da se razine planiranja i internalizacija vezano za budućnost povećavaju s godinama te da obiteljski kontekst značajno utječe na buduće adolescentske interese, planove i snažne osjećaje.

Unatoč negativnim demografskim tendencijama koje pratimo u Hrvatskoj, kao i u većini zemalja Europske unije, istraživanja pokazuju da većina ljudi još uvijek visoko vrednuje obiteljski život i roditeljstvo te ima dominantno pozitivne stavove prema bračnome životu i roditeljstvu. Istraživanja europskih vrijednosti, u kojima sudjeluje i RH, pokazuju kako 99 % ljudi u Hrvatskoj obitelj smatra važnom ili vrlo važnom u životu (Aračić i Nikodem, 2000). Roditeljstvo i djeca kao smisao života značajno su zastupljeni u svim valovima istraživanja, no ipak je primjetna tendencija opadanja broja ljudi koji smatraju da upravo djeca daju smisao života – od 72 % koliko ih je bilo prije dvadesetak godina (Aračić i Nikodem, 2000), preko 66,2 % 2008. godine, do 63,8 % u posljednjemu valu istraživanja (Aračić i sur., 2019). Zanimljivo je i da opada udio ljudi koji smatraju da žena treba imati djecu da bi se osjećala ispunjeno, pa je prema posljednjim podacima udio takvih sudionika bio 38,8 %. Treba također istaknuti da su u svim valovima istraživanja stavovi prema obitelji, braku i roditeljstvu moderirani razinom obrazovanja, dobi sudionika i religioznošću, pa je među sudionicima koji iskazuju tradicionalnije stavove očekivano veći udio onih starijih, manje obrazovanih i religioznijih (Aračić i sur., 2019).

Tijekom povijesti događanja karakteristična za tranziciju adolescenata u odraslu dob najčešće su bila predvidiva, no u današnjemu vremenu malo je toga moguće predvidjeti. Važne društvene promjene posljednjih desetljeća odrazile su se na percepciju i praksu bračnih i obiteljskih odnosa u smislu napuštanja patrijarhalnoga modela braka i obitelji (Nikodem, 2010; Soman, 2009; Zuo i LaRossa, 2009), odvajanje od matične obitelji u mnogim se društvima događa sve kasnije, vjerojatno ne samo iz kulturoloških razloga već i zbog činjenice nesigurnosti i nestabilnosti zapošljavanja (Geuzaine i sur., 2000; Mortimer i sur., 2016) te, posljedično, nemogućnosti osiguravanja vlastitoga doma. Istodobno, ne postoji društveni konsenzus oko normativnih događaja i vremenskoga slijeda njihova pojavljivanja, a koji bi obilježili prijelaz adolescenata u odraslu dob. Ipak, moguće je pretpostaviti kako većina populacije osim „biološkoga“ prati i tzv. socijalni sat (Schaie i Willis, 2002) prema kojemu svaki pojedinac određuje je li pravodobno, odnosno u određenome trenutku i u skladu s društvenim očekivanjima obavio sve ono što sam od sebe, ali i društvo od njega očekuje. Taj socijalni sat „ugoden“ je prema društvenome trenutku u kojemu pojedinac živi i „dizajniran“ je prema normama, uvjerenjima, vrijednostima, životnoj filozofiji i sličnim obilježjima određenoga društva i određenoga vremena. Tim, za znanost uvijek intrigantnim, pitanjima prijelaza iz jedne faze psihosocijalnoga razvoja u drugu poglavito su se bavili i još se bave teoretičari u području razvojne psihologije.

Prema teoriji psihosocijalnoga razvoja (Erikson, 1968; 1980), prijelaz u odraslu dob obilježen je krizom prisnosti nasuprot osamljivanja pri čemu pojedinac nastoji uspostaviti prisne odnose s drugim(a) bez gubitka neovisnosti i identiteta. Erikson prisnost određuje kao „spособnost obvezivanja na konkretne veze i zajednice te sposobnost razvijanja etičke snage da se ustraje u takvim obavezama“ (Schaie i Willis, 2001, prema Reić Ercegovac, 2010). Pretpostavka za uspješno uspostavljanje zadovoljavajuće prisnosti u odnosima s drugim pojedincima snažno je razvijen osjećaj vlastitoga identiteta formiran u prethodnoj fazi psihosocijalnoga razvoja. S druge strane, nepovoljan je ishod krize toga razvojnog perioda osamljivanje zbog prejake osobne obrane koja onemogućava pojedincu upuštanje u građenje zajednice s drugim pojedincem.

Havighurst (1972) ističe kako je jedan od razvojnih zadataka mlađe odrasle dobi stvaranje vlastite obitelji, a početak toga složenog i izazovnog procesa jest biranje partnera. No, u novije vrijeme imperativ sklapanja braka s ciljem osnivanja obiteljske zajednice značajno slabi, a pojedinci život organiziraju u najrazličitijim oblicima zajednica od onih kohabitacijskih, preko istospolnih do strukturalno sve različitijih heteroseksualnih i drugih zajednica, primjerice „poliamorije“ (Jakovac-Lozić, 2017), što nužno ne podrazumijeva brak, ali ga i ne isključuje. Također, uočava se sve veći broj pojedinaca koji se odlučuju za život bez partnera (s ili bez djece).

3.2. „PRAVI TRENUTAK“

Jedan od normativnih zadataka mlađe odrasle dobi jest uspostavljanje trajnije ljubavne veze i zasnivanje bračne zajednice koja se s razlogom događa upravo u toj dobi iz više razloga. Jedan od njih jest biološki. Naime, brak ili suživot s partnerom/partnericom u mlađoj odrasloj dobi pružaju poželjnoga spolnog partnera u periodu dobroga tjelesnog zdravlja i pojačane hormonalne aktivnosti. Pri tome važno je imati na umu činjenicu da je ženina plodnost na vrhuncu upravo u dobi od 20 do 24 godine te da s godinama opada. Nakon 35. godine plodnost je manja za otprilike 20 %, rizik spontanoga pobačaja veći je, kao i rizik za pojavu gestacijskoga dijabetesa i nekih kromosomskih abnormalnosti ploda (Johnson, 2002). Zondervan-Zwijnenburg i sur. (2020) ističu kako je zabrinutost zbog odgođenoga rađanja djeteta razumljiva jer velik broj znanstvenih istraživanja dovodi u vezu povećanu dob majki pri porodu s rizicima za tjelesni i psihički razvoj djeteta. U novije vrijeme intenzivnije se istražuje utjecaj povećane dobi očeva na nepovoljne ishode djeteta te je utvrđena češća pojavnost mrtvorodne djece i rascjepa nepca. U preko 40 milijuna živorođenih između 2007. i

2016. godine otac starije dobi povećao je rizik od male porođajne težine, niskih Apgarovih ocjena i preranoga porođaja (Zondervan-Zwijnenburg i sur., 2020). Studija danske populacije, koja je obuhvatila 2,8 milijuna osoba, otkrila je da stariji očevi imaju veći rizik od potomstva s intelektualnim poteškoćama, poremećajima iz autističnoga spektra i shizofrenijom. Martin i Colbert (1997) navode kako je u starijih roditelja utvrđen veći nesklad između roditeljske i radne uloge, a češće se javljaju i zdravstvene poteškoće tijekom djetetova djetinjstva. Najčešće je evidentan nedostatak energije i fizičke spremnosti roditelja te smanjena fleksibilnost u promjeni životnoga stila (García i sur., 2018; Mancini i Blieszner, 1989). S druge strane, dio istraživanja upućuje na neke povoljne učinke starije dobi roditelja (primjerice za manju vjerojatnost eksternaliziranih poteškoća) ili pak na nedostatak povezanosti između dobi roditelja i razvojnih ishoda djece (Zondervan-Zwijnenburg i sur., 2020). Jedna od suautorica studije, profesorica biološke psihologije i genetike ponašanja na Vrije Universiteitu u Amsterdamu, Dorret Boomsma³, nalaz o negativnoj povezanosti roditeljske dobi i eksternaliziranih poteškoća (agresivnosti) objašnjava tako što vrlo vjerojatno stariji roditelji imaju više resursa i višu razinu obrazovanja pri čemu napominje da viša prosječna razina obrazovanja starijih roditelja ne objašnjava u potpunosti smanjenu razinu eksternalizacije problema u njihove djece.

U svijetu, ali i u našem društvu svjedočimo sve kasnijoj prosječnoj dobi sklapanja prve bračne zajednice i rađanja prvoga djeteta. Intenzivna istraživanja demografa izvješćuju kako prosječna dob prvoga poroda u svijetu raste (Burkimsher, 2015), kao i broj obitelji bez djece. Podatci Državnoga zavoda za statistiku RH pokazuju da je prosječna dob prvorotkinja porasla s 23,5 godina (1960.) na 29,4, koliko iznosi danas (Žene i muškarci u Hrvatskoj, DZS, 2022). Najvišu prosječnu dob prvorotkinja među zemljama EU-a imaju Italija i Španjolska i iznosi 31,6 godina (Statističko izvješće Fertility rates in European Countries, 2021).

Dok se na globalnoj razini smanjuje broj obitelji s troje i više djece, povećava se broj obitelji s dvoje djece te se uočava povećani broj poroda žena u dobi od trideset pet i više godina (Sobotka i Beaujouan, 2014). Podatci pokazuju kako žene najčešće idealnom veličinom obitelji smatraju dvoje djece (Testa, 2012) pa ipak u zemljama EU-a prosječna stopa fertiliteta iznosi 1,5. Moguće razloge na globalnoj razini autori nalaze u nizu čimbenika povezanih s biološkim odrednicama (neplodnost uslijed sve kasnije dobi rađanja), ali i nezaposlenosti, nemogućnost pronalaska stalnoga zaposlenja, povremeni poslovi, vremenski ograničeni ugovori, gubitak dohotka te visoka nezaposlenost i samozapošljavanje. Navedeni

³<https://neurosciencenews.com/older-parents-child-behavior-14617/>

su čimbenici posebno prisutni u Južnoj Europi (Adsera, 2004) pa i u Republici Hrvatskoj. Studija Lindemann i Gangl (2019) otkriva kako nezaposlenost roditelja negativno utječe na dječju psihološku dobrobit, a posebno njihove obrazovne aspiracije, stavove prema radu te ishode u obrazovanju i na tržištu rada. Te negativne učinke moguće je objasniti negativnim posljedicama nezaposlenosti kao što su smanjeni obiteljski dohodak te povećana razina stresa. Štoviše, ističu Lindemann i Gangl (2019), bilo kakve negativne posljedice nezaposlenosti roditelja doživljene u djetinjstvu mogu biti prilično dugoročne utječući i na djeću u ranoj odrasloj dobi ili čak i dalje ako se roditeljska nezaposlenost dogodi u kritičnim fazama djetetove obrazovne putanje. Sve to sugerira da nezaposlenost roditelja može imati značajnu ulogu u povećanju obrazovnih nejednakosti, kao i ekonomskih i nejednakosti općenito na tržištu rada u sljedećoj generaciji.

U suvremenome načinu života znatan broj žena vidi prednosti u kasnijemu roditeljstvu jer se tako mogu posvetiti osobnomu rastu i razvoju, obrazovanju i profesionalnomu usavršavanju. Sve duže formalno (i neformalno) obrazovanje u tome često ima ključnu ulogu. Razina obrazovanja često korelira sa stopom rađanja majka u fertilnoj dobi. Povijesno gledano, iako nema sustavnih dokaza, visoka razina obrazovanja žena dovodila se u vezu s izbjegavanjem rađanja djece i odgađanjem majčinstva (Ramiro-Fariñas i sur., 2018) te ograničavanjem broja rođene djece. No, čini se kako se tendencije mijenjaju i kreću u suprotnome smjeru, pa istraživači predviđaju kako će upravo visoko obrazovane žene pokrenuti tendenciju rađanja većega broja djece (Sobotka i Beaujouan, 2014). Doista, podatci Eurobarometra iz 2006. i 2011. godine u 27 zemalja Europske unije pokazuju da je udio visoko obrazovanih žena pozitivno povezan s fertilitetnom motivacijom. Testa (2014) sugerira da obrazovanje pridonosi fertilitetnoj motivaciji i na individualnoj i široj društvenoj razini. Analizirajući podatke Državnoga zavoda za statistiku, Brnić (2018) izvješćuje o 36556 djece rođene u Hrvatskoj u 2017. godini. Više od polovice (55 %) žena u vrijeme poroda imalo je završen neki oblik srednjoškolskoga obrazovanja, a udio je novorođene djece visokoobrazovanih majki porastao na 40 %, što je povećanje od 2,5 puta u odnosu na 2002. godinu. Jedino u Gradu Zagrebu više od polovice (55 %) majki novorođene djece imalo je visoko obrazovanje, po čemu Grad Zagreb prednjači u Hrvatskoj, a jedino još Primorsko-goranska i Splitsko-dalmatinska županija bilježe udjele veće od prosjeka. Virovitičko-podravska županija i dalje je na dnu: ondje otprilike svako peto živorođeno dijete ima visokoobrazovanu majku.

U novije vrijeme istraživači, posebice demografi, istražuju čimbenike koji bi mogli dovesti do preokreta (povećani udio visokoobrazovanih majki u rađanju) te ističu kako bi neki od značajnijih mogli biti veća rodna ravnopravnost i

visok potencijal zarade žena u odnosu na bračnoga partnera, a koji ženama daje prednost (Klesment i Van Bavel, 2017). Također, naglašava se kako žene s višim obrazovanjem imaju više informacija, znanja i sposobnosti te tako „osnažene“ djeluju prema svojim obiteljskim planovima, pa tako i onima u svezi brojnosti obitelji. Lutz (2017, str. 27) ističe kako „obrazovanje omogućuje ženama (i parovima) postizavanje osobnih ciljeva u svezi veličine obitelji, bez obzira kakav je taj cilj“ te dodaje kako su „učinci obrazovanja izravniji na zdravlje i preživljavanje članova obitelji više nego na rađanje jer ciljevi vezani za zdravlje i preživljavanje uvijek idu u jednom smjeru.“ Testa (2017, str. 33) zaključuje da „obrazovanje koje je pokazatelj prihoda i socijalnog statusa, ostaje pokretač izbora rađanja.“

Motivaciju za roditeljstvo moguće je razmatrati i iz vremenske perspektive te pokušati uputiti na moguće razlike u doživljaju, kvaliteti i izazovima roditeljstva kada se ono događa (pre)rano, (pre)kasno ili se dogodilo „na vrijeme“ (Rözer i sur., 2017), rekli bismo, u „pravome trenutku“. No, koji je pravi trenutak za pojedinca da bi postao roditeljem? Vrlo je vjerojatno kako bismo mogli odgovoriti: koliko pojedinaca, toliko i, osim u ekstremnim slučajevima, primjerice tinejdžerske trudnoće, pravih trenutaka.

3.3. RAĐATI ILI APSTINIRATI?

Osim činjenice odgađanja roditeljstva i dragovoljna apstinencija od djece čini se sve prisutnijom, no zbog nepostojanja točnih statističkih podataka nije moguće govoriti o njezinoj zastupljenosti na nacionalnome uzorku. Iako je u Republici Hrvatskoj 2010. godine bilo oko 10 % žena bez djece pri kraju fertilitetne dobi (do 44. godine, World Fertility Report, 2012), imajući na umu različite razloge zbog kojih ljudi nemaju djecu, nije moguće zaključiti koliki je udio odraslih ljudi koji se odlučuje ne imati djecu. U visoko razvijenim zemljama udio žena bez djece na kraju fertilitetne dobi veći je nego u RH i kreće se oko 20 % (World Fertility Report, 2012; Sobotka, 2021). Procjene dragovoljne apstinencije od djece kreću se od 3 % (Jacobson i Heaton, 1991) do 15 % (Thompson i Lee, 2011).

Povijesno gledano, dragovoljno odustajanje od rađanja djece i formalnoga, pred državom ili crkvom, sklapanja braka nailazilo je na osudu socijalne okoline te su takvi pojedinci i parovi bili izloženi velikim socijalnim pritiscima (Chancey i Dumais, 2009; Mollen, 2006). U novije vrijeme i u tome se smislu osjeća stanovita relaksacija društvenih norma i jačanje tolerancije društva prema pojedincima koji čine i preuzimaju odgovornost za vlastite izbore. Moguće je očekivati kako će u budućnosti rasti broj pojedinaca koji dragovoljno odustaju

od sklapanja bračne zajednice ili pak rađanja djece. Odluke o tome hoće li roditi i odgajati djecu, kao i percepcija onih koji biraju ne biti roditeljima povezani su s različitim društvenim procesima i identitetima. Rana istraživanja toga područja, poglavito ona s početka sedamdesetih godina dvadesetoga stoljeća, bila su usmjerena gotovo isključivo na heteroseksualne žene uz najčešće korišten termin „bez djece“. U novija istraživanja uključene su i ostale skupine sudionika (pojedinci LGBTQ+), a termin za objašnjenje fenomena dragovoljne apstinencije od djece jest „bez djece po izboru“ ili „slobodni od djece“ pri čemu se naglašava kako je to aktivan izbor pojedinca, a ne nesretna okolnost. S obzirom na sve veću raznolikost sudionika unutar studija odraslih bez djece te prisutne tendencije, očekuje se da će to pitanje postati jednim od novih žarišta interesa istraživača u daljnjim istraživanjima (Blackstone i Stewart, 2012). Odluka da pojedinac neće imati dijete smatra se odstupanjem od kulturnih norma, posebno dominantnoga pronatalističkog diskursa, a što se posebice odnosi na žene. Analiza podataka dobivena provedbom nestrukturiranoga intervjua s deset dragovoljnih sudionica u Australiji, o kojemu izvještavaju Doyle i sur. (2012), otkrila je tri široke teme: 1. iskustva i procesi donošenja izbora, 2. trajni učinci po učinjenome izboru (od podrške i prihvaćanja do pritiska i diskriminacije) i 3. odsustvo žaljenja zbog svoje odluke (sudionice su opisale sudjelovanje u značajnim, generativnim aktivnostima koje su pridonijele društvu). Relativno rijetka istraživanja koja se bave razlozima i iskustvima odraslih ljudi koji su odabrali ne biti roditeljima sugeriraju da je jedan od vodećih motiva ili razloga osjećaj slobode (Brooks, 2009; Houseknecht 1987), gdje se ponovo može aktualizirati pitanje potreba. Sloboda (Glasser, 1997; 2000) ili autonomija (Ryan i Deci, 2000; 2017) zaista jesu jedne od najvažnijih ljudskih potreba kako je u uvodnome dijelu knjige opisano. Onemogućuje li roditeljstvo zadovoljenje potrebe za slobodom ili autonomijom koja je pojedincima urođena i važna? Svakako ne. Ugrožava li je ili otežava roditeljstvo ponekad? Svakako da. Osoba može realizirati sve svoje psihološke potrebe i s djecom i bez djece. Stoga je moguće da pojedinci, posebno u razvijenim zemljama, uronjeni u suvremeni način života koji je često prebrz, površan i izrazito konzumeristički, vide djecu i roditeljstvo kao prepreku ostvarivanju svojih potreba povezanih sa stjecanjem ugleda, moći i dobara uz istovremeno nerijetko smanjeni kapacitet za brigu, empatiju i samorefleksiju.

Posebno je pitanje odnosa religioznosti, vjere i stavova prema braku, roditeljstvu, odgađanju roditeljstva ili dragovoljnoj apstinenciji od djece. Rezultati istraživanja nedvojbeno pokazuju da su religioznost i vjera povezani i sa stavovima i s ponašanjima vezanima za roditeljstvo i brak (Aračić, 2019; Bandalović, 2017; Warren i Pals 2013), a u većini religija roditeljstvo je normativna uloga u odrasloj dobi. Istraživanja provedena na mladima u RH potvrdila su veliku važnost vjere

u životu mladih (Reić Ercegovac i Kardum, 2012), no ona se pokazala značajnije povezana s motivacijom za roditeljstvo, nego sa stavovima studenata prema braku i razvodu braka. Dobiveni rezultati pokazuju kako studenti percipiraju vjeru odvojenom od braka jer unatoč visoko procijenjenoj važnosti vjere, brak, kao i nužnost održavanja braka prije svega promatraju iz pozicije osobnoga zadovoljstva. Stoga i ne čudi kako se većina sudionika slaže da je bračni zavjet do kraja života samo formalnost, a što je u opreci s vjerskim naukom. Istodobno, naglašavaju Reić Ercegovac i Kardum (2012), promatrajući motivaciju za roditeljstvom, uočava se da su upravo razlozi za roditeljstvo bliski vjerskim pozicijama, najizraženiji u studenata sudionika toga istraživanja. Čini se kako su sudionici toga istraživanja skloni vjerska učenja prilagođavati osobnim uvjerenjima, vrijednostima i potrebama. Odnosno, vrlo je vjerojatno kako osobne potrebe pretpostavljaju tradicionalnim (vjerskim) uvjerenjima, što otvara pitanje održivosti tradicionalnih (obiteljskih) vrijednosti u suvremenim uvjetima života. Ipak, recentna istraživanja (Boneta i Mrakovčić, 2021; Gvozdanović i sur. 2019) na mladima u Hrvatskoj pokazuju kako ih većina (gotovo 80 %) vidi svoju budućnost upravo u braku s djecom. Moguće je zaključiti da unatoč odmacima od tradicionalnih poimanja obitelji, braka i roditeljstva, većina mladih ljudi u našem okruženju roditeljstvo još uvijek smatra važnim i poželjnim razvojnim ciljem.

3.4. DEMOGRAFSKI TRENDovi I FERTILITET

Problem demografskoga izumiranja u našem društvu, ali i mnogo šire, prelazi okvire same demografije i problem je koji zahtijeva interdisciplinarni pristup proučavanju i traženju odgovarajućih rješenja. U Hrvatskoj je stopa totalnoga fertiliteta od 1960. do 2003. godine pala s 2,20 na 1,33, a noviji podaci Eurostata (Čipin, 2018) navode kako je stopa fertiliteta u Hrvatskoj⁴ u novije vrijeme stabilna i na razini oko 1,4 djeteta po ženi, ali vrlo je vjerojatno podcijenjena zbog neregistrirane emigracije. Također, taj izvor navodi kako stopa fertiliteta neobjašnjivo opada u nekim skandinavskim zemljama na povijesno niske razine, a raste u Njemačkoj

4 **Totalna stopa fertiliteta (engl. total fertility rate – TFR)** prosječni je broj djece koju će žena roditi ako preživi svoje reproduktivne godine (15. do 49. godina) i ako se razina rađanja po dobi ne mijenja tijekom vremena. Ona nas informira o broju živorođene djece koju će žena imati tijekom svojega reproduktivnoga razdoblja ako bude „rađala“ isto kao i prosjek svih žena u godini za koju se TFR računa. Zove se totalna ili ukupna stopa fertiliteta jer se računa kao zbroj specifičnih stopa fertiliteta za svaku dob ili dobnu grupu u ženskome reproduktivnom razdoblju (Čipin, 2018).

na najvišu razinu u posljednjih nekoliko desetljeća. Nadalje, Irska više nije visoko fertilitetni otok, što je dugo bila; zemlje južne Europe i dalje proživljavaju fertilitetnu krizu, ali se ipak oporavak fertiliteta dogodio u nekim zemljama postsocijalističke Europe. Prema podatcima Državnoga zavoda za statistiku, u Republici Hrvatskoj polovicom 20. stoljeća godišnje se rađalo oko 95 tisuća djece, a danas je to oko 35 tisuća, što je drastičan pad. Početkom Domovinskoga rata u Hrvatskoj započinje snažan pad ukupnoga broja stanovništva i otada kontinuirano bilježimo negativan prirodni prirast (Žene i muškarci u Hrvatskoj 2022., DZS). Prema Statističkome izvješću *Fertility rates in European Countries* (2021), u zemljama Europske unije najniža je stopa fertiliteta zabilježena 2001. godine (1,43), a za 2021. godinu iznosi prosječno 1,53 i kreće se od 1,2 (Malta) do 2,09 (Monako).

Objašnjenje ljudske reprodukcije podrazumijeva holistički pristup jer uključuje biološke, sociološke, psihološke i ekonomske komponente. Prilično pojednostavljeno tumačenje opadanje fertiliteta bilo bi da imati djecu danas nije od prioritetne važnosti i vrijednosti kao što je to bilo nekada (nastavak obiteljske loze, prijenos obiteljskoga prezimena i dobara, nasljeđivanje po muškoj liniji i sl.). Prioriteti pojedinaca u mnogim društvima sve su više usmjereni dugotrajnijemu i intenzivnijemu obrazovanju te s tim u svezi velikim profesionalnim aspiracijama i alternativnim oblicima organiziranja života. To je dakako samo jedan od niza razloga opadanja fertiliteta i/ili fertilitetne motivacije.

Budući da su za rađanje djece, osim fertilitetne motivacije roditeljskoga para, jednako važne realne mogućnosti imanja djece, kao i donošenje odluke o imanju djece (Čudina-Obradović i Obradović, 1999), jasno je da smanjena motivacija ili želja za rađanjem nije jedini razlog demografske situacije u kojoj se nalazi naše društvo, ali i mnoga druga. Analizirajući kretanja, procese i tendencije u suvremenim društvima, razvidno je kako i ostale odrednice fertiliteta, posebice ekonomske i sociološke udruženo djeluju i rezultiraju sve većim opadanjem broja rođene djece. Ekonomske razloge moguće je pronaći u činjenici promijenjene slike o djetetu i njegovoj ulozi u stjecanju dobara i aktivnome doprinosu budžetu domaćinstva u razvijenijim industrijskim društvima. Upravo suprotno, oni postaju izvorom rastućih troškova i razlog stalnoga ulaganja roditelja. Imati djecu u suvremenome svijetu globalizacije, gdje je naglasak na obrazovanju, roditeljima postaje i financijski sve zahtjevniji, a u mnogim državama svijeta i zdravstvena skrb općenito, pa tako i ona o djeci zahtijeva sve veći odljev novca za obitelj. Zato i ne čudi da se u američkome i zapadnoeuropskome krugu zemalja imanje djece sve više percipira kao osobno žrtvovanje na štetu individualizma i osobnih sloboda pojedinaca (Alwin, 1996), a na što mnogi nisu spremni. Pojedinci su u današnjemu ubrzanom i često kaotičnome svijetu sve manje spremni na kompromise

i odricanja, nužne za realiziranje vlastite roditeljske uloge, ističući vlastite hedonističke potrebe kao prioritetne. Mnogo je čimbenika koji utječu na smanjenje fertiliteta, a istraživanja su veliku pozornost poklonila majčinoj zaposlenosti izvan kuće kao jednom od važnijih. To se međutim pokazalo točnim samo u društvima u kojima radna i roditeljska uloga žene nisu dobro usklađene, odnosno gdje društvene institucije ne čine dovoljno kako bi ženama pomogle u usklađivanju radnih i majčinskih obveza. Čimbenici koji pridonose tomu neskladu jesu dostupnost i kvaliteta institucionalne brige za djecu, neravnomjerna raspodjela ukupnih obveza muškaraca i žena u obitelji, ali i još uvijek prisutna nedovoljna spremnost očeva za preuzimanje skrbi za djecu (Reić Ercegovac, 2010). Očito je da demokratizacija odnosa u društvu još uvijek nije zaživjela u dostatnoj mjeri u obiteljskome okružju i da „novo očinstvo“ još uvijek nije uobičajena pojava u mnogim obiteljima današnjice (Ljubetić, 2007).

Ključnim trenutkom u životu majke i njezine obitelji smatra se rođenje djeteta. Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji (WHO, 2005), zdravlje i dobrobit majke i djeteta pri rođenju uvelike određuju buduće zdravlje i dobrobit cijele obitelji. Stoga se u novijim istraživanjima znatno veća pozornost nego prije usmjerava na majčinu dobrobit te njezinu percepciju trudnoće i poroda. Međutim, ishod porođaja nije jedini važan čimbenik majčine dobrobiti. Neka istraživanja sugeriraju da je način na koji žena doživljava trudnoću i porod također vitalno važan za majčin odnos s djetetom i eventualna buduća porođajna iskustva. Studija Cook i Loomis (2012) istraživala je kako žene razvijaju plan rađanja i načine na koje promjene početnoga plana utječu na ženski opis porođajnoga iskustva. Nalazi su pokazali da su se žene prilikom planiranja poroda oslanjale na mnoge resurse (osobne i okolinske), no mnoge su morale revidirati te planove, a učinjene promjene utjecale su na njihovo prisjećanje porođajnoga iskustva. Zaključci te studije otkrivaju da su pozitivna i negativna sjećanja žena na vlastita porođajna iskustva povezana više s osjećajima, izborima i zadobivanjem kontrole nego s određenim detaljima porođajnoga iskustva (Cook i Loomis, 2012). Doživljaj vlastite trudnoće i poroda jest jedinstven doživljaj i nije ga moguće generalizirati zbog niza čimbenika koji ga oblikuju, od biološke i psihološke spremnosti i konstitucije majke, njezine zrelosti i voljnosti, preko ekonomskih i materijalnih uvjeta, do socijalne potpore.

3.5. KATEGORIZACIJA RODITELJSKIH MOTIVA

Iako dio znanstvene, pa i laičke populacije smatra kako je motivacija za rađanje biološki determinirana (Novozhilov i sur., 2006; Udry, 1996; Yoo i sur., 2015), ipak se prihvatljivijim čini, u suvremenome kontekstu, razumijevati je više kao

slobodni izbor pojedinca (Cook i Loomis, 2012; Doyle i sur., 2012). Među inim čimbenicima koji utječu na taj izbor, a o kojima je već bilo riječi, gotovo sigurno je potrebno istaknuti vrijednost roditeljstva kao jednoga od značajnijih sociopsiholoških čimbenika. Iako je teško objektivno ispitati motive (Tucak-Junaković, 2011), a još teže strogo ih svrstati u određene kategorije jer se često kombiniraju i nadopunjavaju, ipak mnogi autori pokušavaju to učiniti. Rabin ih je još daleke 1965. godine (Delač Hrupelj i sur., 2000, prema Ljubetić, 2007; Lacković-Grgin, 2011; Numanović i sur., 2018) grupirao u četiri osnove kategorije: altruistički, fatalistički, narcistički i instrumentalni motivi za roditeljstvo.

Nesebičnost (želja za djecom, naklonost i ljubav prema njima, roditeljska potreba za brigom i odgajanjem, pružanjem zaštite i bliskim odnosom s drugim bićem) osnovna su obilježja altruistične roditeljske motivacije (Rabin i Green, 1968, prema Reić Ercegovac 2010; Yoo i sur., 2015). Drugi pak autori, osim želje da se s drugim bićem ostvari trajna povezanost i bliskost, posebno naglašavaju brigu, odgoj i potrebu za aktivnim uključivanjem u čiji razvoj (Campbell i sur., 1982; Towns, 1976) ili potrebu za vođenjem na životnome putu. Prema istraživanju provedenome na reprezentativnome uzorku hrvatskih građana, većina roditelja ili onih koji tek žele postati roditelji najvažnijim motivom za roditeljstvo navode upravo pružanje ljubavi i nježnosti djetetu. Roditelji vođeni tim motivima imaju dobre temelje za odgovorno roditeljstvo (Brajša-Žganec, 2017). Černič Istenič (2007) definira odgovorno roditeljstvo kao prepoznavanje zahtjeva djece za roditeljskom skrbi i obrazovanjem, mudro upravljanje obiteljskim resursima, obraćanje pažnje na potrebe i probleme širega društva te uvažavanje zahtjeva budućih generacija. Ono podrazumijeva roditeljsku predanost, uvažavanje i prijenos ispravnih vrijednosti te određenu razinu zrelosti za podizanje obitelji koja postiže kvalitetu života. Na uzorku hrvatskih studenata Petani i Babačić (2010) utvrdili su da je altruistična motivacija najizraženija od svih Rabinovih kategorija motivacije.

Okosnica fatalističke motivacije jest uvjerenje o neizbježnosti reprodukcije u ljudskome životu, odnosno stav prema kojemu su pojedinci predodređeni imati djecu (Rabin i Green, 1968, prema Reić Ercegovac, 2010; Yoo i sur., 2015) u skladu s Božjim i prirodnim zakonima, a dijelom su ljudske sudbine i postojanja (Lacković-Grgin, 2011). Roditelji vođeni tim motivom imaju potrebu održavati kontinuitet ljudskoga roda. Neizbježno pitanje, na koje ćemo u sljedećemu potpoglavlju pokušati odgovoriti, jest jesu li takvi roditeljski stavovi dostatno snažni poticaji i za kvalitetno, odgovorno roditeljstvo. Istraživanje s hrvatskim studentima pokazalo je da su uz instrumentalne, upravo fatalistički motivi najizraženiji u motivaciji za roditeljstvom (Reić Ercegovac i Kardum, 2012).

U pozadini instrumentalne motivacije jest roditeljska sebičnost i dugoročna proračunatost jer se dijete smatra sredstvom za postizanje specifičnih roditeljskih ciljeva (sklapanje ili održanje braka, ispomoć u starosti, materijalna dobrobit, nasljedstvo i sl.). U kontekstu svega do sada navedenoga, većina je tih roditeljskih ciljeva upitna s obzirom na održivost braka kao institucije i tendenciju povećanja razvoda brakova, ekonomsku „isplativost“ imanja djece, društvenu i institucionalnu skrb o starim i nemoćnim roditeljima i sl., stoga upitnom postaje i kvaliteta odgojnoga djelovanja, odnosno dobrobit djece. U istraživanju Brajša-Žganec (2017) utvrđeno je kako jedna četvrtina roditelja ili onih koji tek žele postati roditeljima smatraju potpuno nevažnim motivom za roditeljstvo povezanim s brigom za njih u starosti. Zanimljiv je i podatak da što roditelji imaju više malodobne djece, to im je manji motiv za roditeljstvom povezan s brigom za njih u starosti.

Narcistička motivacija u uskoj je svezi s roditeljskim uvjerenjem kako dijete povećava vrijednost roditelja i njihov osjećaj zadovoljstva sobom, a u odnosu na društvo dokaz su njihove seksualne sposobnosti, odnosno maskuliniteti ili femininiteti (Gerson, 1983). Dentale i sur. (2015) izvješćuju o značajnim učincima narcisoidnosti majki i očeva na dječju depresiju i anksioznost u svim dimenzijama roditeljskih odgojnih stilova. Narcisoidnost je važan i posljedičan aspekt osobnosti, no malo je poznato njegovo razvojno podrijetlo (Wetzel i Robins, 2016). Brummelman i sur. (2015) naglašavaju kako razina narcisoidnosti raste među zapadnom mladom populacijom pridonoseći društvenim problemima poput agresije i nasilja te je više povezuju s roditeljskim precjenjivanjem djeteta nego s nedostatkom roditeljske topline. Čini se, kako tvrde autori, da djeca postaju narcisoidna dijelom internalizirajući prenaplašene stavove roditelja o njim (primjerice, „nadmoćniji sam od drugih“ i „imam pravo na privilegije“). Te spoznaje u području rane socijalizacije mogu poslužiti u oblikovanju i planiranju intervencija za suzbijanje narcisoidnoga razvoja u ranoj dječjoj dobi.

Važnim se čini istaknuti kako svi navedeni motivi ne moraju nužno biti odvojeni, već ih je moguće naći u različitim kombinacijama. Naime, roditeljstvo koje je u svojem začetku kao primarni motiv imalo, primjerice, fatalistički motiv, može tijekom svojega razvojnog procesa biti upotpunjen i drugim motivima (primjerice, altruističkim).

Razmatrajući razne podjele motiva za roditeljstvom uočavaju se određene sličnosti među različitim autorima te je moguće izdvojiti nekoliko osnovnih kategorija koje su većini zajedničke. Autori govore o vrijednostima djeteta u kontekstu nastavka obitelji, kontinuiteta obiteljskoga prezimena ili čak vlastitoga života (Brajša-Žganec, 2017), bilo da je riječ o narcističkoj motivaciji (Hart

i Bush-Evans, 2017; Rabin i Green, 1968) ili nastavku življenja „kroz“ vlastito dijete, o čemu govore Feeney i sur. (2001).

U većine autora prisutna je socijalna vrijednost djeteta, operacionalizirana na ponešto različite načine. Tako Hoffman i Hoffman (1973, prema Reić Ercegovac, 2010) smatraju da se dio ljudi odlučuje za roditeljstvo zbog postizanja socijalnoga identiteta, a Kohlman (2002) govori o roditeljstvu kao mogućem instrumentu za zadovoljenje potrebe za podizanjem društvenoga položaja. Slično navode i Van Balen i Trimbos-Kemper (1995) odnosno Matias i Fontaine (2013) smatrajući roditeljstvo načinom za postizanje socijalnoga priznanja ili potvrdu vlastitoga identiteta u društvu. U obama slučajevima motiv za roditeljstvom usmjeren je na zadovoljavanje potreba roditelja, posebice one za moći. Pri tome, ako je ne uspiju realizirati zauzimanjem za vlastiti društveni položaj, roditelji ulažu sve raspoložive resurse u poticanje ostvarenja djetetova društvenoga položaja i to najčešće ulaganjem u njegovo obrazovanje. Činjenica je da postoje evidentna očekivanja i socijalni pritisci na ljude mlađe odrasle dobi da postanu roditelji, pa roditeljstvo zaista može biti i odgovor na očekivanja drugih, obitelji, društva i kulture (Feeney i sur., 2001), a dijete instrument za zadovoljenje tih očekivanja i postizanje socijalnoga identiteta. Istraživanja pokazuju da je odluka o sklapanju braka i imanju djece pod utjecajem ponašanja bliskih drugih ljudi iz socijalne mreže (Aparicio Diaz, 2007; Bernardi, 2003). Osim roditeljstva, kao odgovora na društvena očekivanja, pomalo zastarjeli motiv za roditeljstvom i sve manje prisutan u novijim istraživanjima jest onaj vezan za moralnu odgovornost. Naime, nekada se smatralo kako je roditeljstvo moralna nužnost, odnosno vraćanje duga društvu i moralna obveza pojedinca (Hoffman i Hoffman, 1973; Townes, 1976, prema Reić Ercegovac 2010).

Osim spomenutih, Feeney i sur. (2001) navode još nekoliko razloga zbog kojih se pojedinci odlučuju za roditeljstvo. Za dio njih roditeljstvo je izraz ljubavi među partnerima, pa partneri nerijetko navode da je jedan, ako ne i najvažniji, razlog zbog kojega su se odlučili imati djecu upravo to što dijete vide kao najuzvišeniji simbol uzajamne ljubavi i privrženosti. Neki pojedinci vide roditeljstvo kao priliku za ispravljanje svojih vlastitih negativnih iskustava iz djetinjstva. Roditelji koji su kao djeca doživljavali različita negativna iskustva u interakciji sa svojim roditeljima, u vlastitoj djeci vide priliku da promijene takva iskustva, odnosno da u interakciji sa svojom djecom primjenjuju postupke koje smatraju pozitivnima i dobrima (Reić Ercegovac, 2010). Konačno, neki parovi roditeljstvo vide kao rješenje za probleme u partnerskome odnosu nadajući se da će dolazak djeteta poboljšati kvalitetu partnerskoga odnosa, povezati ih i nadomjestiti eventualne poteškoće koje postoje u partnerskome odnosu. Nažalost,

većina istraživanja sugerira upravo suprotno. Kvaliteta se partnerskoga odnosa dodatno narušava dolaskom djeteta u obitelj, što je posebno izraženo u partnera koji su i prije tranzicije u roditeljstvo imali problema u svojem odnosu. Naime, istraživanja provedena posljednjih tridesetak godina nedvosmisleno pokazuju da nakon rođenja djeteta u velikoga dijela parova dolazi do opadanja kvalitete partnerskoga odnosa i/ili zadovoljstva tim odnosom (Belsky i Pensky, 1988; Backstrom i sur., 2018; Bogdan i sur., 2022; Cast, 2004; Cowan i Cowan, 1995; Cox i sur., 1999; Doss i sur., 2009; Doss i Rhoades, 2017; Helms-Erikson, 2001; Knauth, 2000; Lawrence i sur., 2008.; Mitnick i sur., 2009). Istraživanja također upućuju na zaključak da je visoka kvaliteta partnerskoga odnosa prije rođenja djeteta snažan zaštitni čimbenik kvalitete odnosa u kasnijemu razdoblju (Doss i Rhoades, 2017; Knauth, 2000; Ter Kuile i sur., 2021). Moguće je zaključiti da je malo vjerojatno da će roditeljstvo „popraviti“ partnerski odnos. Štoviše, veća je vjerojatnost da će zbog svih izazova koje roditeljstvo donosi, a očituju se u smanjenome vremenu za partnerski odnos, povećanoj razini anksioznosti i stresa, brizi za novorođenče, nedostatku sna i drugim čimbenicima koji se najčešće dovode u vezu s opadanjem zadovoljstva partnerskim odnosom (Ahlborg, 2004; Barrett i sur., 2000; Feeney i sur., 2001; McConachie i sur., 2008; Medina i sur., 2009; Olsen i sur., 2006), pa će kvaliteta i zadovoljstvo partnerskim odnosom dodatno patiti.

Iz perspektive potreba i teorije samoodređenja, čini se da je za uspješnu prilagodnu tijekom tranzicije u roditeljstvo važna upravo motivacija za roditeljstvom. Istraživanja pokazuju da zadovoljenje psiholoških potreba pridonosi zadovoljstvu partnera tijekom tranzicije u roditeljstvo pri čemu je ključna uloga intrinzične ili autonomne motivacije (Ross-Plourde i Basque, 2019; Gugliandolo i sur. 2021). Tomu u prilog govore i Cowan i Cowan (2000) navodeći da je proces donošenja odluke o roditeljstvu te prihvatanje činjenice da će partneri postati i roditelji vrlo važan za uspješnu prilagodbu tijekom toga izazovnog perioda. Njihovi su rezultati potvrdili da se zadovoljstvo brakom tijekom tranzicije najmanje promijenilo u parova koji su planirali roditeljstvo i zajednički donijeli odluku o tome da će imati djecu, bez obzira na motive u pozadini te odluke (prema Reić Ercegovac, 2000).

Iako se motivacija za prvo roditeljstvo ne mijenja s obzirom na dob roditelja (Dion, 1995), čini se da ovisi o broju djece. Beckman (2005) je ispitujući motivaciju za roditeljstvom u dvjema vremenskim točkama pokazala da roditelji koji su između dvaju ispitivanja dobili dijete pokazuju značajno manji stupanj motivacije za sljedeće dijete u odnosu na razinu motivacije koju su iskazivali tijekom prvoga ispitivanja kada nisu imali djece. Rođenjem djeteta roditelji

realiziraju niz psiholoških potreba koje, s obzirom na to da su zadovoljene, nisu možda toliko snažni motivatori za sljedeće dijete. S druge strane, neki autori (Miller i Pasta, 1995, prema Reić Ercegovac, 2010) sugeriraju da je imanje djeteta samo po sebi motiv za rađanje sljedećega. Na roditelje najveći utjecaj ima prvo dijete, a svako sljedeće traži manju prilagodbu, koja se odnosi na fizičke zahtjeve (briga o potpuno ovisnome djetetu), emocionalne zahtjeve (odgovornost za bespomoćno biće), ograničene mogućnosti (zabava, posao, financije) te napetost u bračnome odnosu (ljubomora, poremećaj seksualnih odnosa, stres) kao rezultat prethodnih triju čimbenika (Schaffer, 2000, prema Ljubetić, 2007). Tu tvrdnju potvrđuju i rezultati istraživanja Obradović i Čudina-Obradović (2001, prema Ljubetić, 2007), koje je pokazalo kako roditeljski doživljaj bračne kvalitete opada rođenjem prvoga djeteta, no ne nastavlja opadati proporcionalno rođenju svakog sljedećeg djeteta.

3.6. NEODVOJIVOST MOTIVA ZA RODITELJSTVOM I RODITELJSKIH POTREBA

Ljudi su dijelom motivirani za roditeljstvo i kako bi zadovoljili neke osobne psihološke potrebe, poput potrebe za veseljem i izazovima, davanjem i primanjem pozitivnih emocija pripadanja i ljubavi, samoaktualizacijom ili pak postignućem i moći, što se dijelom podudara s Glasserovom (2000) teorijom potreba. Kohlman (2002, prema Reić Ercegovac, 2010) dodaje da se roditeljstvom može zadovoljiti i potreba za ekonomskom sigurnosti; kratkoročno, u društvima u kojima je dopušten dječji rad, ili dugoročno, u društvima koja omogućuju da se djeca brinu o roditeljima u starosti.

Motivaciju (želju) za (ne)postajanje roditeljem moguće je razumijevati i u kontekstu teorije potreba (Glasser, 2000). Primjerice, izbor, odnosno odluka o postajanjem roditeljem zadovoljava jednu od temeljnih ljudskih potreba, potrebu za slobodom („Moj je izbor imati dijete/djecu.“) ili autonomijom (Ryan i Deci, 2000). Istodobno, iščekivanje djetetova rođenja te njega i skrb o njemu nakon rođenja najizravnije zadovoljava roditeljsku potrebu za ljubavi i pripadanjem kao vjerojatno ni jedan drugi odnos tijekom njihova života. Ta činjenica čini ih moćnima, a svaki uspješno obavljen roditeljski „zadatak“, razlikovanje djetetova plaća, njegovo povezivanje s djetetovim potrebama te pravodobno i uspješno odgovaranje na njih, roditelju pruža neopisiv osjećaj kompetentnosti i snage što dodatno pojačava njegov osjećaj moći. Što je roditelj povezaniji s djetetom i više uključen u njegov život i odrastanje te što je uspješniji u

prepoznavanju i odgovaranju na njegove potrebe, stječe i više sigurnosti, ali i razvija osjećaj ponosa i ispunjenosti što ga također čini moćnim. Pri tome, važno je napomenuti da se tako shvaćena moć odnosi na moć nad sobom, a ne nad djetetom i nije negativno konotirana. U kontekstu teorije samoodređenja, može se zaključiti da uspješnim izvršavanjem roditeljskih zadaća ili očekivanja pojedinac zadovoljava temeljnu potrebu za kompetencijom. Dragovoljno se lišiti nekih ili većine svojih navika, potrebe djeteta pretpostaviti vlastitima, zanemariti svoju karijeru (privremeno ili dugotrajno), bezuvjetno se i bez kalkuliranja „dati“ djetetu i sl. u najranijim fazama roditeljstva od roditelja zahtijeva posvećenost, snagu, energiju, vrijeme, predanost, što je vrlo često izrazito zahtjevno i iscrpljujuće. No, spoznaja da je odluka o bivanju roditeljem vlastiti izbor, može biti iscjeljujuća. Konačno, ali ne manje važno od navedenoga, komunikacija i druženje s djetetom, zajednička igra putem koje roditelj i dijete počinju izgrađivati odnos i upoznavati se na drukčiji i opušteniji način (od presvlačenja i hranjenja), puno smijeha, dodira, šaputanja, gesti i mimike, vrlo uspješno zadovoljava roditeljevu potrebu za zabavom koja istodobno, još više povećava zadovoljenje potrebe za ljubavi i pripadanjem, moći (kompetencijom), slobodom ili autonomijom i tako u krug.

Moglo bi se (pogrešno) shvatiti da tako gledajući u dojenačkoj dobi djeteta samo roditelj uglavnom uspješno zadovoljava svoje potrebe. Upravo suprotno. U stalnoj, uspješnoj, sadržajnoj i kvalitetnoj interakciji djeteta i roditelja dijete također zadovoljava svoje temeljne psihološke potrebe. Ipak, što je dijete mlađe i ovisnije o roditelju, primarno mu je (kao i roditelju) zadovoljiti potrebu za preživljavanjem (disanje, hrana, tekućina, higijena, optimalna temperatura, sigurnost). No, već tada dijete zadovoljava svoju potrebu za moći šaljući roditelju signale (koristi se različitim varijantama plača) pozivajući ga da na njih odgovori. Kompetentan roditelj vrlo brzo, gotovo intuitivno, nauči dekodirati plač u čijemu je kodu potreba za preživljavanjem ili pak ljubavlju (pripadanjem, roditeljskom blizinom i nježnošću), zabavom. Čak i vrlo mala djeca imaju potrebu za slobodom, pa stanovitom nervozom, ponekad i plačem, poručuju roditeljima da je bilo dosta zabave i da im je potreban odmor od aktivnosti i mir (koji često prelazi u san).

Takvo razumijevanje temeljnih psiholoških potreba roditelja i njihove djece može se činiti pomalo idiličnim i neživotnim jer je roditeljstvo mnogo kompleksnije i bremenito je nizom, najčešće, kontekstualnih izazova. Akutne ili kronične bolesti, razvojne poteškoće djeteta, izostanak socijalne potpore ili pak neprimjerena socijalna potpora (nepoželjno uplitanje drugih u roditeljstvo, odgajanje i skrbljenje o djetetu), ugrožena egzistencija, nezrelost i neodgovornost roditelja,

poremećeni bračni odnosi i sl. mogu značajno ugroziti sliku roditelja o vlastitome roditeljstvu te ih onemogućiti u harmoničnome zadovoljavanju temeljnih psihičkih potreba. Činjenica postanka roditeljem i svi izazovi koje ona donosi stresna je za roditelje, a izvore toga stresa moguće je pronaći u obilježjima djeteta, roditelja ili u ozračju i događajima koji nemaju izravnu vezu s roditeljstvom, ali su stresogeni za roditelje (Brusić, 1994, prema Ljubetić, 2007). U predvidljivim i očekivanim stresnim situacijama pojedinci pronalaze relativno lako različite djelotvorne strategije kako se na društveno prihvatljiv način nositi sa stresom te uspješno balansirati roditeljsku ulogu i zadovoljenje temeljnih psiholoških potreba, no u izvanrednim i neočekivanim stresnim situacijama (teža oboljenja, smrt partnera ili drugih bliskih osoba, elementarne nepogode, migracija i sl.) roditeljima je to velik izazov. Uspješni roditelji uspješni su u izboru djelotvornih strategija: izravno i jasno artikuliraju svoje teškoće, otvoreno komuniciraju sa svojim partnerom/partnericom, pri složenijim izazovima traže pomoć širega socijalnog okružja, pronalaze vrijeme za „punjenje baterija“, delegiraju neke od obveza onima koji su im spremni pomoći, privremeno „preslaguju“ prioritete znajući da će se trenutačno stanje promijeniti, ne iniciraju konflikte koji će ih još više oslabjeti i udaljiti od važnih drugih u njihovim životima, s dozom humora gledaju na trenutačnu situaciju, optimistični su i sl. Neuspješni roditelji izabiru nedjelotvorne strategije nošenja sa stresom pa uglavnom: stalno prigovaraju, žale se, okrivljuju druge, potkupljuju, prisiljavaju ih u pokušaju da se promijene, kritiziraju, kažnjavaju (Glasser, 2000), izabiru bolest, prekidaju komunikaciju ili pretjerano burno raspravljaju, vrijeđaju, ucjenjuju, povlače se ili su agresivni i sl., a što kratkoročno i dugoročno ugrožava bračnu/partnersku vezu, odnos roditelja s djetetom/djecom te narušava stabilnost obiteljske zajednice.

Prijelaz iz partnerskoga ili bračnoga u obiteljski život, odnosno roditeljstvo zahtjevan je za oba člana para, no za muškarce može predstavljati puno složeniji proces (Arendell, 1997, prema Ljubetić 2007), pa i prilagodba može trajati duže nego u žena. Obradović i Čudina-Obradović (2001) izvješćuju kako rođenje prvoga djeteta temeljito mijenja strukturalne i procesne značajke obiteljske jedinice te u oba partnera dovodi do sličnoga doživljaja smanjene bračne kvalitete. Očito je ta percepcija izravno u svezi s nemogućnošću uspješnoga zadovoljavanja temeljnih psiholoških potreba na način kako su to partneri činili do djetetova rođenja. Potrebno je puno razumijevanja, strpljenja i međusobne pomoći od obaju partnera kako bi se taj doživljaj smanjene bračne kvalitete razumio i prihvatio kao privremen te mnogo suradnje kako bi se nadišli trenutačni izazovi.

3.7. JE LI TEORIJA PRIMJENJIVA (PREPOZNATLJIVA) U PRAKSI?

Promotre li se četiri kategorije motiva (altruistički, fatalistički, instrumentalni i narcistički) u kontekstu Glasserove (2000) teorije potreba i teorije samoodređenja (Deci i Ryan, 1985; 1995; 2000; Ryan i Deci, 2000) opravdanim se čini upitati se koje i čije potrebe zadovoljavaju svaki od njih. Mogući odgovor vidljiv je u tablici 3 pri čemu je potrebno uvažavati činjenicu da su roditelji ti koji su slijedili svoje potrebe (motive) kada su izabrali biti roditeljima (Cook i Loomis, 2012; Doyle i sur., 2012).

Tablica 3. Prikaz osnovnih psiholoških potreba roditelja i djece te njihova zadovoljenost u kontekstu motiva za roditeljstvo

MOTIVI	RODITELJ	
	potrebe	zadovoljenost da / ne / upitno
ALTRUISTIČKI	ljubav/pripadanje moć kompetencija sloboda/autonomija zabava	bezuvjetna da da da
FATALISTIČKI	ljubav/pripadanje moć kompetencija sloboda/autonomija zabava	da upitno vjerojatno ne vjerojatno ne
INSTRUMENTALNI	ljubav/pripadanje moć kompetencija sloboda/autonomija zabava	da upitno ne ne
NARCISTIČKI	ljubav/pripadanje moć kompetencija sloboda/autonomija zabava	da da da da

MOTIVI	DIJETE	
	potrebe	zadovoljenost da / ne / upitno
ALTRUIISTIČKI	ljubav/pripadanje moć kompetencija sloboda/autonomija zabava	bezuovjetna da da da
FATALISTIČKI	ljubav/pripadanje moć kompetencija sloboda/autonomija zabava	ne upitno vjerojatno ne vjerojatno ne
INSTRUMENTALNI	ljubav/pripadanje moć kompetencija sloboda/autonomija zabava	ne ne ne ne
NARCIISTIČKI	ljubav/pripadanje moć kompetencija sloboda/autonomija zabava	vjerojatno ne upitno vjerojatno ne vjerojatno ne

U napomeni na početku svoje knjige naslova *Knjiga za nesavršene roditelje*: Psiholog savjetuje Grigoletto (2022, str. 7-9) navodi: „Način donošenja odluka često nam se čini pomalo zagonetnim, čak i u vrlo jednostavnim situacijama (...) Kada se suočimo s ozbiljnijim odlukama i nađemo se u teškim okolnostima, katkada ispunimo neku vrstu tablice. U lijevi stupac zapisujemo razloge koji bi nas naveli na potvrdnu odluku, a u desni razloge koji bi nas naveli da kažemo *ne*. Nastojao sam ispuniti ovu tablicu tražeći razloge za jednu od svojih najtežih životnih odluka: odluku da imam djecu. Ako želiš, pokušaj ju ispuniti i ti.“

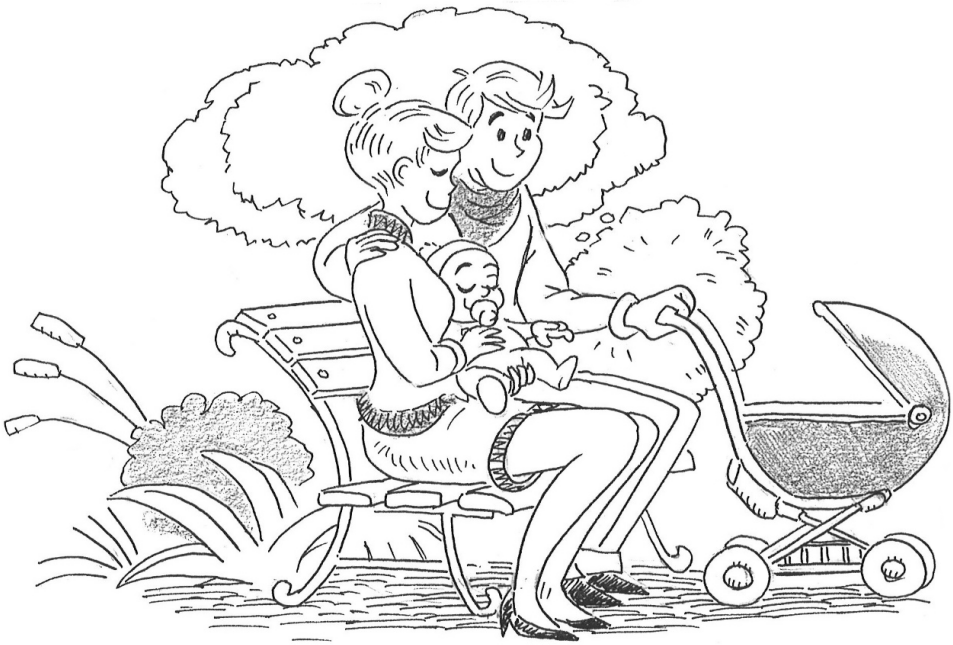
Tablica - Imati djecu?

razlozi za	razlozi protiv

Zatim nastavlja: „Rezultat je, barem moj, bio neočekivan. Nisam se mučio ispunjavajući stupac s razlozima *protiv* jer očigledno je da su sva djeca veliki trošak, stvaraju mnogo problema, gotovo nas uvijek razočaraju itd. Stupac s razlozima za ostajao je žalosno neispunjen. Zašto bismo trebali odgovoriti *da*? Zašto bismo odlučili imati djecu? Ipak, potvrdna odluka bila je jedna od naj-sretnijih u mojem životu i vjerujem da mnogi roditelji na kraju razmišljaju na isti način“ (Grigoletto, 2022). Taj renomirani psiholog, psihoterapeut i odgojni stručnjak (Luciano Grigoletto) s dugogodišnjim stažem u savjetodavnome radu, u tih nekoliko redaka iskreno i otvoreno podijelio je s čitateljima svoju intimnu ispovijest. Mnogi će čitajući ih, zanemarimo li dozu humora koju je unio pišući ih, prepoznati sebe ili sebi bliske osobe, a mnogi će ostati iznenađeni njegovim načinom razmišljanja („sva djeca su veliki trošak“, „stvaraju mnogo problema“, „gotovo nas uvijek razočaraju“). No, svatko ima pravo na svoj vlastiti doživljaj roditeljstva upravo zato što svatko od nas ima sasvim jedinstveno iskustvo roditeljstva. Vrlo je vjerojatno kako će se većina čitatelja ove knjige složiti s konstatacijom da su „sva djeca veliki trošak“, posebice danas kada je „imati“ često važnije nego li „biti“. Ako na djecu gledamo iz te perspektive („imati“), onda su izdavanja za zadovoljenje svih potreba (koje su češće posljedica marketinga i manipulacije, a puno manje stvarne potrebe) i osiguravanje materijalnoga, zaista

roditeljima veliki „uteg oko vrata“. No, oni koji odgajajući djecu u primisli imaju „biti“ onda će troškove vezane za njihovo obrazovanje, prehranu, zdravlje, slobodne aktivnosti, putovanja i sl. (a koji ponekad znaju biti enormni) shvaćati kao ulog u budućnost vlastite djece pa čak i u svoju vlastitu, a što ne treba brkati s instrumentalnom motivacijom za roditeljstvo. (Roditelji mogu razmišljati: „Ako su moja djeca visoko obrazovana, imaju primjerena radna mjesta i dobra mjesečna primanja, neću im morati financijski pomagati i odvajati od svoje ionako nedostatne mirovine.“). Dakle, opet se vraćamo na sebe i vlastite potrebe.

Grigoletto (2022) se također pita zašto bismo trebali odgovoriti *potvrđno*. Ako se njegov upit izvuče iz cjelokupnoga konteksta, onda bi mogao biti shvaćen kao prikrivena prisila i a priori očekivanje da odgovor mora biti *potvrđan*. Nitko od nas ne trebao odgovoriti *potvrđno* samo zato što to od njega očekuje okolina, rodbina, partner ili je to trenutačna društvena tendencija ili će si imajući veći broj djece osigurati trajnija primanja (socijalna pomoć, dječji doplatak i sl.) itd. Odgovori: *da, želim, trebam, hoću, mogu* (imati dijete/djecu) dolaze iz nutrine svakoga pojedinca potaknuti njegovim vlastitim potrebama. Svaki odrasli, zreli pojedinac unaprijed preuzima odgovornost za, kako Grigoletto kaže, „jednu od svojih najtežih životnih odluka: odluku da imam djecu.“ Najteža je upravo stoga što je pojedinac uglavnom svjestan (nikada nismo ni potpuno svjesni ni pripremljeni za ono što nas u roditeljstvu očekuje) da ona sa sobom nosi veliku odgovornost (prava, obveze te prirodne posljedice ispravnih/pogrešnih izbora u roditeljstvu). Ipak, vrlo je vjerojatno kako će se većina složiti da motivacija za roditeljstvo svakoga od nas (altruistička, fatalistička, instrumentalna, narcistička) zadovoljava jednu ili više naših roditeljskih potreba. Pitanje je zadovoljava li i uolikoj mjeri potrebe naše djece (stoga, ponovno pogledajmo tablicu 3). Ako smo se odgovorno odlučili za roditeljstvo jer ono zadovoljava naše potrebe, onda smo preuzeli i obvezu stvoriti zdravo ozračje i okružje u kojemu će naše dijete, najprije uz našu svesrdnu pomoć, a onda samostalno, uspješno zadovoljiti svoje potrebe.

4. DOJENAČKA DOB – OD ROĐENJA DO BAZIČNOGA POVJERENJA I SIGURNE PRIVRŽENOSTI

4.1. DOJENAŠTVO I NAJRANIJE DJETINJSTVO – RAZVOJ PRIVRŽENOSTI

Privrženost se u užemu smislu riječi odnosi na snažnu emocionalnu povezanost na relaciji dijete – primarni skrbnik, koja se počinje formirati odmah po rođenju, a jasno je prisutna od osmoga mjeseca života dojenčeta. Koncept je privrženosti prije svega etološko-psihoanalitički (Bowlby, 1969; 1973; 1980), no većina razvojnih psihologa, bez obzira na teorijsku provenijenciju, prihvaća da je kvaliteta interakcija između djeteta i primarnoga skrbnika u najranijoj dobi izrazito važna za daljnji razvoj pojedinca. Razvojem sigurne privrženosti na relaciji dijete – skrbnik u dojenčeta se razvija bazično povjerenje u svijet koji ga okružuje (Erikson, 1984), što ima posljedice na kasnije odnose djeteta/pojedinca sa svim ostalim ljudima (vršnjacima, prijateljima, romantičnim partnerima, vlastitom djecom). Tijekom prve godine života, razvijajući povjerenje u primarnoga skrbnika, razvija se optimizam i nada (Erikson, 1984). Takvo dijete vjeruje kako je svijet dobar i nagrađujući, a u suprotnome se povlači iz socijalnih interakcija jer ne očekuje dostupnost, dobrohotnost i razumijevanje drugih (Berk, 2008). Upravo primarni skrbnik u prvoj godini života reprezentira svijet i ostale s kojima će se dijete tijekom života susretati, pa su postupanja skrbnika i interakcije koje ostvaruje s djetetom od neizmjerne važnosti. Teorija privrženosti koju su koncipirali John Bowlby (1969, 1973, 1980) i Mary Ainsworth (1978, 1990) bavi se emocionalnim odnosom između djeteta i primarnoga skrbnika te posljedicama toga odnosa na razvoj pojedinca, sliku o sebi i odnose s drugima. Proces razvijanja primarne privrženosti počinje po rođenju i odvija se u nekoliko kvalitativno različitih stadija. Prvi traje od rođenja do dvanaestoga tjedna života, a obično se naziva stadijem preprivrženosti, stadijem nediskriminativnih socijalnih reakcija (Vasta i sur., 1998) ili pak stadijem orijentacije bez diskriminacije specifične osobe (Marvin i Britner, 1999). Ključno obilježje toga stadija, kako mu i nazivi sugeriraju, jest da novorođenče ne usmjerava pozornost isključivo

na primarnoga skrbnika, već pozornost okoline pokušava neselektivno privući na sebe. Unatoč tomu neselektivnom pristupu okolini, istraživanja sugeriraju da vrlo brzo nakon rođenja djeteta može prepoznati primarnoga skrbnika/majku po mirisu i dodiru (Vasta i sur., 1998). Na neurobiološkoj razini neselektivnost u reakcijama u toj fazi razvoja privrženosti povezana je s nezrelošću dijelova limbičkoga sustava, posebno amigdale⁵.

Slijedi ključna faza razvoja privrženosti koja traje do osmoga ili desetoga mjeseca života, a obično se naziva stadijem diskriminativnih socijalnih reakcija ili fazom razvoja privrženosti. Selektivnost reakcija vidljiva je u ponašanju djeteta koje komunicira s primarnim skrbnikom vokalizacijama i facijalnim ekspresijama više nego s ostalim osobama u okolini, a primarni skrbnik obično biva uspješniji u pružanju utjehe i smirivanju djeteta nego ostale odrasle osobe. Zahvaljujući takvoj interakciji, počinje proces ključan za razvoj sigurne privrženosti, a to je razvoj unutarnjega radnog modela, odnosno kognitivnih predodžba o primarnome skrbniku. Kakva će se predodžba razviti ovisi o tome koliko djeteta skrbnika doživljava pouzdanim – ako primarni skrbnik uspješno i pravovremeno uspijeva zadovoljiti djetetove potrebe i pružiti mu potrebnu utjehu i toplinu, veća je vjerojatnost da će djeteta razviti pozitivan model o primarnome skrbniku, odnosno da će se na relaciji djeteta – primarni skrbnik razviti sigurna privrženost. Drugim riječima, ako djeteta izražava svoje potrebe skrbniku koji je responzivan, veća je vjerojatnost da će te potrebe biti zadovoljene zbog čega će djeteta razviti povjerenje u vlastite mogućnosti upravljanja okolinom i postizanja ciljeva. Suprotno, djeteta čije potrebe ne nailaze na osjetljivoga i adekvatnoga skrbnika, pa one ne mogu biti zadovoljene, ne razvija povjerenje ni u sebe ni u okolinu (Cassidy, 2008). Pretpostavka je da su evolucijski procesi pripremili djeteta na responzivne i brižne roditeljske reakcije na signale privrženosti, stoga ako oni izostanu, djeteta ih interpretira kao odbacivanje. Takvo odbacivanje, ako potraje dugo, vodi razvoju negativnoga unutarnjeg radnog modela, odnosno djetetova poimanja sebe kao nevažnoga, što može imati izražene dugoročne negativne posljedice na razvoj samopoimanja (Cassidy, 2008). Bowlbyjev koncept unutarnjega radnog modela nastavili su razvijati i drugi autori, pa su tako Bartholomew i Horowitz (1991) na temelju četiriju radnih modela (pozitivan i negativan stav o sebi i drugima) definirali i četiri kategorije privrženosti u odrasloj dobi. Model o sebi povezan je s emocionalnom ovisnošću o drugima

5 Amigdala, dio limbičkoga sustava, naziv je za skupinu jezgara smještenih u anteromedijalnome dijelu temporalnoga režnja. Sudjeluje u integraciji osjetnih informacija kojima se daje emocionalna važnost i kontekst (Judaš i Kostović, 1997)

u procesu samovrednovanja, pri čemu pojedinci koji imaju pozitivan model o sebi imaju osjećaj vlastite vrijednosti koji ne ovisi o procjenama drugih (Reić Ercegovac, 2016). Pojedinci koji imaju negativan model o sebi procjene vlastite vrijednosti temelje na procjenama drugih i često ne uspijevaju realizirati potrebu za autonomijom u bliskim odnosima. Osobe s pozitivnim modelom o drugima imaju povjerenje u druge doživljavajući ih dostupnima i spremnima pružiti im potporu. Stoga se takvi pojedinci ne boje bliskih i intimnih odnosa, odnosno traže bliskost u odnosima s drugima. Konačno, pojedinci koji imaju negativan model o drugima zaziru od traženja intimnosti i bliskosti oslanjajući se na sebe i obično ne dopuštajući drugima da im se približe. Iz pozicije teorije samoodređenja, odnosno bazičnih ljudskih potreba moguće je zaključiti kako sigurno privrženi pojedinci imaju veću vjerojatnost zadovoljiti potrebe za autonomijom i povezanošću u prisnim odnosima. Unutarnji radni model, koji se razvija upravo u ranije opisanoj, drugoj fazi razvoja privrženosti, ima tendenciju stabilnosti tijekom životnoga vijeka i upravo zato se druga faza razvoja privrženosti smatra ključnom u cijelome procesu razvoja primarne privrženosti. Tijekom te faze interakcija s primarnim skrbnikom također oblikuje funkcioniranje živčanoga sustava, a između ostaloga temelji se i na mogućnosti primarnoga skrbnika za reguliranje razine uznemirenosti dojenčeta. Prisutnost i utjeha koju primarni skrbnik može pružiti dojenčetu smanjuje količinu hormona stresa u dojenčeta, što posljedično utječe na razvoj živčanoga sustava. Sposobnost majke ili primarnoga skrbnika da utješi dijete djetetu poručuje da se njegove emocije mogu regulirati (Sullivan, 2012). Povratno, majčino uživanje u interakciji s dojenčecom stvara osjećaj djetetu da može utjecati na okolinu (Sullivan, 2012). Ta iskustva važna su u izgradnji unutarnjih radnih modela. Na neurobiološkoj razini diskriminativnost u reakcijama i snažna usmjerenost na primarnoga skrbnika povezana je sa sazrijevanjem amigdale, ali i razvojem cinguluma⁶ i septalne zone⁷.

U trećoj fazi razvoja privrženosti, koja obično traje od osmoga mjeseca života do kraja druge ili početka treće godine, privrženost se u svakodnevnome životu jasno manifestira u interakcijama s primarnim skrbnikom. Neke od najočitijih manifestacija jesu prosvjed zbog odvajanja od objekta privrženosti, strah od nepoznatih ljudi te traženje utjehe u objekta privrženosti u trenutcima straha. Upravo ta obilježja pokazuju dostupnost objekta privrženosti kao jednu od ključnih odrednica svakoga odnosa privrženosti, i u dječjoj i u odrasloj dobi.

6 Cingulum obuhvaća živčana (asocijativno-projekcijska) vlakna koja povezuju dijelove limbičkoga sustava i kortikalne strukture, a smješten je iznad žuljevitoga tijela.

7 Septum je dio limbičkoga sustava; malo područje na rostralnome kraju medio-bazalnoga telencefalona.

Dostupnost objekta privrženosti uključuje kognitivne procese, kako je navela Ainsworthova (1990) parafrazirajući Bowlbyja, a oni jesu uvjerenje da je komunikacija s objektom privrženosti otvorena, uvjerenje da postoji fizička dostupnost objektu privrženosti te uvjerenje da će objekt privrženosti adekvatno reagirati ako ga zatrebamo. U drugoj godini života, zahvaljujući psihomotornomu razvoju, mogućnosti kretanja i razvoju govora, dijete u toj fazi može slijediti skrbnika, ostvarivati fizički kontakt, ali i istraživati okolinu, što će činiti u blizini primarnoga skrbnika (Reić Ercegovac, 2016). Posljednja faza u razvoju privrženosti na relaciji dijete – primarni skrbnik jest partnerska faza ili faza recipročne privrženosti tijekom treće i četvrte godine života (Marvin i Britner, 1999), u kojoj dijete već može razumjeti privremenost odvajanja od skrbnika, što mu omogućava normalno funkcioniranje u različitim kontekstima i bez prisustva skrbnika, primjerice, u predškolskoj ustanovi.

Rani razvoj i interakcije koje dijete ostvaruje sa svojim primarnim skrbnikom od neizmjerne su važnosti za daljnji razvoj i životni put svakoga pojedinca. Dokazi za to proizlaze iz neuroznanosti i mnogih neurobioloških istraživanja koja se intenzivno razvijaju posljednjih dvaju desetljeća. Zahvaljujući njima, otkriveno je niz spoznaja o ranome razvoju djetetova mozga, ulozi okoline u tome složenom i dinamičnom procesu te o odnosu iskustva i doživljaja iz najranijega djetinjstva te strukturalnih i funkcionalnih obilježja mozga. Iz suvremene znanstvene literature jasno proizlazi da se mozak novorođenčeta razvija u interpersonalnome kontekstu, odnosno da se strukturalne i funkcionalne mreže u mozgu razvijaju ne samo genetskim programiranjem već se oblikuju i pod utjecajem interakcija na relaciji dijete – skrbnik. Stoga je opravdano tvrditi kako kvaliteta interakcija između djeteta i skrbnika utječe na neurološki razvoj djeteta, koji je pak osnova psihološkomu i socijalnomu razvoju, odnosno psihološkoj dobrobiti tijekom cijeloga života pojedinca (Schore, 1996). Moždano je deblo, o kojemu ovise naše vitalne funkcije, gotovo potpuno razvijeno rođenjem, no limbički sustav i neokorteks nastavljaju se intenzivno razvijati postnatalno, u čemu važnu ulogu ima okolina. Razvoj mozga u prvim godinama života najznačajniji je u području mijelinizacije aksona te sinaptogenezi kao osnovi funkcioniranja našega mozga tijekom života. Iako mozak zadržava plastičnost tijekom cijeloga životnog vijeka, uključujući i sinaptičku plastičnost, najznačajnije se promjene događaju u prvim godinama života, posebno kada je riječ o sinaptogenezi. Taj važan proces najintenzivniji je u prvim trima godinama života, kada dnevno nastaje nekoliko tisuća ili čak desetaka tisuća sinapsa. Podražaji iz okoline, stimulacija djetetovih osjetnih sustava i odgovarajuća interakcija s primarnim skrbnikom modelira sinaptičke veze među neuronima stvarajući time osnovu za procese pamćenja, učenja i mišljenja. Odgovarajuća stimulacija dijelova mozga

uključenih u emocije, poput amigdale, septalne jezgre i cinguluma također je od neizmjerne važnosti za daljnji razvoj jer neoptimalna stimulacija navedenih struktura može dovesti do njihove atrofije ili abnormalnih sinaptičkih veza (Jovančević i Ježić, 2007).

Kada je riječ o neurobiološkome razvoju, valja istaknuti nekoliko sustava na koje izravno utječe kvaliteta interakcije s primarnim skrbnikom, a koja imaju važnu ulogu tijekom života u regulaciji stresa, emocionalnome doživljavanju te ponašanju pojedinca. Prije svega to je osovinu hipotalamus – hipofiza – nadbubrežna žlijezda koja regulira proizvodnju kortizola iz nadbubrežne žlijezde koji onda utječe i na razvoj drugih dijelova mozga (Chambers, 2017). Intenzivan kronični stres aktivira navedeni sustav te izaziva trajne promjene na mozgu uključujući smanjenu gustoću glukokortikoidnih receptora u hipokampusu i frontalnome korteksu ili gubitak neurona u hipokampusu. Velike količine kortizola onemogućavaju i vrlo intenzivan proces sinaptogeneze u prvim godinama života. U prvim se trima mjesecima dokraja razvija i hipokampus, što dojenčetu omogućuje prepoznavanje majke i početak uživanja u interakcijama s njome (Chambers, 2017). To odgovara fazi diskriminativnih socijalnih reakcija za koju je već navedeno da predstavlja kritični period u cjelokupnome procesu razvoja privrženosti. U situacijama uznemirenosti i stresa visoke razine kortizola narušavaju razvoj hipokampusa i imaju neurotoksičan učinak na njega (Chambers, 2017). Tomu u prilogu idu i rezultati neurobioloških istraživanja koja su uputila na značajnu povezanost između iskustva zlostavljanja u ranome djetinjstvu te smanjenoga volumena hipokampusa u dojenčadi (Rifkin-Graboi i sur., 2015). Interakcije s primarnim skrbnikom koji regulira dojenčetine emocije, smanjuje stres, pruža utjehu, izražava pozitivne emocije i sl. smanjuju količinu kortizola, pa se smatra da je u najranijim danima života primarni skrbnik zapravo vanjski psihobiološki regulator djetetove pobuđenosti (Field i Fogle, 1982).

Osim veze hipotalamus – hipofiza – nadbubrežna žlijezda i hipokampusa, važnu ulogu u razvoju privrženosti, a potom i daljnjem socioemocionalnome razvoju ima i amigdala koja je neophodna za prepoznavanje straha u izrazima lica, za uvjetovanje i izražavanje straha (Šimić, 2021). Istraživanja su pokazala da visoke razine kortizola i depresivnost majki tijekom prenatalnoga razdoblja utječu na razvoj amigdale u dojenčeta. Budući da amigdala sazrijeva postnatalno, u dobi između šest i sedam mjeseci do godine dana, u tome se periodu razvija i emocija straha. U razvoju privrženosti to je vidljivo kao javljanje pojačanoga straha od nepoznatih osoba i snažnoga prosvjeda zbog odvajanja od primarnoga skrbnika, što je karakteristika treće faze razvoja privrženosti. Istraživanja koja su ispitivala neuralnu aktivnost majki koje su prvi put rodile, primjenjujući

funkcionalnu magnetnu rezonanciju, pokazala su da se takvim majkama prilikom slušanja plača svojega dojenčeta značajno aktivira neuralni krug amigdale i prednjega cingularnog girusa pri čemu je efekt bio snažniji kada su slušale plač svojega djeteta u odnosu na plač druge djece (Swain, 2008, prema Chambers, 2017). Zanimljivo je pri tome da su se očevima u takvim situacijama aktivirali drugi dijelovi mozga, a ne amigdala (vidni korteks, cingulum i parahipokampalni girus i sl.), što upućuje na zaključak da je majčin neuralni krug za razvoj privrženosti pripremljen ranije nego onaj očev, vjerojatno zbog povišenih razina oksitocina tijekom poroda i nakon njega (Chambers, 2017).

Dodatnu potvrdu o važnosti ranih interakcija za djetetov razvoj mozga pružaju i podatci istraživanja o učincima interakcije s najbližom okolinom na strukturalna obilježja mozga. Naime, istraživanja su pokazala povezanost između majčine osjetljivosti na djetetove signale i subkortikalnoga volumena sive tvari u dojenčadi (Sethna i sur., 2017), ali i starije djece osnovnoškolske dobi (Kok i sur., 2015), odnosno majčine depresivnosti i hostilnosti prema djetetu te smanjenoga ukupnog volumena sive tvari djeteta (Levesque i sur., 2015). O dugotrajnosti učinaka privrženosti iz najranijega djetinjstva govore i podatci o povezanosti nesigurne privrženosti i budućega volumena amigdale. Tako je longitudinalno istraživanje Moutsiana i sur. (2015) tijekom dvaju desetljeća pokazalo značajnu povezanost između nesigurne privrženosti djece u dobi od 18 mjeseci i većega volumena amigdale u dobi od 22 godine. Druga su istraživanja uputila na značajnu povezanost između visoke razine majčine podrške u najranijemu djetinjstvu i većega volumena hipokampusa u osnovnoškolskoj dobi (Luby i sur., 2012), između majčine kronične depresivnosti i povećanoga volumena amigdale (Lupien i sur., 2011) te između zanemarivanja u institucionalizirane djece i povećanoga volumena amigdale (Mehta i sur., 2009). Svi navedeni podatci upućuju na zaključak o važnoj ulozi kvalitete interakcije između djece i primarnih skrbnika u ranome djetinjstvu te razvoja struktura mozga koji tijekom života sudjeluju i u kognitivnim i u emocionalnim procesima. Osim neurobioloških studija, o važnosti ranih iskustava za kasniji razvoj i funkcioniranje pojedinca govore i podatci istraživanja s djecom koja su u najranijim godinama doživjela zlostavljanja ili druga traumatska iskustva. Rezultati takvih istraživanja upućuju na sniženu aktivnost dijelova mozga uključenih u regulaciju stresa (Kaufman i Charney, 2001; Chugani i sur., 2001), a djeca s poremećajima privrženosti pokazuju sniženu aktivnost desnoga frontalnog, srednjega temporalnog i limbičkoga dijela mozga, važnih za emocionalnu regulaciju (Schore, 2009). Nadalje, istraživanja su pokazala povezanost između zlostavljanja u ranome djetinjstvu i poremećaja u frontalnome limbičkom sustavu te smanjenoga volumena žuljevitoga tijela (DeBellis i sur., 2002; Hart i Rubia, 2012). Takve je promjene u razvoju

mozga moguće povezati s dezorganiziranim obrascem privrženosti, koji je karakterističan za djecu koja su doživjela iskustvo zlostavljanja i koja ne pokazuju konzistentne obrasce privrženosti koje je utvrdila Mary Ainsworth (sigurna, izbjegavajuća, opiruća). O dezorganiziranoj privrženosti govorimo kada djeca nemaju jasno organiziran obrazac privrženosti, kada su povišeno anksiozna i zbunjena, s brzim promjenama u afektivitetu (Lyons-Ruth i Jacobvitz, 1999). Vjerojatno zbog visoke anksioznosti i straha, djeca inhibiraju izražavanje osjećaja, posebice onih koji uzrokuju ljutnju i negativne reakcije roditelja, pa imaju poteškoća u razvoju emocionalne kompetentnosti i emocionalnoj regulaciji (Reić Ercegovac, 2016). Osim tih poteškoća, metaanaliza Van Ijzendoorna i sur. (1999) uputila je i na značajnu povezanost između dezorganizirane privrženosti i eksternaliziranih poremećaja.

Konačno, kakav će se obrazac privrženosti razviti u najranijem djetinjstvu ovisi o nekoliko temeljnih čimbenika. Jedan od njih svakako je bazična privrženost primarnoga skrbnika koju je on razvio tijekom života, odnosno svojega djetinjstva i koja je relativno stabilna. Važnost uspostavljena obrasca privrženosti iz najranijega djetinjstva ogleda se i u stabilnosti obrazaca tijekom vremena (Main i sur., 1985; Waters i sur., 2000) i različitim životnim odnosima privrženosti. Podatci o sličnosti obrazaca privrženosti u generacijama (Benoit i Parker, 1994; Hautamäki i sur., 2010; Shah i sur., 2010) potvrđuju hipotezu o međugeneracijskome prijenosu. Istraživanja prediktora uspostavljenih obrazaca privrženosti između roditelja i djeteta pokazuju kako je majčin stil privrženosti značajan prediktor privrženosti na relaciji majka – dijete, a očev stil privrženosti prediktivan je za obrazac privrženosti na relaciji otac – dijete (Steele i sur., 1996; Fonagy i sur., 1991). Vjerojatno su sigurno privrženi roditelji responzivniji za potrebe svoje djece i emocionalno topliji (Pederson i sur., 1998). Osim privrženosti primarnoga skrbnika, i djetetov temperament ima važnu ulogu u razvoju privrženosti, ali vjerojatno je najvažnija proksimalna odrednica upravo kvaliteta interakcije između djeteta i skrbnika, odnosno majčina responzivnost na djetetove signale ili potrebe. Točnost kojom majka interpretira djetetove signale, spremnost adekvatnoga i brzoga odgovaranja na njih, mogućnost pružanja utjehe u trenutcima uznemirenosti, kapacitet za emocionalnu toplinu koju djetetu manifestira verbalno i neverbalno – to su čimbenici koji određuju interakciju s djetetom i uvjet su za razvoj sigurne privrženosti. Sigurno privržena djeca mogu se relativno brzo utješiti u prisutnosti primarnoga skrbnika kada su uznemirena i koriste ga kao sigurnu bazu za istraživanje okoline. Karakterizira ih viša razina znatiželje i istraživanja, viša razina aktivnosti i ustrajnosti u rješavanju problema. Benefiti sigurne privrženosti uspostavljene u ranome djetinjstvu povezani su s kasnijim kognitivnim, emocionalnim i socijalnim razvojem (Groh i

sur., 2017; Kochanska, 2000; Sroufe, 2000; Van IJzendoorn i sur., 1995), a zaštitni su čimbenik i za pojavu delinkventnoga ponašanja (Junger-Tas, 1992; Sampson i Laub, 2005). Izbjegavajući obrazac privrženosti u ranome djetinjstvu obično se razvija u interakciji s nedostupnom, emocionalno distanciranom ili emocionalno hladnom majkom koja zanemaruje djetetove signale i nije učinkovita u zadovoljavanju djetetovih potreba najranije dobi. Zbog toga djeca ne razvijaju povjerenje u takvoga primarnog skrbnika i „uče se“ ne oslanjati na njega, pa rijetko koriste skrbnika kao sigurnu bazu za istraživanje okoline i rijetko razmjenjuju emocije. U odrasloj dobi izbjegavajući pojedinci obično potiskuju, odnosno negiraju potrebe za privrženosti, pa sukladno tomu negiraju ili potiskuju porive za traženje bliskosti ili podrške od drugih (Mikulincer i Shaver, 2007; prema Cassidy, 2008). Djeca koja manifestiraju anksiozno-opirući obrazac privrženosti teško se mogu umiriti kada su uznemirena, a primarni skrbnik obično ne biva uspješan u pružanju utjehe i smirenja. Takva su djeca često ljuta i plačljiva, opterećena kretanjima primarnoga skrbnika i obično zahtjevna za okolinu. Takav, ambivalentan obrazac privrženosti obično se razvija u interakciji s majkom koja je nedosljedna u zadovoljavanju djetetovih potreba; nije konzistentno dostupna i nije u dovoljnoj mjeri responzivna za djetetove potrebe. Zbog toga dijete ne razvija sigurnost i povjerenje jer je u stalnome strahu od gubitka objekta privrženosti, što uzrokuje povišenu anksioznost. U odrasloj dobi, pojedinci s anksiozno-ambivalentnim obrascima (Hazan i Shaver, 1987) obično su preokupirani bliskim odnosima, nesigurni u sebe i druge i teško razvijaju i zadržavaju kvalitetne i ispunjujuće odnose privrženosti s drugim ljudima.

4.2. JE LI TEORIJA PRIMJENJIVA (PREPOZNATLJIVA) U PRAKSI?

S ciljem lakšega praćenja i razumijevanja prethodnoga sadržaja autorice predlažu vidjeti tablicu 4. Također, ona može poslužiti i kao pomoć u samoevaluaciji vlastitih (roditeljskih/skrbničkih) ponašanja, ali i onih djetetovih. Istodobno, ona može potaknuti i prisjećanje na prošla roditeljska/skrbnička iskustva te unaprijediti buduća. Pri tome, potrebno je imati na umu da:

- odnosi roditelj / skrbnik / ostali skrbnici i dijete vrlo su različiti (jedinstveni) jer su i obiteljski konteksti vrlo različiti (motivacija za roditeljstvo, zrelost, obrazovanje i socijalni status roditelja, obiteljska kohezija, šira socijalna potpora ili njezin izostanak, kvaliteta partnerskoga odnosa, broj djece u obitelji, osobne značajke djeteta

i roditelja itd.); ta je tablica samo okvir i poticaj na samoevaluaciju roditelja/skrbnika i evaluaciju djeteta i nema namjeru obuhvatiti sve varijetete ponašanja

- svaki pojedinac cijeloga života (od samoga rođenja) izabire različita ponašanja kako bi na optimalan način zadovoljio svoje temeljne potrebe
- svi imamo iste potrebe, ali vrlo različite načine njihova uspješnoga zadovoljavanja.

Tablica 4. Odnos ponašanja i zadovoljenosti potreba roditelja i djece kroz stadije privrženosti

STADIJI / OBRASCI RAZVOJA PRIVRŽENOSTI	PONAŠANJA/POTREBE*	
	RODITELJI	
	POŽELJNI/USPJEŠNI	NEPOŽELJNI/NEUSPJEŠNI
PRETPRIVRŽENOST (neselektivnost)	prepoznaje, uspješno i pravodobno zadovoljava djetetove potrebe odgovara na „signale“ djeteta sposoban utješiti ga zadovoljava sve potrebe u odnosu s djetetom.	ne prepoznaje djetetove potrebe nepravodobno i/ili ih zadovoljava na neprimjeren način ne prepoznaje djetetove „signale“ nevješt i neuspješan u tješenju djeteta ne zadovoljava NI JEDNU potrebu u odnosu s djetetom; vjerojatni osjećaj ugroženosti vlastitih potreba i frustracije
SIGURNA (stadij diskriminativnih socijalnih reakcija)	točno interpretira djetetove signale potiče i odgovara na djetetove glasovne poruke, geste i mimiku ima kapacitet za emocionalnu toplinu – verbalno ga i neverbalno manifestira djetetu uspješniji od drugih u pružanju utjehe i smirivanju djeteta zadovoljava sve potrebe u odnosu s djetetom	netočno interpretira djetetove signale ne inicira, ne potiče i ne odgovara na djetetove glasovne poruke, geste i mimiku emocionalno hladan i distanciran ni verbalno ni neverbalno ne manifestira toplinu prema djetetu neuspješan ili povremeno uspješan u pružanju utjehe i smirivanju djeteta ne zadovoljava NI JEDNU potrebu u odnosu s djetetom, vjerojatni osjećaj ugroženosti vlastitih potreba i frustracije

IZBJEGAVAJUĆA	_____	majka/primarni skrbnik: hladna, emocionalno distancirana, nedostupna zanemaruje djetetove signale; nedjelotvorna u zadovoljavanju djetetovih potreba (u najranijoj dobi) ne zadovoljava NI JEDNU potrebu u odnosu s djetetom, vjerojatni osjećaj ugroženosti vlastitih potreba i frustracije
ANKSIOZNO- OPIRUĆA	_____	neuspješni u pružanju utjehe i umirivanju djeteta majka/primarni skrbnik nedosljedna u zadovoljavanju djetetovih potreba nije konzistentno dostupna neprimjereno ili uopće ne odgovara na djetetove potrebe ne zadovoljava NI JEDNU potrebu u odnosu s djetetom, vjerojatni osjećaj ugroženosti vlastitih potreba i frustracije

STADIJI / OBRASCI RAZVOJA PRIVRŽENOSTI	PONAŠANJA/POTREBE*
	DJECA
PRETPRIVRŽENOST (neselektivnost)	neselektivno privlači pažnju okoline prepoznaje primarnoga skrbnika po mirisu i dodiru UVJETNO/DJELOMIČNO zadovoljava potrebe u odnosu s primarnim i drugim skrbnicima (ovisno o njihovoj uspješnosti)
SIGURNA (stadij diskriminativnih socijalnih reakcija)	glasovno, mimikom, gestama komunicira s primarnim skrbnikom može se utješiti relativno brzo razvija unutarnji radni model(prihvaćanje/odbacivanje) doživljava primarnoga skrbnika kao „sigurno utočište“ osobine: izražena znatiželja i aktivnost, potreba za istraživanjem, ustrajnost u rješavanju problema sigurno privrženi, zadovoljeno: pripadanje (ljubav) i autonomija (moć) UVJETNO /DJELOMIČNO zadovoljava potrebe u odnosu s primarnim skrbnikom (ovisno o njegovoj uspješnosti)
IZBJEGAVAJUĆA	nema povjerenja u majku/primarnoga skrbnika uče se ne oslanjati na primarnoga skrbnika ne koriste ga kao „sigurnu bazu“ pokazuju znakove tzv. „pseudozrelosti“ NE zadovoljava potrebe u odnosu s primarnim skrbnikom
ANKSIOZNO- OPIRUĆA	teško se mogu umiriti kada su uznemirena često ljuta i plačljiva opterećena kretanjem primarnoga skrbnika najčešće zahtjevnja za okolinu ne razvija osjećaj sigurnosti i povjerenja u stalnome strahu od gubitka objekta privrženosti povišeno anksiozna NE zadovoljava potrebe u odnosu s primarnim skrbnikom

Mogli bismo jednostavno zaključiti: kada je roditelj neuspješan u zadovoljavanju vlastitih potreba u odnosu s djetetom, ni dijete ne može biti uspješno u zadovoljavanju svojih. Tada nezadovoljene potrebe rezultiraju obostranim nezadovoljstvom, lošim osjećajima, stanjem frustriranosti, strahom i povišenom anksioznošću. Navedeno bismo mogli nazvati kratkoročnim negativnim učincima. Ono što zabrinjava i „uključuje alarm“ jesu dugoročne posljedice koje nezadovoljene potrebe, neosviješten i loš izbor ponašanja te roditeljska (ne)činjenja mogu učiniti za cjelokupan razvoj djeteta (buduće odrasle osobe i budućega partnera/roditelja).

5. RANA I PREDŠKOLSKA DOB DJETETA

5.1. UVOD

Nakon dojenačke dobi (podrobnije opisane u poglavlju 4.) sljedeće roditeljima izazovno razdoblje jest rana i predškolska dob djeteta koja (uvjetno rečeno) traje do šeste ili sedme godine života odnosno, polaska djeteta u osnovnu školu. Osnovne značajke toga razdoblja jesu: intenzivan i dinamičan rast i razvoj djeteta u svim domenama: fizička, psihička, psihomotorna, kognitivna, emocionalna i socijalna, ovladavanje i usvajanje raznih vještina i navika, sposobnost bavljenja velikim brojem aktivnosti, usvajanje velikoga broja informacija, govor djeteta sve se više usavršava i na kraju razdoblja počinje sve više sličiti govoru odraslih, pretpostavke za razvoj logičkoga mišljenja i zaključivanja te razvoj emocija i sposobnost njihova kontroliranja (Andrilović i Čudina, 1990; Starc i sur., 2004).

5.2. RAZVOJNA OBILJEŽJA DJECE RANE I PREDŠKOLSKJE DOBI

U kognitivnoj domeni, prema Piagetovoj teoriji kognitivnoga razvoja, to je razdoblje predoperacijske misli (Berk, 2008), a javlja se nakon što dijete usvoji tzv. stalnost objekta, odnosno sposobnost mentalnoga predočavanja koje čini razliku između dojenaštva i djetinjstva. Djeca rane i predškolske dobi misle, ali često ne logički te je njihov način razmišljanja obilježen egocentričnošću (sagledavanju stvari samo iz svoje perspektive), centriranošću i ovisnošću o percepciji (usmjerenost na samo jedan aspekt situacije, trenutno stanje ili oblik onoga što opažaju), ireverzibilnošću (ne mogu logički povezivati uzajamno ovisne predodžbe) i nemogućnošću povezivanja i uspoređivanja poznatih pojmova. Vrlo su konkretni, što znači da su dominantno usmjereni na pojave, predmete i osobe povezane s trenutnom situacijom u kojoj se nalaze. Navedena kognitivna

ograničenja odražavaju se i u drugim aspektima funkcioniranja djeteta, posebice moralnosti. To je razdoblje početak razvoja moralnosti, a djeca uglavnom manifestiraju obilježja moralnoga realizma, što znači da su sposobna poštovati pravila, ali ih doživljavaju nepromjenjivima, najčešće ne dovodeći ih u pitanje. U procjenama ispravnosti ponašanja, oslanjaju se na objektivne posljedice određenoga postupka, a još ne mogu sagledavati kontekst ili različite čimbenike u pozadini svojega (ili tuđega) ponašanja. Skloni su smatrati da svako kršenje pravila zaslužuje kaznu, a moralno im je rezoniranje uglavnom vođeno strahom od autoriteta i kazna te zadovoljavanju osobnih potreba (Berk, 2008). Za razvoj moralnosti ključne su emocije samosvijesti i samoregulacija emocija koja se intenzivno razvija tijekom djetinjstva. Osnovne se emocije manifestiraju već u razdoblju dojenja, a daljnjim se razvojem diferenciraju i socijaliziraju, stoga su rana i predškolska dob, zahvaljujući kognitivnim napredcima i iskustvu, vrlo važne za razvoj emocija poput srama, ponosa, zavisti, ljubomore, osjećaja krivnje i sl. Optimalnim socijaliziranjem tih emocija (u čemu važnu ulogu ima djetetova neposredna okolina, prije svega roditelji, a potom drugi članovi obitelji, odgojitelji i dr.), dijete u emocionalnome i moralnome smislu sazrijeva i postaje spremno nositi se s izazovima koji će nastupiti polaskom u školu. Iako u ranome djetinjstvu djeca imaju malu mogućnost samoregulacije emocija, tijekom djetinjstva postaju sve uspješniji u upravljanju vlastitim emocionalnim iskustvima, a tomu značajno pridonosi ponašanje roditelja. Roditelji svojim djelovanjem od početka djetetova života uče dijete kako regulirati vlastite emocije (tješanjem, pružanjem utjehe, umirivanjem, izazivanjem ugone i sl.). U četvrtoj i petoj godini života djeca govore o emocijama i mogu prepoznati razloge svojih i tuđih emocionalnih ekspresija, a postaju sposobna i predvidjeti nečija ponašanja na temelju emocionalnih manifestacija, što im pomaže u izgradnji socijalnih vještina. Ipak, zbog postojećih kognitivnih ograničenja (centracija, ovisnost o percepciji, konkretnost), pri interpretaciji nejasnih emocionalnih znakova najčešće se oslanjaju na najočitiije aspekte (Vasta i sur., 1998; Berk, 2008) u nemogućnosti sagledavanja mnogih aspekata neke situacije. Za razvoj emocionalnih kompetencija roditeljska uloga i njihovo ponašanje vrlo je važno, pa roditelji koji otvoreno govore o emocijama, koji ne skrivaju emocije od djeteta i prihvaćaju sve emocionalne doživljaje, i vlastite i djetetove, bivaju uspješniji u učenju djeteta kako upravljati vlastitim emocionalnim doživljajima. U predškolskoj dobi djeca su internalizacijom dotadašnjih (optimalnih) iskustava već sposobna rabiti neke vlastite strategije emocionalne regulacije (verbaliziraju vlastita emocionalna iskustva, mijenjaju ciljeve koje ne mogu ostvariti kako bi umanjili frustraciju, namjerno izbjegavaju neugodne podražaje i sl.).

Većina je teoretičara suglasna u ocjeni kako je to razdoblje djetetova života izuzetno važno za zdravi psihički razvoj djeteta, ali i razvoj psihopatologije (primjerice Daines i sur., 2021; Felitti, 2017; Jahn i sur., 2021; McLaughlin, 2016; Novais i sur., 2021; Webster, 2022), a koje ga može značajno determinirati u budućem životu, razvoju i učenju. Ono što roditeljima ponekad može biti zbunjujuće jest činjenica da se u uobičajenoga djetetova razvoja domene ne razvijaju istodobno već sukcesivno, pa je nekada djetetov tjelesni razvoj u neskladu s kognitivnim ili socijalno-emocionalnim razvojem, odnosno kojom drugom razvojnom domenom. Dinamične razvojne promjene temeljno su obilježje te dobi, a od roditelja se očekuje njihovo (pre)poznavanje, razumijevanje, prihvaćanje, podupiranje i kanaliziranje prema željenome razvojnom/odgojnom ishodu.

5.3. ULOGA RODITELJA I RODITELJSKO DJELOVANJE

Odgojem se smatra ukupnost utjecaja (namjernih i nenamjernih) kojima je dijete izloženo u svojoj sociokulturnoj sredini ili preciznije, odgoj podrazumijeva „socijalne radnje kojima ljudi pokušavaju sklop psihičkih dispozicija drugih ljudi trajno poboljšati psihičkim i/ili sociokulturnim sredstvima ili sačuvati njihove komponente koje su ocijenjene kao vrijedne“ (Giesecke, 1991, str. 57). Roditelji su prvi i najvažniji djetetovi odgajatelji i učitelji, prvi modeli za identifikaciju i imitaciju, prvi uzori za učenje govora i socijalno-emocionalnoga ponašanja te čvrsta i sigurna ruka koja ih vodi prema uspostavljanju (izuzetno važnih u ovoj dobi) socijalnih kontakata sa širim društvenim okruženjem. Znajući to, roditelji bi stalno trebali imati na umu kako djeca uče promatrajući roditeljska ponašanja i onda kada roditelji toga nisu svjesni te „čitaju između redova“ i onda kada im odrasli žele nešto prešutjeti (ili ih žele čega poštedjeti). Da bi učila i napredovala, djeca moraju biti uključena, odnosno moraju imati tretman aktivnih sudionika i u obiteljskome i u institucijskome odgojno-obrazovnom procesu. Stoga Bouffard (2017, str. 47) naglašava: „Mala djeca ne uče ništa kada su isključena i ne nauče ništa iz činjenice isključenosti.“ Suvremena percepcije djeteta polazi od pretpostavke da je dijete jedinstvena osoba već od rođenja koju treba ozbiljno shvaćati i poštovati te da nije objekt u odgojnome procesu, već je socijalni subjekt koji participira, konstruira i, u velikoj mjeri, određuje svoj vlastiti život i razvoj. Sukladno tomu, djetinjstvo se smatra ne samo pripremnom fazom za budući život već životnim razdobljem koje ima svoje vrijednosti i svoju kulturu. Ono je proces socijalne konstrukcije koji djeca i odrasli zajednički izgrađuju, kontekstualizira se uvijek u relaciji s određenim prostorom, vremenom i kulturom te varira s obzirom na različitost uvjeta i kulture u kojima se događa.

Stoga, kao što ne postoji univerzalno dijete, ne postoji ni univerzalno djetinjstvo (*Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje*, 2015).

Autorica Pećnik (2008, str. 17), naglašava kako je „nova sociologija djetinjstva pomogla iznjedriti model uzajamnosti, naglašavajući djetetovu tranziciju od objekta odgajanja odraslih do subjekta sa svojom vlastitom reprezentacijom i sustvaralaštvom vlastitog djetinjstva.“ Jasno je kako su primarno roditelji ti koji trebaju osigurati kontekst u kojemu će se neometano odvijati cjelovit i zdrav razvoj djece, no pri tome značajnu ulogu imaju: ličnosti obaju roditelja i međusobni odnosi u obitelji, obiteljsko ozračje, roditeljska ljubav, razumijevanje djeteta, roditeljski autoritet i odgojna sredstva (Bratanić, 1970). Stalno međudjelovanje i prožimanje tih komponenata čini obiteljsku psihodinamiku jedinstvenom i neponovljivom, pa Satir (prema Brajša, 1979) ističe četiri osnovna aspekta/sastavnice obiteljske psihodinamike: doživljaj vlastite vrijednosti pojedinoga člana obitelji, obiteljska komunikacija, obiteljska pravila i sustav te odnos obitelji prema širemu društvenom okružju. Te dimenzije moguće je shvaćati i kao polazišta za razlikovanje funkcionalnih (zdravih) i disfunkcionalnih (nezdravih) obitelji. U zdravim obiteljima doživljaj vlastite vrijednosti svakoga člana (naravno, uključujući i dijete/djecu od najranije dobi) vrlo je visok, komunikacija je izravna, jasna, kongruentna, nedvosmislena, višesmjerna i lišena poruge, sarkazma, cinizma ili uvrjedljivosti, pravila su malobrojna, ali svima poznata, objašnjena te se inzistira na njihovu poštovanju, međutim dominantno mjesto u komunikaciji među članovima zauzimaju dogovori i pregovori te fleksibilnost u ponašanju u skladu s trenutačnim potrebama i situacijama te prethodnim dogovorom članova. Odnos prema društvu kritički je otvoren, ispunjen nadom i optimizmom te funkcionira po načelu „polupropusne membrane“ (Brajša, 1979).

Kako ističu mnogi autori (primjerice Andrews i Wang, 2019), da bi rasla, razvijala se i učila, djeci su potrebni odrasli, posebice roditelji, ali i ostali „važni drugi“ u njihovim životima (bake, djedovi, odgojitelji, učitelji, treneri i sl.). Oni su pozvani osigurati poticajan odgojni kontekst u kojemu se djeca osjećaju sigurno, mogu ostvariti svoje potencijale, uspješno zadovoljiti potrebe te uživati prava (ali i preuzimati obveze). Promatra li se odgoj razvojno i shvaća li ga se kao jedinstven proces formiranja pojedinca, onda je moguće tvrditi da početci odgojnoga djelovanja započinju u obitelji, a nadopunjuju se utjecajima u različitim institucijskim kontekstima (jaslice, vrtići, klubovi i sl.). U zdravim okružjima dijete rane i predškolske dobi testira postojeće i nadograđuje vlastite kompetencije u održavanju i unaprjeđivanju odnosa, i vršnjačkih i onih s odraslima, stvara sve čvršća prijateljstva, a ponekad i jače afektivne veze s vršnjacima, usvaja i svladava sve složenije jezične forme, prepričava događaje, sudjeluje u

raspravama, želi biti informirano, aktivno i angažirano, bavi se nizom raznovrsnih aktivnosti pri čemu tjelesne aktivnosti i pokret imaju značajnu ulogu, pleše i pjeva, mašta i kreira, pokazuje interes za različita umjetnička područja, rado istražuje i eksperimentira, izražava ponos pri uspješnome svladavanju prepreka i samostalnoma obavljanju različitih zadaća, uglavnom se uspješno suočava s očekivanim, razvojnim strahovima, voli se nadmetati s vršnjacima i odraslima, jako voli pobjeđivati, sposobno je rješavati (manje) konflikte, počinje izgrađivati stavove, jasno artikulira svoje (ne)želje, sposobno je za samoprosudbu (po unaprijed jasnim kriterijima i uz primjereno vođenje) i još mnogo toga (Haenilah i sur., 2021; Niklas i sur., 2021).

Još jedno od značajnih obilježja rane i predškolske dobi jest sve izraženija djetetova potreba za autonomijom (samostalnošću, neovisnošću), a koja se razumije kao „aktivnost pojedinca, izbor i donošenje odluka te odgovornost pojedinca za vlastite izbore, odluke i njihove posljedice“ (Hebib, prema Slunjski, 2011, str. 46). Slijedom navedenoga, Konvencija o pravima djeteta (2001., čl. 12. i 13.) ističe pravo djeteta na oblikovanje vlastita mišljenja i slobodno izražavanje svojih stajališta o stvarima koje se odnose na njega. Posljednjih se desetljeća i u obiteljskome i institucijskome odgojno-obrazovnom kontekstu čini zaokret u odgojno-obrazovnom djelovanju i pristupanju djetetu te se djecu „ne uvježbava za nekritičko prihvaćanje ‘nedodirljivih’ istina i udovoljavanje očekivanjima drugih, nego se potiče razvoj njihova samostalnoga, kritičkoga mišljenja i donošenja vlastitih sudova, kako bi i oni sami mogli odlučiti što trebaju činiti u različitim životnim okolnostima“ (Delors, prema Slunjski, 2011, str. 46).

Taj zaokret i način pristupanja djetetu te omogućavanje i pružanje potpore za sudjelovanje u odlučivanju, činjenju odgovornih izbora te prihvaćanju prirodni posljedica neodgovornoga ponašanja (Glasser, 2000) moguće je smatrati i svojevrsnim zaštitnim čimbenikom za dijete. To je posebice značajno u situacijama kada je dijete izloženo potencijalnomu nasilničkom ponašanju vršnjaka, a nadasve odraslih od kojih očekuje pomoć, sigurnost i vođenje. Čuti, razumjeti i podržati dijete jedna je od temeljnih zadaća odraslih. Ravnopravan odnos roditelja i djece omogućuje „puni razvoj osobnosti djeteta, s naglaskom na samostalnost (...) i razvoj osobne odgovornosti čime djeci omogućuje razvoj sposobnosti predviđanja promjena i prilagodbe istima“ (Delors, 1998, str. 164).

No, kako se ne bi pogrešno shvatili i interpretirali termini *ravnopravnost* (djeteta i roditelja), *samostalno činjenje izbora i donošenje odluka* (dijete), *preuzimanje odgovornosti od strane djeteta* i sl., pokušat ćemo ih dodatno pojasniti. Vrlo je vjerojatno kako će se mnogi čitatelji zapitati kako dijete može biti ravnopravno s roditeljem (Valjda sam odrasli koji zna što treba raditi i kako treba

odgajati dijete! Ne mogu dopustiti trogodišnjem djetetu da samostalno odlučuje! Ne može on odlučiti kako ćemo raspodijeliti mjesečna primanja! Kako će moje šestogodišnje dijete preuzeti odgovornost za napravljenu štetu?). Kako bi se dijete razvilo, izgradilo svoju osobnost i odgojilo, odrasli moraju preuzeti vodstvo (Juul, 2018), no pri tome je u dijadi roditelj – dijete potrebno razvijati odnos ravnopravnoga dostojanstva (Juul, 1995), odnosno međusobnoga poštovanja i uvažavanja koje omogućuje dijalog i slobodno izražavanje mišljenja obaju aktera. Kako Juul pojašnjava, „ravnopravno dostojanstvo znači da roditelji svoju djecu shvaćaju jednako ozbiljno kao i sebe tako što uvažavaju njihove potrebe, želje, snove i ambicije umjesto da ih omalovažavaju zbog spola, dobi ili invalidnosti“ (intervju s autorom, 2. dio, Harfa, 2021).

Samostalan izbor i donošenje odluka odnosi se na svakodnevne odgojne situacije u kojima dijete već u ranoj dobi ima mogućnost izbora između, primjerice, dva prehrambena artikla za doručak ili večeru, dva napitka, dvije igraće aktivnosti u slobodno vrijeme (posebice kada se žali da mu je dosadno), dvije odjevne kombinacije za odlazak u vrtić i sl. (Roditelj je taj koji ograničava ponudu između prehrambenih artikala iste ili slične nutritivne vrijednosti, priprema dvije odjevne kombinacije, predlaže dvije do tri aktivnosti i sl., a dijete čini izbor).

Učenje „preuzimanja vlastite odgovornosti“ također je primjereno ranoj i predškolskoj dobi. Riječ je o gotovo svakodnevnim situacijama u domu pred, primjerice, odlazak djeteta u vrtić. Naime, dijete vrlo često želi omiljenu igračku ponijeti sa sobom i pokazati je prijateljima. Obično po povratku iz vrtića nedostaju pojedini dijelovi te igračke, pa dijete negoduje i plače čime opterećuje roditelja. Stoga takve situacije potrebno je iskoristiti da se djetetu objasni slijed (mogućih) događanja prije odlaska u vrtić (ili još bolje, večer prije, kada roditelj ima više vremena) te da dijete prihvati roditeljska objašnjenja i upozorenja. Nakon toga dijete donosi odluku (ponijeti igračku u vrtić ili ne), ali i prihvaća posljedicu (eventualno izgubljenih dijelova omiljene igračke). Sve su takve i slične situacije dragocjene prilike za učenje činjenja izbora, preuzimanja odgovornosti i posljedica. S vremenom takve se situacije usložnjavaju, ali se i skraćuje vrijeme potrebno za roditeljeva objašnjenja i uvjeravanja jer dijete već ima osobno iskustvo s preuzimanjem odgovornosti za vlastite izbore. Sve su životne situacije prilika za učenje. O nama odraslima ovisi hoćemo li ih iskoristiti na dobrobit svojega djeteta.

U prilog tomu govore i autori Leotti i sur. (2010) te navode kako smo u različitim poljima ljudskoga djelovanja, kao posljedicom suvremenih filozofskih i psiholoških teorija te niza književnih, znanstvenih i stručnih djela, suočeni s

pojmovima osobne slobode i samoodređenja. Pokušavajući odgovoriti na pitanje je li taj društveni naglasak uzrok ili posljedica potrebe za ostvarivanjem osobne autonomije, zaključuju kako je sve više znanstvenih potvrda za biološko određenje potrebe pojedinca za kontrolom. U prilog toj tezi govori i Glasser (1997; 2000) navodeći kako je svaki pojedinac jedinstveni kontrolni sustav koji želi kontrolirati svijet oko sebe, ali istodobno ne želi biti kontroliran. Pojedinci kontroliraju okolinu donošenjem vlastitih odluka (Leotti i sur., 2010). Nekada ti izbori uključuju složene i emocionalno važne odluke koje se mogu (ali i ne moraju) dogoditi samo jednom u životu (npr. izbor sveučilišta), ali i osnovne perceptivne odluke koje se događaju stotine tisuća puta svaki dan (npr. odluka gdje usmjeriti svoju pozornost u vizualnom polju), stoga svako dobrovoljno ponašanje ipak uključuje izbor. Izabrati znači izraziti preferenciju i potvrditi sebe te tako svaki izbor, bez obzira koliko malen bio, jača percepciju kontrole i samoučinkovitosti. Onemogućavanje toga izbora vrlo vjerojatno potkopava navedeno uvjerenje (Leotti i sur., 2010). Kada dijete/roditelji ne bi vjerovali da su činjenjem različitih izbora sposobni uspješno proizvesti željene rezultate, vrlo vjerojatno zazirali bi od suočavanja i s najmanjim izazovima.

Vrlo je vjerojatno kako je percepcija kontrole nužna za preživljavanje (Leotti i sur., 2010) i očuvanje mentalnoga zdravlja, a njezin izostanak može dovesti do osjećaja bespomoćnosti i depresije. U kontekstu teorije samoodređenja, Ryan i Deci (2000) naglašavaju ulogu samokontrole i percipirane kontrole, pri čemu se vanjska kontrola povezuje s nižom razinom dobrobiti i mogućnosti zadovoljenja psiholoških potreba u odnosu na autonomnu kontrolu (ili intrinzičnu motivaciju). Intrinzično motivirana ponašanja i autonomna kontrola su ključne za samoodređenje kao potencijal pojedinca za samostalan izbor optimalnih ponašanja i, posljedično, subjektivnu dobrobit.

Stoga zadaća je roditelja stvaranje prilika u kojima će djeca rane i predškolske dobi prakticirati činjenje odgovornih izbora te tako stjecati uvjerenje o samoučinkovitosti i jačati pozitivnu sliku o sebi. S porastom dobi i razvojem kompetencija u različitim područjima djelovanja, dijete rane i predškolske dobi na sve raznovrsnije načine više-manje uspješno ispunjava svoje želje, u pozadini kojih su njegove temeljne potrebe.

Iako su roditelji uglavnom svjesni svih navedenih domena djetetova razvoja, u toj dobi čini se kako su najsvjesniji djetetove neiscrpane energije, njihove motoričnosti (pa ih često neopravdano etiketiraju kao djecu s ADHD-om⁸) i gotovo

8 ADHD – *poremećaj pozornosti s hiperaktivnošću* (engl. *Attention Deficit Hyperactivity Disorder*)

neutažive znatiželje za istraživanjem i otkrivanjem sebe i svojim mogućnosti, ali i svijeta koji ih okružuje. Djetetova rana i predškolska dob vrijeme je kada djeca na sve moguće načine pokušavaju što uspješnije zadovoljiti svoje temeljne potrebe u čemu su često vrlo asertivni (nekada i agresivni), a roditelji se trude uskladiti vlastite potrebe s potrebama djece, radnoga okružja, šire obitelji i sl. Mora se priznati, zahtjevan je to, ali ostvariv zadatak.

5.4. JE LI TEORIJA PRIMJENJIVA (PREPOZNATLJIVA) U PRAKSI?

Vrlo je vjerojatno kako će tekst ovoga poglavlja asocirati svakoga od čitatelja na neke aktualne ili prošle događaje koje sa svojom djecom rane i predškolske dobi. To je zahtjevno, ali i vrlo inspirativno razdoblje roditeljstva i od roditelja traži mnogo energije i kreativnosti u ispunjavanju roditeljske uloge. Kako je fokus u ovoj knjizi stavljen na temeljne psihološke potrebe djece i roditelja i njihovo uspješno zadovoljenje, pokušat ćemo napraviti komparativnu analizu zadovoljenosti potreba na primjeru uobičajenoga radnog dana mlade, po mnogo čemu prosječne obitelji:

- čije je mlađe dijete u dobi od jedanaest mjeseci, a starije u dobi od šest godina života
- majka koristi rodiljni dopust, otac je zaposlen, oboje visoko obrazovani
- starije dijete pohađa vrtić i dobro je prilagođeno
- obitelj ima redovita primanja, riješeno stambeno pitanje i automobil.

Pokušavajući (radi lakšega snalaženja čitatelja) „utabličiti“ njihov radni dan, stalno imamo na umu kako je u roditeljstvu uvijek moguće očekivati neočekivano, pa dnevna rutina obitelji ovisi o nizu čimbenika (zdravlje djeteta/odraslih, vremenske (ne)prilike, iznenadni poziv na službeni sastanak, (ne)predviđene obveze prema vlastitim roditeljima i sl.). Također, svjesni smo činjenice da bi taj tablični prikaz izgledao znatno drukčije kada bismo, primjerice, analizirali cjelovitu obitelj s djetetom/djecom koje boluje od neke kronične bolesti, necjelovitu obitelj s djecom s ili bez kroničnih bolesti, obitelji u kojima je jedan od roditelja kronični bolesnik, obitelj bez ikakve socijalne potpore, obitelj u kojoj se samo jedan roditelj odgovorno skrbi o djetetu/djeci, obitelj koja je izložena riziku siromaštva, obitelji ovisnika i niz drugih.

Tablica 5. Uobičajeni radni dan obitelji u kontekstu zadovoljenosti potreba djece i roditelja

vrijeme u danu / aktivnost / okruženje	SUDIONICI/podaktivnosti			
	MAJKA	OTAC	DIJETE (11 mj.)	DIJETE (6 god.)
6 – 7.45 priprema za odlazak na posao ili u vrtić	dojenje, presvlačenje, priprema doručka, kontrola konzumiranja obroka, maženje sa starijim djetetom, kratka izmjena informacija sa suprugom	briga o sebi, maženje mlađega djeteta, kontrola odjeće i obuće starijega djeteta, kratka izmjena informacija sa suprugom	dojenje, higijena, boravak u majčinu naručju, maženje	uglavnom samostalno: održava osobnu higijenu, oblačenje, konzumira obrok, maženje s majkom
PRIMARNO ZADOVOLJENE POTREBE	ljubav pripadanje	ljubav pripadanje	ljubav pripadanje	ljubav pripadanje moć kompetencija
7.45 – 8.30 dom	osobna higijena, doručak, igra s mlađim djetetom, priprema voćnoga obroka	odvozi dijete u vrtić, smješta ga i odlazi na posao	igra i maženje s majkom, kratkotrajna samostalna igra	putovanje do vrtića uz razgovor s ocem o različitim temama, samostalno presvlačenje, uključivanje u vrtićke aktivnosti

PRIMARNO ZADOVOLJENE POTREBE	ljubav pripadanje zabava	moć kompetencija	ljubav pripadanje zabava	ljubav pripadanje moć kompetencija sloboda autonomija zabava
8.30 – 17 vrtić radno mjesto dom	njega mlađega djeteta, priprema obroka za mlađe dijete i obitelj, pospremanje stana, sakupljanje igračaka, igra i maženje s mlađim djetetom, odlazak s djetetom u šetnju	obavlja radne zadake, preuzima starije dijete iz vrtića i dovodi kući, ručak	maženje s majkom, šetnja, higijena, konzumacija obroka, igra s majkom i samostalno	igra i druženje s vršnjacima i važnim drugim odraslima, stjecanje novih kompetencija
PRIMARNO ZADOVOLJENE POTREBE	ljubav pripadanje	moć kompetencija ljubav pripadanje	ljubav pripadanje moć kompetencija sloboda autonomija zabava	ljubav pripadanje moć kompetencija sloboda autonomija zabava

17 – 20 dom	zajednička konzumacija obroka, maženje i igra, posebice sa starijim djetetom, vrijeme za hobi/briga o sebi** (naizmjenično sa suprugom), higijena i priprema djece za spavanje, kućanski poslovi i priprema za sutrašnji dan	zajednička konzumacija obroka, vrijeme za hobi/briga o sebi*** (naizmjenično sa suprugom), pomoć u njezi djece i čitanje priče za spavanje starijemu djetetu	uključen u zajedničku konzumaciju obroka, samostalna igra uz povremene intervencije roditelja, povremeno uključivanje u igru s bratom, večernja njega pred spavanje	zajednička konzumacija obroka, igra i maženje s majkom, samostalno u obavljanju higijene i pripremi za spavanje, slušanje priče
PRIMARNO ZADOVOLJENE POTREBE	ljubav pripadanje	ljubav pripadanje sloboda autonomija zabava	ljubav pripadanje moć kompetencija	ljubav pripadanje moć kompetencija sloboda autonomija zabava
20 – 21/22 (roditelji)	vrijeme „za sebe“	vrijeme „za sebe“	-	-
PRIMARNO ZADOVOLJENE POTREBE	sloboda autonomija zabava	sloboda/ autonomija zabava	-	-

*** Hobi/briga o sebi (frizerski, pedikerski ili kozmetički tretman, druženje s prijateljima) u toj djetetovoj dobi često je neredovita i ponekad je „prava umjetnost“ osigurati vrijeme i uvjete da bi majka zadovoljila te potrebe.*

**** Praksa pokazuje da su najčešće očevi nešto uspješniji od majki u osiguravanju vremena za bavljenje hobijima (sportske aktivnosti i sl.).*

Prethodnu tablicu (tablica 5) nije potrebno posebno interpretirati jer je na prvi pogled razvidno kako i majka i otac samo djelomično zadovoljavaju svoje temeljne psihološke potrebe, za razliku od djece koja su u tome značajno uspješnija. No, roditelji koji su slobodnom voljom izabrali imati (u navedenom primjeru) dvoje djece, pri čemu im je prioritet njihov zdrav i cjeloviti razvoj, dragovoljno se odriču zadovoljenja dijela svojih potreba na dobrobit djece. Iako je to za njih često izazovno i frustrirajuće, roditelji su svjesni da je to privremeno (dok djeca još malo ne odrastu) te se uglavnom uspješno nose s aktualnim „stresom roditeljstva“ (Abidin, prema Brusić, 1994). Päsärelu i sur. (2022) izvješćuju kako je roditeljski stres važan prediktor roditeljstva i odnosa roditelj – dijete. Ti istraživači utvrdili su kako je povećani roditeljski stres povezan s negativnim roditeljskim praksama (npr. tjelesno kažnjavanje) te je negativno povezan s odnosom roditelj – dijete. Razlog je nastanka roditeljskoga stresa nesrazmjer zahtjeva roditeljstva i roditeljevih raspoloživih resursa za suočavanje s njima, pa se u roditelja razvija psihofiziološka odbojnost prema roditeljskoj ulozi. Pretjerani roditeljski stres koči majčinsku osjetljivost, potiče kažnjavajuće roditeljske reakcije i nepovoljno oblikuje odnos roditelj – dijete. Učinci su ranih negativnih utjecaja na dijete nažalost dugotrajni, predviđaju slabu sigurnu privrženost i pojačane eksternalizirane probleme (agresija, laganje, psovanje, svađe i sl.) u dječjem ponašanju (Azhari i sur., 2019; Matijašević i Maglica, 2022).

Kako bi izbjegao sve navedeno, roditeljski par u našem primjeru nastoji se učinkovito suočavati sa stresom roditeljstva te pri tome ne ugroziti bračni odnos, a permanentno se trude biti međusobno tolerantni, konstruktivni, uvidavni i podržavajući. Također, moguće nesporazume, koji su prirodni i očekivani, nastoje izraziti u duhu međusobnoga poštovanja, uvažavanja te pregovaranjem (u situacijama kada se ne slažu) konstruktivno rješavati probleme. Izazovne situacije koriste za učvršćivanje međusobnoga povjerenja i jačanje bračnoga odnosa. Ako pri tome imaju povremenu, makar i kratkotrajnu socijalnu potporu (bake, djedovi, braća, sestre, bliski prijatelji), onda mogu uspješnije i cjelovitije zadovoljiti svoje temeljne psihološke potrebe, osjećati se zadovoljno i ispunjeno te istinski uživati u svojem roditeljstvu.

Kada se roditeljstvo razmatra u kontekstu zadovoljavanja temeljnih psiholoških potreba, važno je skrenuti pozornost na suvremene očeve koji (srećom) konačno imaju priliku mnogo aktivnije sudjelovati u obiteljskome životu, njezi i odgoju djece, za razliku od očeva prije nekoliko desetljeća. Današnji, moderni očevi emancipirani su od isključive uloge hranitelja obitelji (mnoge žene danas imaju bolja radna mjesta i veća primanja od svojih supruga/partnera) te imaju priliku od najranije djetetove dobi aktivno sudjelovati u skrbi i odgoju

djeteta (Ljubetić, 2007, 2023; Mandarić i Ljubetić, 2023; Zloković, 2023). To im omogućuje stvarnu uključenost u djetetov život, međudobno povezivanje i izgradnju sigurne privrženosti djeteta, ali i potpunije, obostrano zadovoljenje potrebe za ljubavi i pripadanjem. Istodobno, aktivno uključeni očevi zadovoljavaju svoju potrebu za moći kada sigurno i kompetentno obavljaju zadaće koje su tradicionalno percipirane kao isključivo majčinske (presvlačenje, njega djeteta, hranjenje, čitanje priče, uspavljivanje djeteta, šetnje i sl.). Stoga, (pre)poruka je majkama: nemojte uskraćivati očevima doživljaj roditeljske kompetencije samo zato što mislite da ste u obavljanju nekih roditeljskih zadaća u ranoj i predškolskoj dobi djeteta nezamjenjive, vještije, brže, spretnije. Pružite priliku svojim (bračnim) partnerima da vas razuvjere. To će koristiti svima, a najviše vašemu zajedničkom djetetu. Ne zaboravimo, djetetova rana i predškolska dob vrijeme je kada dijete gradi, održava i unaprjeđuje odnose s obama roditeljima i zalog su za buduća, vjerojatno, još izazovnija vremena. Stoga i autor Covey (1998, str. 12) ističe: roditelji moraju već u najranijoj djetetovoj dobi ulagati na „emocionalni bankovni račun“ (kao zalog za budućnost), odnosno stvarati „izvrsnu obiteljsku kulturu“ i to onu „koja je s ‘ja’ prešla na ‘mi’“. Takav pristup u roditeljstvu barem je donekle garancija (iako ne postoji garancija ni za što) da će se obitelj razvijati u željenome smjeru, a dijete u zdravu, cjelovitu, autonomnu i produktivnu osobu.

Nažalost, praksa potvrđuje da ima i onih roditelja koji, iako su izabrali biti roditeljima, zadovoljenje djetetovih potreba podređuju zadovoljenju svojih, a što rezultira nizom negativnih ishoda u djece. (Podsjetimo se poglavlja o motivaciji za roditeljstvo.) Dijelom je odgovor za neprimjerena roditeljska ponašanja moguće naći u roditeljskoj motivaciji, a vrlo vjerojatno, dijelom i u roditeljsko-me odgojnom stilu i vlastitim iskustvima odrastanja.

5.5. RODITELJSKI ODGOJNI STIL I ZADOVOLJENOST/UGROŽENOST DJETETOVIH POTREBA

Iako se u znanstvenoj literaturi nailazi na različite klasifikacije roditeljskih odgojnih stilova, za potrebe ove knjige odlučili smo se za onu autora Dacey i Kenny (1994), koji ih dijele na: autoritarne, popustljivo-skrbne, popustljivo-ravnodušne i skrbno-zahtjevne roditelje. Vrlo će se vjerojatno u kratkome opisu roditeljskih ponašanja koja obilježavaju pojedini stil prepoznati većina čitatelja, no mnogi će možda biti u nedoumici za što se opredijeliti. To je i očekivano jer najčešće u svakodnevnoj roditeljskoj praksi roditelji „šetaju“ od jednoga do drugoga stila. Ipak, u mnogih roditelja jedan je preferirajući ili dominantan odgojni stil.

Tablica 6. Roditeljski odgojni stilovi, obilježja i posljedice za dijete (prema Dacey i Kenny, 1994) te zadovoljenost/ugroženost djetetovih potreba

RODITELJSKI STIL	OBILJEŽJA – RODITELJI	UGROŽENOST POTREBA – DIJETE	POSLEDICE – DIJETE
AUTORITARNI (kombinacija ravnodušnih i zahtjevnih roditelja)	postavljaju djeci mnoga pravila i zahtjeve rabe nagrade i kazne daju naredbe, ali ih ne obrazlažu zahtjevniji su, ali nisu topli djeca daju malo slobode odlučiti što i kako raditi te činiti vlastite izbore skloni kažnjavati pogreške (vikanje i fizičke kazne)	SLOBODA LJUBAV/ PRIPADANJE KOMPETENCIJA ZABAVA	nisko samopouzdanje manjak odgovornosti ne oslanjaju se na sebe (slušaju druge) teško prave vlastite izbore za pogreške krive druge teško preuzimaju odgovornost (za ponašanje i izbore)

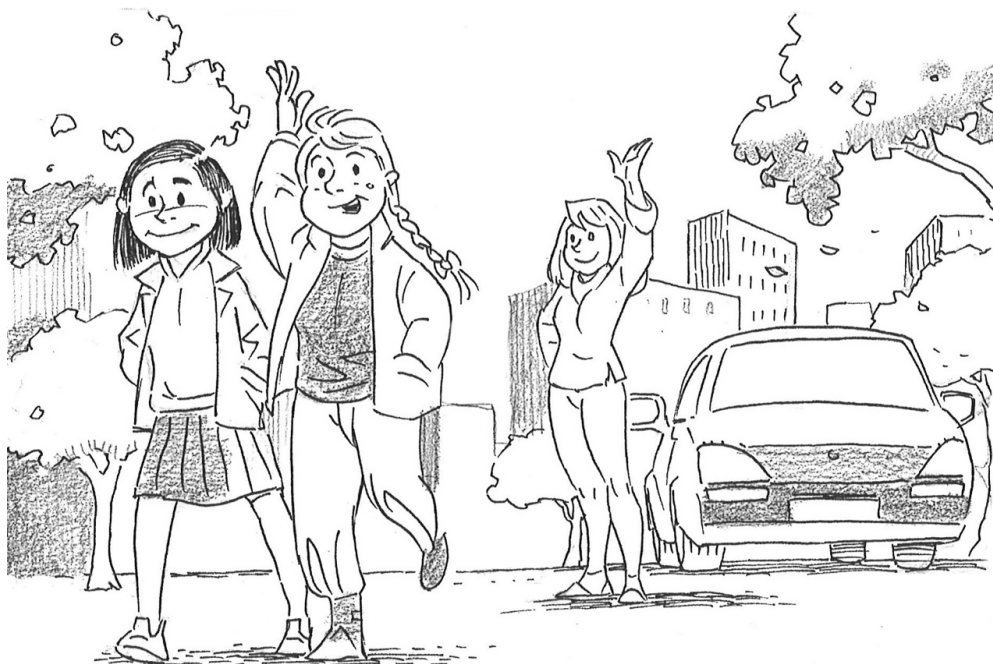
RODITELJSKI STIL	OBILJEŽJA – RODITELJI	UGROŽENOST POTREBA – DIJETE	POSLJEDICE – DIJETE
POPUSTLJIVO- SKRBNI (kombinacija brižnih, toplih, suosjećajnih i popustljivih roditelja)	djeci omogućuju puno slobode (koju najčešće sami nisu imali) vjeruju da roditelji ne smiju kontrolirati djecu (imaju malo ili nimalo kontrole) primjenjuju malo načina discipliniranja brižni su i suosjećajni, ali nisu zahtjevni	NI JEDNA POTREBA NIJE UGROŽENA (dominantno zadovoljena potreba za slobodom/ autonomijom)	zbog previše slobode imaju previše odgovornosti (ne znaju dobro procijeniti što i kako napraviti u pojedinoj situaciji) često imaju pozitivnu sliku o sebi (često bolje misle o sebi nego vršnjaci i odrasli) mogu biti lošiji učenici (teško se samodiscipliniraju, neodgovorni prema učenju, često imaju probleme zbog lošega i preslobodnoga ponašanja) očekuju da ih svi vole i prihvaćaju bez obzira na neprimjereno ponašanje

RODITELJSKI STIL	OBILJEŽJA – RODITELJI	UGROŽENOST POTREBA – DIJETE	POSLEDICE – DIJETE
POPUSTLJIVO- -RAVNODUŠNI / ZAPOSTAVLJAJUĆI (kombinacija hladnih, nesuosjećajnih i popustljivih roditelja)	često preumorni i zaokupljeni drugim stvarima ne postavljaju pravila i ne kontroliraju njihovo obavljanje nisu ni brižljivo suosjećajni ni zahtjevni	LJUBAV/ PRIPADANJE KOMPETENCIJA ZABAVA	imaju „sve“ u materijalnome smislu, ali su prepušteni samima sebi imaju najniže samopoštovanje (samo zlostavljana djeca imaju niže samopoštovanje) osjećaju da nisu vrijedna i zanimljiva roditeljima i drugima razvijaju hladan odnos prema drugima nemaju razvijene socijalne vještine često problematična prema drugima i imovini skloni manipuliranju drugima i njihovu kontroliranju (tako osiguravaju osjećaj vlastite vrijednosti i važnosti)

RODITELJSKI STIL	OBILJEŽJA – RODITELJI	UGROŽENOST POTREBA – DIJETE	POSLEDICE – DIJETE
SKRBNO- ZAHTJEVNI (podržavajući, autoritativni, demokratski)	postavljaju jasne standarde i pravila koja djeci objašnjavaju postavljaju i kontroliraju granice nadgledaju djetetov stil života, navike, zdravlje, ponašanje, školski uspjeh cijene samokontrolu vjeruju da roditelji i djeca imaju prava te da roditelj ima zadnju riječ u donošenju odluka brižljivi su, suosjećajni i zahtjevni važno im je kako se dijete osjeća i što misli	ni jedna potreba nije ugrožena (dominantno zadovoljene potrebe za ljubavi/ pripadanjem i kompetencijom) moгуća djetetova povremena procjena ugroženosti potrebe za slobodom i zabavom zbog roditeljske kontrole	zrelo dijete i adolescent razvijene socijalne vještine, pozitivna slika o sebi razvijena samokontrola i suradljivost s drugima (zahvaljujući roditeljskoj zahtjevnosti) pokazuju manje problema u ponašanju i uzimanju droga u zrelijoj dobi izrastaju u kompetentnije mlade s više samopoštovanja

Pregledom na tablicu 6 razvidno je kako neki odgojni stilovi (autoritarni i popustljivo-ravnodušni) mogu izravno ugrožavajuće djelovati na zadovoljenje djetetovih potreba te kratkoročno i dugoročno negativno utjecati na cjelovit i zdrav razvoj djece i njihovu prilagodbu društvu. S druge strane, popustljivo-skrbni i skrbno-zahhtjevni roditeljski stilovi omogućuju uspješno zadovoljenje djetetovih potreba, pri čemu samo skrbno-zahhtjevni roditeljski stil i kratkoročno i dugoročno ostvaruje pozitivan učinak na djetetov rast, razvoj, uspješnost i ponašanje.

Razgovor s djecom, objašnjavanje i argumentiranje postavljenih pravila te kontrola njihova obavljanja s jedne strane, kao i pokazivanje i dokazivanje roditeljske ljubavi s druge, vrlo je važno u roditeljskome odgojnom djelovanju s ciljem zaštite djetetove dobrobiti, poštovanja njegovih prava i omogućavanja zdravoga i cjelovitoga razvoja.

6. SREDNJE I KASNO DJETINJSTVO – RAZVOJ KOMPETENTNOSTI I SAMOPOUZDANJA

6.1. UVOD

Vremenski okvir toga razvojnog razdoblja jest, uvjetno rečeno, u rasponu od šeste godine djetetova života (najčešće se poklapa s polaskom djeteta u osnovnu školu) do devete godine i naziva se srednjim djetinjstvom. Do dvanaeste godine djetetova života, odnosno ulaska u adolescenciju period je kasnoga djetinjstva. Taj vremenski je okvir vrlo uvjetan upravo zato što je tempo razvoja djece vrlo individualan i različit te po mnogočemu jedinstven.

6.2. RAZVOJNA OBILJEŽJA DJECE SREDNJEGA I KASNOGA DJETINJSTVA

Tjelesni rast djece obaju spolova tijekom te školske dobi nastavlja se prema (relativno) pravilnim obrascima, nastavno na ranu i predškolsku dob. No, otprilike od devete godine djetetova života djevojčice počinju brže rasti (adolescent-ski zamah u razvoju djevojčica događa se otprilike dvije godine ranije nego u dječaka) te imaju nešto više tjelesne masnoće za razliku od dječaka, koji imaju razvijenije mišiće. Kostí se produljuju i šire, a kako ligamenti nisu još uvijek čvrsto pričvršćeni za kosti, tako je njihova gipkost i elastičnost (Berk, 2008), a najčešće i spretnost, gotovo nevjerovatna. Također, donji ekstremiteti razvijaju se nešto brže od gornjih, postupno se gube mliječni i zamjenjuju ih trajni zubi te se čeljust i izgled lica prilagođavaju nastalim promjenama tako da dijete mijenja svoju fizionomiju. Razvoj krupne motorike (trčanje, skakanje, poskakivanje i loptanje) i igre koje uključuju te sposobnosti postaju sve učestalije, a paralelni kognitivni i socijalni razvoj omogućuju djeci da svoje „nove motoričke vještine koriste na složeniji način“ (Berk, 2008, str. 281). Tijekom te dobi, pod utjecajem odgojno-obrazovnih institucija, posebno se intenzivira razvoj fine motorike (pisanje, rezanje, lijepljenje, vezenje i sl.), pa do kraja toga razdoblja djeca pišu sve

čitljivije, urednije i ujednačenije poštujući zadane margine. Likovni izraz sve je bogatiji, s više detalja, bolje organiziran u prostoru te s naznakama dubine. Igra najčešće podrazumijeva uključenost vršnjaka, pa su česte igre s pravilima te preuzimanje i razumijevanje različitih uloga u njima. Do izražaja dolazi i dječja kreativnost u izmišljanju novih igara i zajedničkih aktivnosti. Igre s vršnjacima djeci omogućuju isprobavanje različitih „stilova suradnje, natjecanja, pobjeđivanja i gubljenja, a da se pri tome izlažu malom osobnom riziku“ (Berk, 2008, str. 283). Igre s vršnjacima dragocjene su prilike za stjecanje životno važnih iskustava nužnih za budućnost (prilagodljivost, tolerancija, prihvaćanje različitosti, kompromis, timski rad, odgovornost, natjecanje sa sobom samim i sl.). Ujedno, sve su to prilike koje dijete koristi za upoznavanje sebe, za razvoj pozitivne slike o sebi te stjecanje osjećaja vlastite vrijednosti kao aktivnoga, kreativnoga i sposobnoga bića. U kognitivnome području važni napredci u odnosu na rano djetinjstvo jesu mogućnost konzervacije na poznatim i konkretnim sadržajima, usvajanje načela serijacije, klasifikacije i tranzitivnosti u mišljenju (uviđanje odnosa među pojavama i predmetima i zaključivanje na temelju odnosa). Djeca u kasnome djetinjstvu više nisu toliko ovisna o percepciji u svojem mišljenju koje postaje decentrirano, reverzibilno i sve više logično. U razvoju emocija i emocionalnih kompetencija djeca znatno napreduju tijekom srednjega i kasnoga djetinjstva. Emocije samosvijesti postaju jasno upravljane vlastitom odgovornošću, a vidljiv je i velik napredak u samoregulaciji emocija. Stoga i jačaju djetetove procjene emocionalne samoeфикаsnosti, a emocije se sve više objašnjavaju na temelju unutarnjih stanja, za razliku od prijašnjih razdoblja kada su to činili na temelju vanjskih događaja i okolnosti (Berk, 2008).

Ukratko, moglo bi se reći kako je vrijeme srednjega i kasnoga djetinjstva vrijeme u kojemu dijete intenzivno stječe kompetencije (u različitim područjima djelovanja) i samopouzdanje. Upravo je razvoj kompetentnosti i sposobnosti optimalan razvojni ishod toga razdoblja i prema Eriksonovoj teoriji (1968; 1980). Djeca razvijaju kompetentnost prije svega u školskome kontekstu, ali i u izvannastavnim i izvanškolskim aktivnostima, kućanskim obvezama i sl. Stoga je i ego-vrlina, kao rezultat toga razvojnog razdoblja, sposobnost. U tome kontekstu, logično je zaključiti kako optimalan roditeljski odgoj (i drugi povoljni okoliniski čimbenici) najviše pridonose zadovoljenju djetetove potrebe za kompetencijom/moći, ali ne treba zaboraviti da su i ostale psihološke potrebe prisutne i da je njihovo zadovoljenje od jednake važnosti za optimalan razvoj. Pripadanje i povezanost zadovoljavaju se i izvan obitelji, posebice u odnosu s vršnjacima i prijateljima, pa je izgradnja prvih pravih prijateljstava također jedan od važnih razvojnih zadataka toga razdoblja (Erikson, 1980).

Među inim određenjima kompetencije vjerojatno je najjednostavnije ono koje nudi OECD⁹, a koje obuhvaća „kombinaciju znanja, vještina, stavova i vrijednosti“ nužnih za uspješno ostvarivanje postavljena cilja (Ljubetić, 2012). Kontinuirano stjecanje i unaprjeđivanje kompetencija tijekom srednjega i kasnoga djetinjstva nužnost je ta koja djetetu omogućuje sve autonomnije djelovanje i sve odgovornije izbore ponašanja te nije isključivo vezana za akademsku uspješnost. Projekt DeSeCo (nastao pod okriljem OECD-a¹⁰) izdvaja tri glavne kategorije kompetencija i to: 1. *Interakcija u socijalno heterogenim skupinama*, što podrazumijeva sposobnost suradnje s ostalima u okružju, kooperativnost, sposobnost upravljanja konfliktima i njihovo rješavanje, a smatra se vitalnom za život u globaliziranome svijetu i multikulturalnim društvima, 2. *Autonomnost u djelovanju*, shvaćena kao sposobnost djelovanja unutar „šire slike“, planiranje i ostvarivanje planova, asertivnost u zauzimanju za prava pojedinca te sposobnost njihove obrane, kao i interesa, potreba i granica, a što čini vitalne aspekte života pojedinca na poslu, u obitelji i građanskom društvu te 3. *Interaktivno korištenje 'alatima'*, odnosno sposobnost upotrebe jezika, simbola, teksta, znanja, informacija i tehnologije, a podrazumijeva čitanje, pisanje, matematičke radnje, upotrebu stručne literature i sl. U pozadini su kritičko mišljenje i refleksija koje je potrebno omogućavati, poticati i razvijati u svim djetetovim aktivnostima, situacijama i kontekstima (Ljubetić, 2012).

Poligon za provjeru postojećih te stjecanje, prakticiranje i unaprjeđivanje navedenih kompetencija upravo je školsko okružje. To je vrijeme kada se djeca prvi put susreću s obveznim formalnim obrazovanjem i zahtjevima koje ono pred njih postavlja; skupinom vršnjaka iz različitih društvenih miljea s vrlo različitim navikama, vrijednostima i obrascima ponašanja, pri čemu nisu pod stalnim nadzorom učitelja¹¹ (kao što je slučaj u ranoj i predškolskoj dobi) te potpuno novim okružjem (škola i njezino okružje) koje ima vlastitu kulturu, vrijednosti, dinamiku i pravila. Sve navedeno izazovi su za djecu i roditelje te se od oboje očekuje brza prilagodba i uspješnost u funkcioniranju. Tim će izazovima lakše odgovoriti zdravo, zrelo, spremno, prilagođeno, prihvaćeno, kompetentno i samopouzđano dijete te oni roditelji koji su već tijekom rane i predškolske dobi osigurali kontekst pogodan za stjecanje različitih kompetencija. Djeci koja su u deficitu po bilo kojoj osnovi (bolest, invaliditet, nedovoljna zrelost, teški

9 www.oecd.org/dataoecd/46/14/33694881.pdf (preuzeto 12. lipnja 2011).

10 OECD – Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj (Organisation for Economic Cooperation and Development)

11 Pojam 'učitelj' u ovoj je knjizi rodno neutralan i odnosi se na osobe muškoga i ženskoga spola te neopredjeljene.

socijalni uvjeti i sl.), potrebno je omogućiti primjerenu i pravodobnu potporu u obitelji i u socijalnome okružju (primarno školsko osoblje) kako bi ostvarili vlastito pravo na „pravi početak“ u akademskome životu (Bouffard, 2017) kao i ostala djeca. Vrlo je velika vjerojatnost kako će samopouzdanu dijete lakše i spretnije graditi, održavati i unaprjeđivati odnose s vršnjacima, stupati u svrhovite interakcije s njima i odraslima (poglavito učiteljima), biti asertivno i izraziti svoje potrebe, pregovarati, preuzimati inicijativu i sl. Stoga je vjerojatnije da će se lakše suočavati s akademskim izazovima. Moglo bi se reći kako je samopouzdanu i kompetentno dijete svjesno svojih odgovornosti i potreba te je uspješno u njihovu zadovoljenju.

Razumijeva li se ta životna dob (koja uključuje područja tjelesnoga, kognitivnoga, socijalnoga i, gotovo neodvojiva, emocionalnoga razvoja) kao izuzetno važna za djetetov aktualni i budući razvoj te njegovo uspješno i zdravo funkcioniranje, još više zabrinjava spoznaja da djeca te dobi jako puno vremena provode „prikovani“ uz neki od ekrana. Sve je veći broj one djece koja su fokusirana na virtualni svijet zanemarujući onaj stvarni koji ih okružuje. Istodobno, znanstvena i stručna javnost kontinuirano upozorava na porast pretilosti¹² te nepravilnoga držanja i deformacija kralježnice¹³ kao posljedica sjedilačkoga načina života djece i mladih. Velik doprinos tomu daje i česta upotreba interneta, mobilnih i drugih uređaja koja se postupno pretvara u ovisnost, a da odrasli često toga nisu svjesni (Robotić, 2015; ZJZ, 2022).

O djeci se danas govori kao „digitalnim domorodcima“ (Honore, 2009, str. 82) koji se izvrsno snalaze u kulturi visoke tehnologije. Iako je ovladavanje suvremenim tehnologijama još jedna u nizu (za budućnost neophodnih) kompetencija koje dijete stječe, istodobno ono je i golema zamka pa situacija vrlo brzo može izmaći kontroli. Istraživanja pokazuju kako su, primjerice, videoigre koje su česta zabava dječaka školske dobi pune nasilja i „promiču agresivnost

12 Rezultati istraživanja CroCosi 2018./2019. pokazuju da 35 % djece dobi od 8 do 8,9 godina u RH ima prekomjernu tjelesnu masu i debljinu. Na nacionalnoj je razini problem debljine veći u dječaka nego u djevojčica te iznosi 17,8 % u odnosu na 11,9 % u djevojčica (HZJZ).

13 Nepravilno je držanje česta pojava, a javlja se u 20 do 25 % djece školske dobi. Uzrokovano je, među ostalim, dugotrajnim sjedenjem, nošenjem teške školske torbe, manjkom tjelesne aktivnosti, te naglim rastom tijela u adolescenciji. Nepravilno držanje tijela može uzrokovati bolove u vratu, leđima, ramenima, nogama, a povezuje se i s glavoboljom, umorom i stresom. Dugoročno može dovesti do ozbiljnih mišićno-koštanih poremećaja (ZJZ Dubrovačko-neretvanske županije, 2022.). Dostupno na: <https://www.zjzdnz.hr/zdravlje/zdravlje-djece-i-mladih/1308> (pristupljeno 2. prosinca 2022.)

te privikavaju igrače na šokantne prizore“ pa studije pokazuju kako je „igranje nasilnih video igara tijekom 30 minuta smanjilo aktivnost čeonog režnja dječjeg mozga, područja povezanog s koncentracijom i kontrolom nagona“ (Honore, 2009, prema Ljubetić, 2012, str. 123). Nadalje, istraživanje Erwin i Morton (2008) potvrđuje kako su djeca do završetka osnovne škole samo gledajući televiziju svjedoci 8000 ubojstava i 100000 različitih činova nasilja te zaključuju kako se „izloženost medijskom nasilju u djetinjstvu dovodi u svezu s agresivnim ponašanjem djeteta, ali je i prediktor nasilničkog ponašanja“ (Erwin i Morton, 2008).

Iako su to uglavnom poznate istine (ili ih samo naslućujemo), čudimo se i zgražamo nad činjenicom porasta primjera vršnjačkoga nasilja među školskom populacijom (!?). Mnoge studije naglašavaju povezanost gledanja televizijskoga programa i negativnih ishoda u djetinjstvu, koji imaju dalekosežne posljedice na prijelazu u adolescenciju (Andersoni i sur., 2001; Christakis i sur., 2004., prema Ljubetić 2021, str. 124). Kako je u ovome poglavlju fokus na djeci u periodu srednjega i kasnoga djetinjstva, logično je očekivati da će roditelji imati ključnu preventivnu ulogu u suzbijanju loših (prekomjerna usmjerenost na „ekrane“) i stjecanju poželjnih navika djece (sportske, umjetničke, humanitarne i druge aktivnosti). No, kako bi u tome bili uspješni, potrebno je da se i sami podvrgnu „visokotehno-loškoj dijeti“ (Honore, 2009, prema Ljubetić, 2012). Jesu li roditelji spremni na to?

Još jedno od važnih obilježja srednjega i kasnoga djetinjstva jest usmjeravanje sve veće djetetove pozornosti na vršnjake te „lagani odmak“ od roditelja koji su i dalje neprikosnoveni autoriteti, no vršnjaci i povezanost s njima u zajedničkim aktivnostima postaju sve važnija preokupacija djece te dobi. Iako očekivan i prirodan, taj djetetov „odmak“ roditelje može zateći nespremnima, pa je potrebno određeno vrijeme prilagodbe kako bi roditelji prihvatili činjenicu odrastanja djeteta i razumjeli njegovu potrebu da prihvaćanjem i pripadanjem, a nerijetko i prve ljubavi dijete zadovoljava s vršnjacima, tj. izvan obiteljskoga okružja. Kompetentni i zreli roditelji razumiju i podržavaju tu djetetovu potrebu te ga ohrabruju da samostalno, promišljeno i odgovorno izabire krug vršnjaka s kojima će uspješno zadovoljiti sve ili većinu svojih potreba.

Razvidno je kako je to razdoblje izazovno i zahtjevno i za dijete i za njegove roditelje, no istodobno roditeljima omogućuje više preusmjeravanja fokusa na neke druge aktivnosti i područja djelovanja nego li je to bio slučaj tijekom djetetove rane i predškolske dobi. To je najčešće vrijeme kada se roditelji nešto intenzivnije bave vlastitom karijerom i napredovanjem u profesionalnome smislu jer su uglavnom u srednjoj odrasloj dobi kada imaju najviše radne energije i elana. No, i dalje skrb i odgoj djeteta te kontrola njegova akademskoga napredovanja ostaje u fokusu roditelja/obitelji.

6.3. JE LI TEORIJA PRIMJENJIVA (PREPOZNATLJIVA) U PRAKSI?

Kako je sve navedeno moguće razumijevati u kontekstu zadovoljenja temeljnih psiholoških potreba djeteta i roditelja? Što je ostalo isto, a što je drukčije?

Temeljne potrebe ostale su iste (i tako će to biti tijekom cijeloga života), no načini njihova uspješnoga zadovoljavanja postupno se mijenjaju. Mijenja se i krug sudionika uz koje ih pojedinac zadovoljava, spektar aktivnosti kojim se one zadovoljavaju, kao i vrijeme trajanja izabranih aktivnosti. Tablični prikazi koji slijede (tablica 7 i tablica 8) omogućuju preglednost i lakše razumijevanje navedenoga pri čemu je potrebno imati na umu da je riječ o djetetu uobičajenoga razvoja koje odrasta u funkcionalnoj obitelji uz pedagoški kompetentne i zaposlene roditelje. Važno je također napomenuti kako (samo)procjenu zadovoljenosti potreba čini svaki sudionik zasebno te je ona uvijek subjektivna i moguće je da se dijelom ili u potpunosti ne preklapa s procjenom autorica ove knjige.

Tablica 7. Srednje i kasno djetinjstvo – zadovoljenost potreba djece

POTREBE	SUDIONICI / DJELOVANJA / VRIJEME	ZADOVOLJENOST POTREBA (procjena na ljestvici od 1-ne do 5-da)
LJUBAV/ PRIPADANJE	OBITELJ	5
	briga, skrb, grljenje, poljupci, izrazi ljubavi, potpora, sigurnost, razgovor, aktivno slušanje i sl. – trajna je roditeljska preokupacija vremenski prilagođena dnevnoj rutini i obvezama te potrebi (pojedinoa) djeteta	
	VRŠNJACI	5
	osjećaj prihvaćenosti većega kruga vršnjaka, uži krug prisnijih prijatelja, zajednički odlasci i povratci iz škole, fizičko druženje u slobodnome vremenu (igre na otvorenome, treninzi i slične aktivnosti) u trajanju od 2-3 sata	
	druženje preko medija, povjerljivi razgovori, povjerenje, prve platonske ljubavi	

MOĆ/ KOMPETENCIJA	OBITELJ uspješno obavljanje kućanskih zaduženja, preuzimanje odgovornosti, aktivnije sudjelovanje u dogovorima, osamostaljivanje u obavljanju školskih i izvanškolskih aktivnosti, samostalno odlaženje u školu i na aktivnosti samostalnije obavljanje domaćega rada, organiziranje vremena i planiranje aktivnosti VRŠNJACI aktivno sudjelovanje u školskim i izvanškolskim aktivnostima, uspješnost, odnosno vršnjaci prepoznaju kompetenciju u realizaciji zadataka (nastavne obveze, igra, sport, umjetničke aktivnosti, strani jezik, informatika i sl.) preuzimanje vođenja (grupe), pokretač i organizator aktivnosti i sl.	5 5
SLOBODA/ AUTONOMIJA	OBITELJ izbor vremena i tempa za obavljanje kućanskih obveza, „osamljivanje“ u vlastitome prostoru, izbor igara i aktivnosti, izbor odjeće/obuće, izbor izvanškolskih i slobodnih aktivnosti, samostalnije kretanje (škola, izvanškolske i slobodne aktivnosti, dvorište, bliža okolica doma) VRŠNJACI izbor igara, suigrača, lokacije i provedenoga vremena	5 5

ZABAVA	OBITELJ samostalni izbor igrovnih aktivnosti (gledanje TV-a, videoigre, internet i sl.), sudjelovanje u zabavnim aktivnostima koje obitelj organizira (društvene igre, pripremanje jela, izleti, posjete i sl.)	5
	VRŠNJACI sve aktivnosti koje se poduzimaju s vršnjacima, primarno zadovoljavaju djetetovu potrebu za zabavom primjereni, interesantni i djeci prilagođeni nastavni sadržaji, odnosno učenje mnoga djeca doživljavaju zabavnim	5

Moguće je zaključiti (pregledom na tablicu 7) kako dijete u dobi srednjega i kasnoga djetinjstva najčešće uspješno zadovoljava svoje temeljne psihološke potrebe u obiteljskome i socijalnome okružju. Porastom dobi ono „pomiče granice“, tj. proširuje svoje područje djelovanja (spektar aktivnosti, prostor i vrijeme), ali i proširuje krug „važnih drugih“ među kojima vršnjaci zauzimaju sve važnije mjesto. Međutim, dijete koje odrasta u funkcionalnoj obitelji, čiji smjer određuju kompetentni roditelji, povremeno, ali kratkoročno može imati doživljaj nedovoljno uspješnoga zadovoljenja svojih potreba jer roditelji, primjerice, ograničavaju vrijeme boravka uz ekrane, kontroliraju vrijeme, druženje i ponašanje izvan obiteljskoga doma, ustraju na djetetovu sudjelovanju u obavljanju kućanskih poslova i pravodobnome obavljanju školskih obveza, inzistiraju na konzumaciji zdravih obroka i vremenski primjerenome odlasku na spavanje, održavanju osobne higijene i sl. Takav sustav izvanjske roditeljske kontrole nužan je i u interesu djeteta, no dijete ga može (ponekad) doživljavati ugrožavajućim. Istodobno, a gledano dugoročno, on djetetu pruža osjećaj sigurnosti i predvidivosti te jača vjeru u roditeljski autoritet, posebno onaj nastao iz kvalitetnoga odnosa djeteta i roditelja.

No, pogledajmo što se događa s roditeljskim potrebama (tablica 8). Jesu li oni jednako uspješni kao i njihova djeca?

Tablica 8. Srednje i kasno djetinjstvo – zadovoljenost potreba roditelja

POTREBE	SUDIONICI / DJELOVANJA / VRIJEME	ZADOVOLJENOST POTREBA <i>(procjena na ljestvici od 1-ne do 5-da)</i>
LJUBAV/ PRIPADANJE	OBITELJ briga, skrb, grljenje, poljupci, izrazi ljubavi, potpora supružnika, aktivno slušanje, sigurnost, razgovor i sl. trajna roditeljska preokupacija vremenski prilagođena dnevnoj rutini i obvezama te potrebi djeteta roditeljska svjesnost, razumijevanje i prihvaćanje činjenice da dijete sve više treba/želi društvo vršnjaka	5
	PROFESIONALNA OKOLINA osjećaj prihvaćenosti od širega kruga suradnika, pripadanje užemu krugu prisnijih suradnika/prijatelja, zajednički rad i druženje, fizičko druženje i virtualni kontakti u slobodno vrijeme profesionalni/povjerljivi razgovori, povjerenje, potpora i sl.	5

MOĆ/ KOMPETENCIJA	OBITELJ uspješno obavljanje kućanskih zaduženja i doživljaj da je njegovo/ njezino „roditeljstvo u kontroli“ uspješno kontroliranje svih procesa koji se tiču djece i obitelji bez ugrožavanja ljubavi i pripadanja zadovoljstvo smjerom u kojem se obitelj razvija, zadovoljstvo vlastitom pedagoškom kompetencijom i postignutim stupnjem dječje autonomije i kompetencije uspješno balansiranje roditeljske i profesionalne uloge	5
	PROFESIONALNA OKOLINA aktivno sudjelovanje u profesionalnome okružju i uspješnost u obavljanju zadaća kolege i nadređeni prepoznaju profesionalnu kompetenciju, inicijator, organizator, voditelj (aktivnosti/suradnici), kreativnost u radu	5

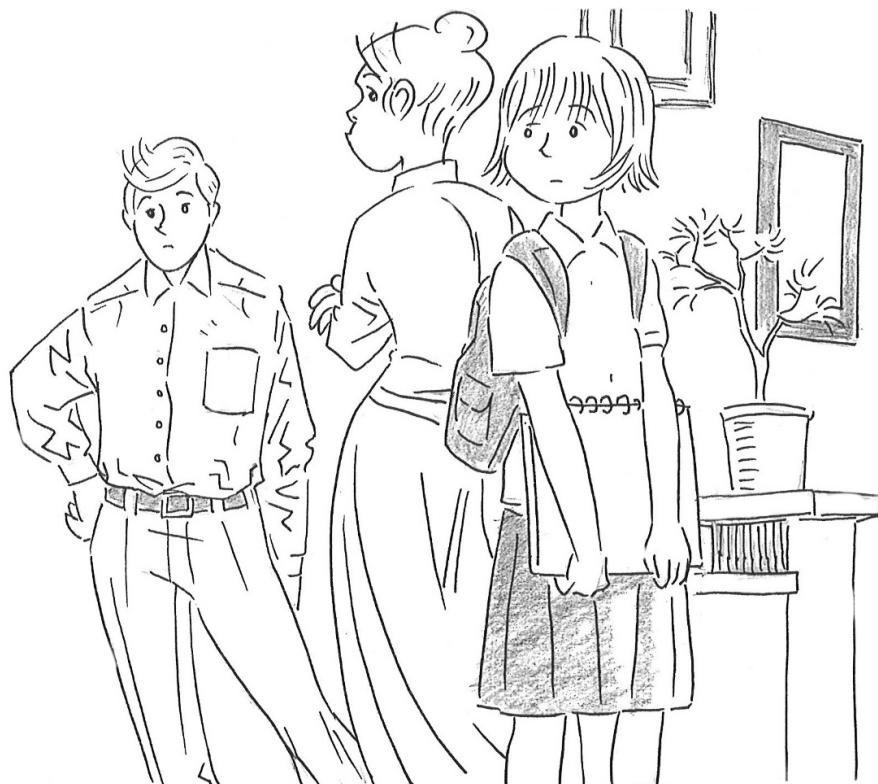
SLOBODA/ AUTONOMIJA	OBITELJ veća autonomija i kompetencije djece omogućavaju (nešto) više slobodnoga vremena i manje fizičkoga angažmana oko djece nešto više slobode u kreiranju slobodnoga vremena i aktivnosti samo „za sebe“	5
	PROFESIONALNA OKOLINA sloboda kreiranja i provedbe radnoga procesa, veća psihofizička spremnost za nove ili složenije profesionalne izazove	5
ZABAVA	OBITELJ ciljano organizirane zajedničke aktivnosti koje uključuju sve ili dio ukućana (društvene igre, uređenje stana, priprema jela i kolača, kićenje jelke i sl.) sve (svakodnevne) aktivnosti u kojima roditelj dobiva potporu i pomoć supružnika i djece	5
	PROFESIONALNA OKOLINA kreativan pristup i kompetentno obavljanje profesionalnih zadaća uz povremeno druženje s bliskim suradnicima te kvalitetan timski rad najbolji su izvor zabave na radnom mjestu	5

Razvidno je iz tablice 8 da i roditelji, ako to žele, mogu izuzetno uspješno zadovoljiti svoje psihološke potrebe, podjednako u obiteljskome i u profesionalnome okružju. Štoviše, u odnosu na prethodnu životnu dob svoje djece (rana i predškolska dob), mogu imati doživljaj veće psihofizičke snage i „dobiti“ nešto više vremena koje mogu posvetiti sebi ili svojemu profesionalnom

napredovanju. To je vrijeme kada počinju „brati prve plodove“ svojih dosadašnjih napora s ciljem izgradnje djetetove kompetencije i autonomije te ustrajno nastaviti poticati i podupirati dijete u njihovu unaprjeđivanju.

Istodobno dobivaju i neke nove roditeljske zadaće (uglavnom se odnose na nadziranje i pomoć djeci u ispunjavanju školskih obveza te kontrola kretanja, aktivnosti i ponašanja unutar i izvan obiteljskoga doma). No, kompetentni roditelji već se u početku nove faze djetinjstva i svojega roditeljstva dogovaraju s djecom te im objašnjavaju razloge postavljanja granica koje dosljedno kontroliraju. Tako djeci pružaju sigurnost, a sebi olakšavaju roditeljsku ulogu. Pri tome ne ugrožavaju odnos sa svojom djecom (kritizirajući, prisiljavajući, kažnjavajući, ucjenjujući i sl.), već im pružaju obilje roditeljske potpore, ljubavi i razumijevanja.

Kao i kada je bila riječ o djeci, tako i kada je riječ o roditeljima, procjena zadovoljenosti roditeljskih potreba može biti nešto niža od one koje su sugerirale autorice. Na subjektivnu procjenu pojedinca može djelovati niz čimbenika: od osobina ličnosti do, primjerice, trenutačnih vremenskih prilika koje mu ne odgovaraju, aktualnoga zdravstvenog stanja, incidenta u obitelji ili na radnome mjestu, više razine frustracije od uobičajene i sl. Ipak, kada se sagledaju prosječna roditeljska i profesionalna postignuća i u odnos stave zadaće i uspješnost u njihovu obavljanju, zadovoljni, zreli i kompetentni roditelji vrlo će vjerojatno prihvatiti ponuđenu procjenu. Veliku ulogu pri roditeljskoj samoprocjeni imat će i očekivanja od sebe (i svijeta oko sebe), no ako su ona realna i utemeljena, velika je vjerojatnost da će i zadovoljstvo postignutim biti veće.

7. ADOLESCENCIJA – PODRŽAVANJE AUTONOMIJE KAO KLJUČNA ZADAĆA RODITELJA

7.1. UVOD

Adolescencija je prijelazno razdoblje između djetinjstva i odraslosti. Djeca napuštaju do tada dominantne obrasce mišljenja, osjećanja i ponašanja te razvijaju nove. Točnije rečeno, promjene koje se događaju na kognitivnoj, tjelesnoj, emocionalnoj, socijalnoj i moralnoj razini neminovno dovode do promjena u ponašanju, redefiniranja postojećih stavova i sustava vrijednosti te očekivanjima od sebe i okoline. Adolescenciju je uvjetno moguće podijeliti na tri podrazdoblja, ranu, srednju i kasnu adolescenciju, i to primarno na temelju najistaknutijih promjena u pojedinome razdoblju te razvojnih zadataka koji nisu sasvim jednaki u dvanaestogodišnjaka ili sedamnaestogodišnjaka. Oboje su adolescenti, ali već je na prvi pogled jasno da adolescenti od dvanaest ili osamnaest godina imaju znatno različitu organizaciju života, različite granice i različite razvojne zadatke.

Adolescencija je (kao uostalom i sva dosadašnja razdoblja) važna za daljnji razvoj pojedinca i svojevrsna je priprema za odrasli život. Optimalno rješavanje razvojnih zadataka u adolescenciji dobra je baza za kvalitetan život u odrasloj dobi svakoga pojedinca. Treba naglasiti kako se i tijekom adolescencije živčani sustav još uvijek razvija, posebno kora velikoga mozga i to u područjima frontalnoga režnja (mijelinizacija aksona najkasnije završava u tome području) važnima za planiranje, donošenje odluka, postavljanje prioriteta i ciljeva, što su sve značajke zrelosti. Zbog toga je i tijekom adolescencije vrlo važna pravilna prehrana, dovoljan unos vitamina i minerala, dovoljno kvalitetnoga sna (što adolescenti često zanemaruju), optimalna tjelesna aktivnost te izbjegavanje alkohola, duhana i drugih štetnih tvari.

Adolescencija okvirno traje od jedanaeste do dvadeset i druge godine, ali novije razvojne teorije završetak adolescencije smještaju sve kasnije zbog suvremenoga načina življenja, sve dužega formalnog i neformalnog školovanja i drugih

socijalnih čimbenika (Reić Ercegovac i Kalebić, 2016). Erikson (1968, 1980) je smatrao da je glavni razvojni zadatak adolescencije formiranje identiteta koje je u izvornoj teoriji psihosocijalnoga razvoja smješteno u adolescentno razdoblje do osamnaeste godine. Erikson je kasnije modificirao tu pretpostavku navodeći da povijesno vrijeme, društvene i kulturne promjene mogu rezultirati novim krizama pa i sam relativizira granice adolescencije (Lacković Grgin, 2014). Mladost, prolongirana adolescencija ili nadolazeća odraslost danas su prihvaćeni kao novo međurazdoblje između adolescencije i odrasle dobi koje donosi svoje izazove za mlade ljude, među kojima i istraživanje identiteta, fokusiranost na sebe i ispitivanje raznih mogućnosti (Arnett, 2004, Lacković Grgin, 2014). Evidentno je da adolescencija za neke traje i znatno duže od ranih dvadesetih godina. Kroskulturološki podatci pokazuju da je prosječna dob odlaska mladih iz obiteljskoga doma u južnoj Europi rane tridesete godine, a u Hrvatskoj čak 33,4 godine (Eurostat, 2022). Istovremeno, mladi u skandinavskim zemljama znatno ranije napuštaju roditeljski dom pa je rekorder Švedska s nepunih osamnaest godina. Osim kulturnih i vrijednosnih čimbenika koji sudjeluju u vremenu napuštanja roditeljskoga doma, ne treba izuzeti ni one ekonomske koji su se pokazali važnima u nešto starijim istraživanjima provedenima na nacionalnim uzorcima mladih u RH (Ilišin i sur., 2004). Osim financijskih ograničenja koja mladima ne dozvoljavaju samostalan život (nezaposlenost, slabo plaćeni studentski poslovi, povremeni poslovi, ugovori na kratke, određene periode te općenito niska primanja i stalno zaposlenih mladih uz visoke troškove života, posebno teškoće u realizaciji stambenoga pitanja), Hrvatska kao i slične mediteranske, južnoeuropske i istočnoeuropske zemlje njeguju snažne međugeneracijske veze i obiteljske vrijednosti u kojima je, primjerice, sklapanje braka često najvažniji razlog odlaska iz roditeljskoga doma. U kulturama zapadnoeuropskih, skandinavskih zemalja te SAD-a razlozi napuštanja roditeljskoga doma često su povezani s potrebom za osamostaljivanjem, dokazivanjem vlastitih mogućnosti, snažnom potrebom za autonomijom (koja se njeguje od ranih razvojnih razdoblja, za razliku od uobičajenoga odgojnog stila kultura kojima pripada i Hrvatska), pa je i dob napuštanja roditeljskoga doma znatno različita. Iako odlazak iz roditeljskoga doma nije jedini ni najvažniji kriterij završetka adolescencije i prelaska u mlađu odraslu dob, svakako je jedan od čimbenika koji je važan za odraslost jer samostalnim životom mlada osoba preuzima nove uloge uz višu razinu odgovornosti i zrelosti karakterističnu za odraslu dob.

7.2. RAZVOJNA OBILJEŽJA RANE I SREDNJE ADOLESCENCIJE

Rana adolescencija nastavak je kasnoga djetinjstva, a može se reći da u većine počinje oko jedanaeste ili dvanaeste godine (nešto ranije u djevojčica) i to naglim i očitim tjelesnim i spolnim sazrijevanjem (pubertet) koje i jest jedna od najvažnijih značajka toga podrazdoblja koje traje do otprilike četrnaeste godine. To je razdoblje u kojemu su djeca u RH najčešće u završnim razredima osnovne škole. Kako je razvoj višedimenzijski, kognitivni i emocionalni napredak ne prati snažan zamah u tjelesnim promjenama. Iako adolescenti od trinaest godina nekada mogu izgledati prilično „odraslo“ (posebno djevojke), tek ih čeka najvažniji dio adolescentskoga „odrastanja“ i zapravo i oni sami, ali i okolina, mogu imati nerealna očekivanja u vidu zrelosti i samostalnosti. Suočavanje s tjelesnim promjenama može biti vrlo zahtjevno za mlade ljude, posebno ako njihov razvoj evidentno „odudara“ od razvoja njihovih vršnjaka i prijatelja. Naime, kada je riječ o pubertalnome statusu, moguće je govoriti o apsolutnome i relativnome pubertalnom statusu, pri čemu se apsolutni odnosi na pokazatelje tjelesne zrelosti u nekome trenutku (razina hormona, pubična dlakavost, dob pojave menarhe i spermarhe i sl.), a relativni na stupanj tjelesne zrelosti pojedinca u odnosu na očekivani stupanj zrelosti s obzirom na spol i kronološku dob, odnosno unutar referentne skupine istospolnih vršnjaka (Keresteš i sur., 2010). Istraživanja pokazuju da je za razvoj i prilagodbu adolescenata relativni pubertalni status i njegova samopercepcija važniji od apsolutnoga statusa (Alsaker i Flammer, 2006; Bond i sur., 2006; Ellis, 2004; sve prema Keresteš i sur., 2010). Adolescenti se uspješnije prilagođavaju i bolje nose s izazovima ako percipiraju promjene koje im se događaju sličnima promjenama svojih vršnjaka. Rezultati istraživanja također pokazuju da je za djevojčice povoljnije kasnije pubertalno sazrijevanje, a za dječake ranije (prema Lacković Grgin, 2006).

Osim prihvaćanja tjelesnih promjena koje mogu biti stresne i izazovne za rane adolescente te povećati njihovu nesigurnost, a što je posebno izraženo u djevojaka, drugi važan aspekt rane (i srednje) adolescencije početak je deidealiziranja i odvajanja¹⁴ od roditelja. Iako normativan, taj je proces zahtjevan, a ponekad i bolan (Rudan, 2004) i za adolescente i za njihove roditelje. Tijekom djetinjstva djeca uglavnom smatraju svoje roditelje nepogrešivima i idealiziraju

¹⁴ Koncept odvajanja od roditelja nije sasvim u skladu s teorijom samoodređenja (što će biti pojašnjeno u daljnjemu tekstu), no često se rabi u okviru psihodimanskoga pristupa i ne treba ga shvaćati kao doslovno odvajanje/separaciju/individuaciju, već kao svojevrsno osamostaljivanje, ali uz zadržavanje bliskosti i povezanosti s roditeljima.

ih, no već u kasnijemu djetinjstvu, a posebno ulaskom u adolescenciju, dolazi do odmak od takva djetinjega razmišljanja. Djeca uviđaju da roditelji mogu pogriješiti i da su nesavršeni, a u djetetovoj percepciji dolaze do izražaja njihove mane. Ta je promjena dijelom posljedica napretka u kognitivnim i moralnim obilježjima razvojne dobi, ali i životnome iskustvu, upoznavanju sve većega broja ljudi i širenju socijalne mreže, razvoju apstraktnoga mišljenja, mogućnosti relativizacije i sagledavanja stvari iz više perspektiva i sl. (Erikson, 1980; Oakley, 2004).

Ulaskom u adolescenciju, većina djece doživljava opadanje u zadovoljstvu životom, samopoštovanju, samoeфикаsnosti i drugim aspektima subjektivne dobrobiti uz povećanje razine depresivnosti i anksioznosti. Te su promjene uvjetovane već opisanim promjenama u odnosu prema roditeljima, biološkim i hormonalnim promjenama, većoj preokupiranosti tjelesnim izgledom, snažnom potrebom za vršnjačkim prihvaćanjem, koja nekada rezultira frustracijama i drugim čimbenicima. Rana je adolescencija vrijeme povišenoga rizika za nastupanje internaliziranih poteškoća u djevojaka, odnosno eksternaliziranih poteškoća u mladića (Macuka i Smojver Ažić, 2012). Djevojke su obično znatno depresivnije od mladića tijekom adolescencije (Maglica i sur., 2021; Petersen i sur., 1991; Reić Ercegovac i Kalebić Jakupčević, 2016), a rezultati istraživanja provedenih u RH pokazuju kako su u najvećemu riziku upravo djevojke u ranoj i srednjoj adolescenciji (Reić Ercegovac i Kalebić, 2016). Na uzorku adolescenata od jedanaeste do osamnaeste godine isto je istraživanje pokazalo da preko 20 % sudionika ostvaruje iznadprosječni rezultat na ljestvici depresivnosti.

7.3. DIGITALNE TEHNOLOGIJE I DRUŠTVENE MREŽE U ADOLESCENCIJI

Poteškoće mentalnoga zdravlja u adolescenciji, posebno ranoj i srednjoj, u suvremenome društvu mogu biti dodatno potaknute intenzivnom upotrebom digitalnih tehnologija, a posebno društvenih mreža, koje za dio djece i adolescenata mogu biti okidači negativnih promjena u subjektivnoj dobrobiti i mentalnome zdravlju. Istraživanja upućuju na povezanost između upotrebe društvenih mreža i depresivnosti (McCrea i sur., 2017), upotrebe društvenih mreža i narcizma, antisocijalnoga ponašanja i agresivnosti (Rosen, 2011) pri čemu su Feinstein i sur. (2013) utvrdili da negativne usporedbe s vršnjacima na društvenim mrežama vode ruminaciji koja povećava rizik za depresivnost. Nadalje, istraživanja upućuju na povezanost između upotrebe društvenih mreža i nižega

samopoštovanja (Caplan, 2002), usamljenosti (Clayton i sur., 2013) i samoozljeđivanja (Lam i sur., 2009). Posebna se opasnost za mentalno zdravlje adolescenata krije u virtualnome zlostavljanju ili elektroničkome nasilju (engl. cyberbullying – oblik vrijeđanja od poznatih i nepoznatih osoba te izloženost seksualnim predatorima), koji predstavlja poseban rizičan čimbenik za depresivnost i anksioznost. Naime, metaanaliza 113 istraživanja (Kowalski i sur., 2014) pokazala je da cyberbullying korelira s mentalnim zdravljem u adolescenciji te nekada može dovesti i do suicida (Hinduja i Patchin, 2010). Istraživanje provedeno u Hrvatskoj na 400 mladih adolescenata pokazalo je da je elektroničkome nasilju jednom bilo izloženo gotovo 20 % djece, povremeno 14 % djece, a svakodnevno nešto manje od 8 % djece (Reić Ercegovac, 2016). Istraživanje Poliklinike za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba pokazalo je da u Hrvatskoj 30 % adolescenata (srednjoškolske dobi) upotrebljava društvene mreže od tri do pet sati dnevno, a svaki peti adolescent više od pet sati dnevno. Čim stigne obavijest (notifikacija), gotovo svaki drugi adolescent odmah provjerava društvene mreže, svaki treći provjerava ih nekoliko puta dnevno, a svaki peti adolescent društvene mreže provjerava stalno, bez obzira na to je li stigla obavijest ili ne (Buljan Flander i sur., 2020). Isto je istraživanje pokazalo da se hrvatski srednjoškolci najčešće koriste YouTubeom (98 %), Instagramom (92,4 %), WhatsAppom (88,8 %), Snapchatom (63,2 %), Facebook Messengerom (50,3 %) te Facebookom (42,2 %), a drugim se društvenim mrežama koriste znatno rjeđe.

Teško je ukratko sažeti sve rizike i potencijalne opasnosti upotrebe društvenih mreža u ranoj i srednjoj adolescenciji, ali neki od njih sigurno jesu: kreiranje „imaginarnih“ prijatelja i socijalnih odnosa, javno izlaganje vlastite i obiteljske intime, življenje isključivo virtualnoga života, korištenje virtualnih osoba kao izvora informacija o samopoimanju, smanjeno razumijevanje neverbalnih poruka, nedostatak odgovornosti i empatije, osiromašenje jezika te ovisnosti i fizička oboljenja. S druge strane, ne treba zanemariti ni podatke koji upućuju na pozitivne strane upotrebe društvenih mreža. One mogu pomoći sramežljivima da se u manje prijetećemu kontekstu „druže“ s vršnjacima (Rosen, 2011), a neki autori sugeriraju da društvene mreže adolescentima mogu olakšati upoznati i prihvatiti različitosti (O’Keeffe i Clark-Pearson, 2011). Neka istraživanja pokazuju i pozitivnu povezanost između upotrebe društvenih mreža u mladima i samopoštovanja, zadovoljstva životom te smanjena rizika za probleme mentalnoga zdravlja (Best i sur., 2014; Grieve i sur. 2013; Valkenburg i sur. 2006).

Važno je uočiti da postoje brojni i različiti podatci o ulozi društvenih mreža u životima adolescenata. Razlike u podacima i zaključcima o pozitivnim i negativnim stranama društvenih mreža u životu adolescenata treba prvotno

tražiti u vremenu provedenome uz društvene mreže (i digitalne tehnologije općenito). Ono što je nedvojbeno jest da adolescenti provode mnogo vremena uz društvene mreže (prema nekim podacima iz SAD-a iz 2018. godine, adolescenti provode čak devet sati dnevno na mreži (engl. *online*) od čega znatan dio na društvenim mrežama), a kada se sagledaju rezultati o povezanosti upotrebe društvenih mreža i mentalnoga zdravlja adolescenata (koja može biti i pozitivna i negativna), ključ je u količini vremena te drugim rizičnim i zaštitnim čimbenicima. Naime, izloženost društvenim mrežama sasvim će različito utjecati na adolescenta stabilnije strukture koji nije anksiozan, koji ima dobru sliku o sebi i relativno visoko samopoštovanje u odnosu na adolescenta koji je anksiozan, sklon potištenosti i usamljenosti, lošijega samopoimanja i ovisan o vrednovanju drugih. U tome smislu, na individualnoj je razini vrlo važno promotriti različite značajke djeteta/adolescenta, njegovu otpornost i resurse za suočavanje s izazovima digitalnih tehnologija da bi se moglo pretpostaviti kako digitalne tehnologije i društvene mreže mogu utjecati na njegovu dobrobit. Pri tome ključnu ulogu mogu imati roditelji, koji bi trebali dobro poznavati svoje dijete i usmjeravati njegove aktivnosti i upotrebu digitalnih tehnologija u smjeru i na način koji je optimalan za dijete. Također, važno je da su roditelji upoznati s vremenom i načinom korištenja digitalnih tehnologija, posebno u mlađoj dobi, kada je njihova kontrola i inače snažnija i djeca je doživljavaju manje prijetećom. I tijekom adolescencije, kada će se dijete sve više udaljavati od roditelja i možda skrivati od roditelja informacije o tome što i kako provodi slobodno vrijeme, važno je da roditelj prati, osluškuje i doživljava dijete, njegovo ponašanje i eventualne promjene u ponašanju uvijek mu nudeći prostor za razgovor, samootvaranje, iskazivanje razumijevanja za adolescentova ponašanja, potrebu za osamljivanjem i sl.

Osim strukture djeteta, već je spomenuto vrijeme kao ključan čimbenik o kojemu ovisi kako će digitalne tehnologije i društvene mreže utjecati na adolescente, njihovu dobrobit i mentalno zdravlje. Naime, kada je adolescentu dominantna aktivnost upotreba digitalne tehnologije, a posebno društvenih mreža na štetu svih drugih aktivnosti potrebnih za optimalan razvoj (školske obveze, izvanškolske aktivnosti uključujući sport, druženje s obitelji, druženje s vršnjacima u stvarnom svijetu, odmor i sl.), upotreba je društvenih mreža sasvim sigurno povezana s negativnim razvojnim ishodišima. Tomu u prilog govore i podatci iz recentnoga opsežnog istraživanja na nacionalnome hrvatskom uzorku od preko sedamnaest tisuća adolescenata (peti i sedmi razred osnovne škole te treći razred srednje škole) provedeno

tijekom 2022. godine (Jokić i sur., 2022)¹⁵. Dobiveni podatci upućuju na zaključak da je provođenje više od četiri sata dnevno uz digitalne uređaje povezano s negativnijim samprocjenama psihološkoga stanja adolescenata. Zanimljivo, umjereno korištenje tehnologija (do dva sata dnevno) povezano je s pozitivnim ishodima – višom dobrobiti i zadovoljstvom životom te nižom razinom anksioznosti, depresivnosti i usamljenosti. Ti podatci dodatno potvrđuju **koliko je važno već od osnovne škole djeci postavljati granice vezano za upotrebu digitalne tehnologije i poticati ih na kritički stav prema njihovoj upotrebi te poticati interes za druge aktivnosti, nužne za optimalan razvoj**. Imajući na umu da su podatci navedenoga istraživanja pokazali i kako znatan dio adolescenata u Hrvatskoj svakodnevno provodi znatno vremena s članovima obitelji, upravo tu treba tražiti prostor za pozitivan roditeljski utjecaj i mogućnost za njegovanje komunikacije među članovima obitelji koja je snažan zaštitni čimbenik dobrobiti i mentalnoga zdravlja adolescenata. Tomu u prilog govore i podatci istraživanja na hrvatskim adolescentima, koji su pokazali da bez obzira na sociodemografska obilježja obitelji i izvore stresa u obiteljskome kontekstu, komunikacija među članovima obitelji i zadovoljstvo obiteljskim odnosima dodatno pridonose različitim pokazateljima mentalnoga zdravlja adolescenata (Maglica i sur., 2021).

U kontekstu rasprave o upotrebi digitalnih tehnologija i njihovu učinku na razvoj adolescenata, treba spomenuti i vrlo zastupljeno igranje videoigara (engl. *gaming*), podjednako među mlađom i starijom populacijom adolescenata. Podatci iz Hrvatske pokazuju kako je *gaming* zastupljeniji među dječacima i mladićima u odnosu na djevojke (Vejmelka i sur., 2017), koje pak češće upotrebljavaju društvene mreže. Iako se *gaming* povezuje s nepovoljnim razvojnim učincima poput problema s pozornošću i lošijim školskim uspjehom (Anderson

15 Istraživanje je pokazalo da je upotreba digitalnih uređaja dominantna aktivnost u slobodnome vremenu pri čemu više od 50 % učenika sedmoga razreda osnovne i trećega razreda srednje škole radnim danom upotrebljavaju digitalne uređaje više od tri sata. U strukturi slobodnoga vremena pokazalo se da 66,2 % učenika petoga razreda osnovne škole provode više od tri sata dnevno s članovima obitelji, a isto je vrijeme uz digitalne uređaje procijenilo 23,7 % djece. U sedmome razredu 52,2 % djece provodi više od tri sata dnevno s članovima obitelji, a samo malo manje djece (47,9 %) isto toliko vremena uz digitalne uređaje. Srednjoškolci očekivano provode najmanje vremena s članovima obitelji (njih 35,4 % više od tri sata dnevno), ali za 55,8 % srednjoškolaca digitalni su uređaji najzastupljeniji u slobodnome vremenu (Jokić i sur., 2022). Imajući na umu da je riječ o samoprocjenama, pretpostavlja se da je udio vremena provedena uz digitalne uređaje u stvarnosti i nešto veći jer učenici nerijetko potcjenjuju vrijeme provedeno uz digitalne uređaje.

i sur., 2007; Chan i Rabinowitz, 2006; Cordes i Miller, 2000; Gentile, 2009; Swing i sur., 2010), niz je podataka koji pokazuju pozitivne učinke na perceptivno-kognitivno područje, primjerice okulomotornu koordinaciju, selektivnu pozornost, vizualno-spacijalne vještine, vrijeme reakcije, mentalne rotacije, odbacivanje irelevantnih vizualnih informacija i detektiranje promjena u kratkim vizualnim podražajima (Achtman i sur., 2008; Bavelier i sur., 2012; Boot i sur., 2008; Green i Bavelier, 2003; 2006; 2007).

Iz perspektive teorije samoodređenja, moguće je zaključiti da djeca i adolescenti igrajući videoigre na igraćim konzolama u mrežnome okružju mogu zadovoljiti svoje osnovne psihološke potrebe, što ih vjerojatno i privlači *gamingu*. Naime, mogućnost da se okušaju u novim izazovima bez straha od evaluacije i da u sigurnome okružju mogu doživjeti neuspjeh i ponovno pokušati, može pozitivno utjecati na autonomnu motivaciju i zadovoljenje potrebe za autonomijom (Przybylski i sur., 2010). Suradnja u igricama može ojačati socijalne veze među igračima, a istraživanja pokazuju da igrači razvijaju pozitivniji stav i prema suparnicima s kojima igraju, odnosno protiv kojih se bore (Adachi i sur., 2016). Konačno, uspjeh u igricama zadovoljava potrebu za kompetentnošću jer uključuje pobjeđivanje, skupljanje trofeja, nove razine složenosti i izazove, posebno u dugotrajnome igranju kompleksnijih i strateških igara. Neupitno je da osim navedenih djeca i adolescenti u svijetu *gaminga* zadovoljavaju i potrebu za zabavom, ali i slobodom jer sami biraju vrstu, kontekst, a najčešće i vrijeme igranja. Kako bi se umanjili eventualni negativni učinci, ponovo je važno istaknuti pitanje umjerenosti i postavljanja vremenskih granica igranja videoigara, a tu je roditeljska uloga presudna.

7.4. SREDNJA I KASNA ADOLESCENCIJA – PREMA FORMIRANJU IDENTITETA

Iako je formiranje identiteta zapravo cjeloživotan proces, tradicionalan pogled na formiranje identiteta posebno naglašava razdoblje adolescencije (Erikson, 1980). Od adolescenta se očekuje da integrira svoja životna iskustva i formira koherentan stav o sebi, drugima, životu; da ima izgrađen rodni i profesionalni identitet, pozitivnu sliku o sebi, visoko samopoštovanje i sl. Različiti aspekti identiteta (rodni, vjerski, profesionalni, vrijednosni i sl.), razvijaju se i formiraju različitom dinamikom pa adolescenti obično ranije formiraju profesionalni u odnosu na, primjerice, vjerski ili politički identitet. Optimalan razvoj u adolescenciji podrazumijeva aktivno traganje za identitetom – razvijanje stavova

prema pojavama i drugim ljudima, glazbi, umjetnosti, politici i svemu što ih okružuje. Adolescenti testiraju različita uvjerenja, testiraju različita ponašanja, mogu isprobavati mnoge alternative dok ne pronađu ono što je za njih autentično – što stvarno misle, osjećaju, čime se žele baviti, što ih veseli, a što rastužuje, kako reagiraju u određenim situacijama. Potraga za identitetom stoga traje cijeli život jer i sva prethodna razvojna razdoblja imaju utjecaj na formiranje identiteta. Adolescenti koji u najranijem djetinjstvu nisu uspjeli stvoriti osjećaj bazičnoga povjerenja u primarnoga skrbnika (ili sigurnu privrženost) teško će u adolescenciji tragati za idealima, teško će vjerovati ljudima oko sebe (ali i idejama), što može negativno utjecati na razvoj identiteta. Ako pak u ranome i srednjem djetinjstvu nisu uspješno razriješili krize tih razdoblja i razvili autonomiju i inicijativu kao optimalne ishode, u adolescenciji će se slabo ili nikako angažirati u testiranju uvjerenja, slabo će istraživati alternative i pronalaziti ono što im najbolje odgovara. Konačno, nemogućnost razvoja sposobnosti ili kompetentnosti u srednjem/kasnom djetinjstvu otežava razvoj profesionalnoga identiteta jer utječe na mogućnost izbora zanimanja/škole, školskoga/akademskoga samopoimanja i usmjeravanja obrazovanja u skladu s interesima i sposobnostima adolescenta.

Za razliku od Eriksona, koji je razvoj identiteta u kontekstu svoje teorije psihosocijalnoga razvoja postavio kao krizu postignutoga identiteta prema difuziji identiteta, drugi su autori pretpostavili nekoliko mogućih razvojnih ishoda potrage za identitetom. Razvoj identiteta ovisi o nizu čimbenika, a važnu ulogu u tome procesu imaju osobni resursi (primjerice mladi koji su otvoreniji novim iskustvima ili fleksibilni, vjerojatno će biti uspješniji u istraživanju), obiteljske značajke (sigurna privrženost roditeljima povezana je s uspješnijom potragom za identitetom u smislu istraživanja i predanosti), prijatelji (privrženost prijateljima i vršnjački kontekst adolescenta mogu facilitirati ili otežati proces istraživanja u adolescenciji, a mogu utjecati i na izbor ciljeva i vrijednosti) te obrazovanje (školski kontekst može utjecati na adolescente u procesu izgradnje identiteta jer se tijekom nastavnoga procesa može u većoj ili manjoj mjeri promicati kritičko mišljenje, preuzimanje odgovornosti, akademske i profesionalne aspiracije i sl.). U tablici 9 prikazani su različiti mogući ishodi identiteta te istraživanje i predanost kao dva glavna uvjeta izgradnje identiteta u odnosu prema zadovoljenju psiholoških potreba.

Tablica 9. Odnos statusa identiteta i zadovoljenosti psiholoških potreba (prilagođeno prema Marcia, 1966; 1980; Vasta i sur., 1998; Berk, 2008)

OPIS	ISTRAŽIVANJE	PREDANOST	PSIHOLOŠKE POTREBE	ZADOVOLJENOST
POSTIGNUTI IDENTITET				
nakon krize istraživanja osoba je pronašla ciljeve i vrijednosti kojima je predana; izbori u skladu s potrebama i vlastitim vrijednostima. osoba zna što (ne) želi i koji je njezin put, otporna je na izazove; koherentnost i stabilnost	DA	DA	ljubav/ pripadanje	DA
			autonomija/ sloboda	DA
			kompetencija/ moć	DA
			zabava	DA
PREUZETI IDENTITET				
preuzima unaprijed određen identitet; nema krize istraživanja i testiranja; drugi nameću identitet (preuzimanje stavova i vrijednosti najčešće od obitelji, zajednice, religije), nema autentičnosti, osoba se čini predana takvu identitetu	NE	DA	ljubav/ pripadanje	DJELOMIČNO
			autonomija/ sloboda	NE
			kompetencija/ moć	DJELOMIČNO
			zabava	DA

DIFUZIJA IDENTITETA				
nedostaje istraživanja, a posebno predanosti ciljevima i vrijednostima, koji se lako mijenjaju i nestabilni su; osoba nije motivirana za traganje, obično prevladava anksioznost i strah od povezivanja i istraživanja	NE	NE	ljubav/ pripadanje autonomija/ sloboda kompetencija/ moć zabava	UGLAVNOM NE UGLAVNOM NE UGLAVNOM NE DJELOMIČNO
MORATORIJ				
proces je istraživanja intenzivan, ali prolongiran, nedostaje predanosti i stabilnosti, osoba je motivirana za formiranje identiteta, socijalna podrška vrlo je važna u ovome statusu (uključujući roditelje)	DA	NE	ljubav/ pripadanje autonomija/ sloboda kompetencija/ moć zabava	DJELOMIČNO UGLAVNOM DA DJELOMIČNO DA

Optimalnim razvojnim ishodima u kontekstu izgradnje identiteta smatraju se postignuti identitet ili moratorij, a difuzni ili preuzeti identitet obično predstavljaju neoptimalno razrješenje krize adolescentnoga razdoblja. Mladi s preuzetim identitetom, osim što manje uspješno zadovoljavaju svoje psihološke potrebe, obično su manje fleksibilni i tolerantni, u strahu su od socijalnoga odbijanja, a različitosti u mišljenju doživljavaju prijetećima (Berk, 2008). Difuzni identitet povezan je s teškoćama u zadovoljenju svih psiholoških potreba, a takve mlade osobe često su beznadne i povišeno depresivne te sklone povećanom riziku od zlouporaba različitih sredstava ovisnosti.

7.5. ULOGA RODITELJA U PODUPIRANJU OPTIMALNOGA RAZVOJA ADOLESCENATA

Povremena tuga i potištenost tipične su za većinu adolescenata, a te se epizode izmjenjuju s osjećajima mrzovolje i ljutnje, koja je često usmjerena upravo prema roditeljima. Načini na koje roditelji reagiraju na adolescentove promjene raspoloženja, često ćudljiva i neobična ponašanja vrlo su važni za kvalitetu obiteljskoga ozračja i održavanje kvalitetnoga odnosa s adolescentom.

Kako bi adolescent uspješno realizirao svoje razvojne zadatke i formirao vlastiti identitet, mora se suprotstavljati roditeljima tako što testira svoja uvjerenja, nove pretpostavke o svijetu i nove vrijednosti. To može biti opterećujuće, zbunjujuće i rezultirati usamljenošću, koja je u adolescenciji nekada vrlo izražena. Istraživanja pokazuju da oko 70 % adolescenata doživljava epizode usamljenosti (Heinrich i Gullone, 2006; Qualter i sur., 2013), koja je negativno povezana s mentalnim zdravljem u tome razdoblju (Stickley i sur., 2016), kao i sa sniženom samoeфикасношću u različitim domenama (Reić Ercegovac i sur., 2021). Usamljenost negativno utječe na mogućnost zadovoljenja potrebe za povezanošću i pripadanjem, koja je vrlo snažna i u tome životnom razdoblju, pa se adolescenti mogu osjećati frustrirano. U potrazi za pripadanjem počinje snažnije okretanje vršnjacima i prijateljima, pa je adolescencija prvo životno razdoblje u kojemu roditelji više nisu najvažniji socijalizacijski čimbenici (Erikson, 1980). To nipošto ne znači da je njihova uloga nevažna ili da roditelji prestaju biti važnim figurama privrženosti, no njihova se uloga mijenja. Kako bi adolescent optimalno razriješio adolescentnu krizu i aktivno djelovao u pravcu razvoja identiteta, potreban mu je veći stupanj autonomije nego što je to bio slučaj u ranijim razvojnim razdobljima. Upravo zbog toga najčešće se jačaju konflikti između adolescenata i roditelja (Collins i Laursen, 2004; Smetana i sur., 2006; Steinberg,

2001), ali i drugih figura koje predstavljaju autoritet, što mogu biti članovi obitelji, primjerice bake i djedovi, ali i nastavnici, treneri i dr. Ti su konflikti prvotno rezultat sukoba potreba – s jedne strane adolescentova potreba za autonomijom jača, a s druge strane roditelji ne žele prepustiti adolescentu kontrolu i slobodu koja im je potrebna kako bi zadovoljili svoje potrebe. Očit je sraz kontrole i autonomije, koji rezultira uglavnom burnim konfliktima. Kako će se ti konflikti razrješavati tijekom adolescentskoga razdoblja uvelike ovisi o nizu osobnih i relacijskih čimbenika. Značajke osobnosti djeteta i roditelja, kvaliteta obiteljskoga odnosa, komunikacija u obitelji, obrazac privrženosti između djeteta i roditelja, vanjski utjecaji na dijete i roditelje – sve su to čimbenici koji mogu facilitirati razrješavanje konflikata i sukoba potreba, ali ih i znatno otežati tijekom toga razdoblja. Za optimalan razvoj adolescenata roditelji bi trebali razumjeti njihovu potrebu za odvajanjem i autonomijom i podržati njezino zadovoljenje. U protivnome, snažna psihološka kontrola koju roditelji nameću tijekom adolescencije može dugoročno otežati adolescentov razvoj i znatno narušiti kvalitetu odnosa. Istraživanja čiji je teorijski okvir bila teorija samoodređenja, pokazuju da je za optimalan razvoj u adolescenciji važno roditeljevo podržavanje djetetove potrebe za autonomijom. Primjerice, adolescenti majki koje ne pokazuju dovoljno topline i ne njeguju autoritativan ili demokratski stil odgoja pokazuju veću usmjerenost na ekstrinzične indikatore dobrobiti (bogatstvo) kao kompenzaciju za zadovoljenje temeljnih psiholoških potreba (povezanost, autonomija, kompetentnost) ističu Kasser i sur. (1995). Roditelji koji nameću veliku kontrolu, rabe kažnjavanje ili zanemaruju djetetove potrebe otežavaju djetetu zadovoljenje bazičnih psiholoških potreba, što može voditi povišenoj anksioznosti, depresivnosti i nezadovoljstvu adolescenata, koji se okreću vanjskim ciljevima (Deci i Ryan, 2010).

Roditelji koji sami ne mogu zadovoljiti svoje psihološke potrebe češće primjenjuju psihološku kontrolu djeteta i u djeteta izazivaju frustraciju, za razliku od roditelja koji su uspješniji u zadovoljenju svojih vlastitih psiholoških potreba. Takvi roditelji skloniji su podržati adolescentovu potrebu za autonomijom (Costa i sur., 2018). U kontekstu teorije samoodređenja, autonomija kao ključna psihološka potreba u svojoj osnovi ima empatiju, razumijevanje i poštovanje djetetova mišljenja, ideja i stavova bez obzira na djetetovu dob. Ulaskom djeteta u adolescenciju transformira se način na koji dijete manifestira tu potrebu, kao i način na koji je roditelji mogu podržati. Podrška djetetovoj autonomiji počinje od najranijih dana na način primjeren djetetovoj dobi. U tome procesu vrlo važnu ulogu ima postavljanje granica sukladno djetetovoj dobi, ali još i više davanje objašnjenja za određene granice. Objašnjavanje razloga za postavljanje određenih granica pruža veću mogućnost autonomne internalizacije tih granica (što

je i cilj odgoja) i kvalitetniju suradnju na relaciji roditelj – dijete (Ryan i Deci, 2017). Kako bi postavljanje granica i ponašajna kontrola, kao pozitivan aspekt kontrole za razliku od psihološke (Barber, 1996), koja je oprečna potrebi za autonomijom, bile učinkovite, važno je da roditelj razumije djetetovo razmišljanje i razumijevanje postavljenih granica te eventualne prepreke s kojima se dijete susreće (Ryan i Deci, 2017). Stoga je ponovno ključna empatija i razumijevanje djeteta. Roditelji koji su prema djetetu empatični i pokazuju razumijevanje za njegovo razmišljanje mogu bolje pomoći djetetu u identifikiranju i suočavanju s preprekama i brigama (Ryan i Deci, 2017). Empatija, razumijevanje i prihvaćanje ključni su „sastojci“ tzv. svjesnoga roditeljstva (engl. *mindful parenting*), koji je pokazao mnoge benefite u roditeljstvu adolescenata. Takvo roditeljstvo podrazumijeva pažljivo slušanje, prihvaćanje sebe i djeteta bez osuđivanja, emocionalnu svjesnost sebe i djeteta, samoregulaciju u roditeljstvu te empatiju za sebe i dijete (Duncan i sur., 2009). McCaffrey (2015) naglašava usmjeravanje pozornosti na dijete, roditeljstvo i aktualni trenutak s naglaskom na neosuđivanju sebe i djeteta, a De Bruin i sur. (2014) ističu pažljivo slušanje, empatiju za dijete, ne osuđujuće prihvaćanje roditeljskoga funkcioniranja, emocionalnu nereaktivnost u roditeljstvu te emocionalnu svjesnost djeteta i roditelja. Razvidno je kako je naglasak na empatiji i osvještavanju vlastitih i djetetovih emocija i ponašanja u procesu roditeljstva. Istraživanja su pokazala da takav pristup roditeljstvu ima dobrobiti za kvalitetu interakcija na relaciji roditelj – adolescent (Coatsworth i sur., 2010; Lippold i sur., 2015) te za mentalno zdravlje adolescenata (Moreira i sur., 2018).

Mnoge dobrobiti za razvoj u ranoj adolescenciji i kvalitetu roditeljstva imaju sigurni obrasci privrženosti uspostavljeni u ranome djetinjstvu. Sigurna privrženost nije samo važna kako bi dijete u ranome djetinjstvu moglo sigurno istraživati okolinu i upoznavati svijet oko sebe – sigurna privrženost razvijena u najranijemu djetinjstvu snažan je zaštitni čimbenik daljnjega razvoja jer znači bezuvjetnu ljubav roditelja koja djetetu omogućava optimalan razvoj tijekom kasnijih razdoblja. Adolescenti koji su razvili sigurnu privrženost s roditeljem/roditeljima, rabe taj resurs i tijekom adolescentnih kriza i izazova, obraćajući im se u trenucima kriza, slabosti, preispitivanja vlastitih vrijednosti i ponašanja. Kao što su u ranome djetinjstvu sigurno privržena djeca tražila fizički kontakt s primarnim figurama privrženosti u trenucima povišenoga stresa, tako i adolescenti koji imaju sigurnu privrženost roditeljima traže emocionalnu potporu u stresnim i izazovnim situacijama, a ta potpora im omogućuje optimalan razvoj. U odnosu na djetinjstvo, u adolescenciji odnosi privrženosti između roditelja i djece od neposrednih interakcija postaju odnosi temeljni na mentalnim reprezentacijama, očekivanjima i uvjerenjima, a najvažniji aspekt ostaje sigurnost i

povjerenje (Nickerson i sur., 2005). Istraživanja pokazuju da je sigurna privrženost roditelju zaštitni čimbenik od delinkventnoga ponašanja u adolescenciji, posebno za mladiće (Ručević, 2011). Privrženost roditeljima ima ulogu i u kontekstu vršnjačkih i prijateljskih odnosa, koji su u adolescenciji jako važni. Unutarnji radni modeli djece i obrasci privrženosti s roditeljima, posebno s majkom, imaju značajan utjecaj na odnose koje djeca uspostavljaju kasnije s vršnjacima i prijateljima u kasnome djetinjstvu i adolescenciji (Allen i sur., 2007; Pallini i sur., 2014; Schneider i sur., 2001). U djetinjstvu i adolescenciji, djeca sigurnih obrazaca privrženosti socijalno su kompetentnija i imaju kvalitetnije odnose s vršnjacima i prijateljima u odnosu na djecu nesigurno privrženu roditeljima (Dykas i sur., 2008). U odnosu na sigurno privržene, adolescenti s nesigurnim obrascima privrženosti skloniji su hostilnosti i anksioznosti u odnosima s vršnjacima (Kobak i Sceery, 1988).

Roditelji tijekom burnoga perioda adolescencije mogu odabrati nekoliko strategija – ponašati se kao da adolescencija ne postoji, nastavljati držati se strogo postavljenih granica i pravila, ne podržavati djetetovu rastuću potrebu za autonomijom i ulaziti u svakodnevne sukobe sa svojom adolescentnom djecom. U tome slučaju, velika je vjerojatnost frustracije i obostranoga nezadovoljstva koje će vjerojatno imati negativne posljedice na razvoj djeteta, a roditeljima neće donijeti zadovoljstvo. U tome su riziku najčešće autoritarni roditelji, koji visoko cijene kontrolu, a malo toplinu i prihvaćanje. Drugi roditelji mogu, najčešće u nedostatku kompetencija i roditeljskih resursa, a suočeni s „promijenjenim“ djetetom koje je „najednom“ postalo neposlušno, razdražljivo, svojevoljno i drsko, dignuti ruke i odustati od pokušaja uspostavljanja granica i kontrole, istovremeno uskraćujući u manjoj ili većoj mjeri i toplinu, prihvaćanje, razumijevanje. Dobar je primjer za to majka koja je razrednici rekla da joj „prepušta“ svoje dijete jer da ona ne može ništa s njime napraviti i da se odriče odgovornosti za njegovo ponašanje i uspjeh zato što ono nju jednostavno ne doživljava i, sukladno tomu, uopće ne sluša. Takvi su roditelji tijekom djetinjstva više ili manje uspijevali djetetovo ponašanje držati pod kontrolom zbog niza djetetovih razvojnih značajka, ali i zbog činjenice da većina djece mlađe dobi slijedi pravila autoriteta uz više ili manje sukoba. Međutim, ulaskom djeteta u adolescenciju takvi roditelji osjećaju da im je tko izmakao tlo pod nogama i ne nalaze načina kako funkcionirati kao kompetentan roditelj. No, treba znati da problemi i konflikti nikada ne nastanu odjednom niti se dijete odjednom promijeni nego se kvaliteta roditeljstva gradi od prvoga dana. Moglo bi se reći da sva ranija razvojna razdoblja i roditeljski odgoj koji roditelji njeguju od početka dolazi na svojevrсну „naplatu“ tijekom adolescencije. Stoga postoji i, uvjetno rečeno, skupina roditelja koja uspješno brodi izazovima adolescencije zahvaljujući visokom

vrednovanju i življenju pozitivnih aspekata roditeljstva (prihvatanje, empatija, razumijevanje, komunikacija, toplina) od prvoga dana, koliko god to zahtjevno bilo (a jest često). U adolescenciji pak „uspješni“ roditelji jesu oni koji uspijevaju zadovoljiti i svoje psihološke potrebe, ali i djetetu, adolescentu pružati podršku u zadovoljenju njegovih potreba. Drugim riječima, roditelji bi i u adolescenciji (kao i u ranijim razdobljima) trebali podržavati djetetove potrebe, odnosno svojim roditeljskim djelovanjem usmjeravati djecu zadovoljenju svojih psiholoških potreba. To u adolescenciji znači:

- popuštati granice (u smislu ponašajne kontrole)
- davati veću odgovornost adolescentu za njegove izbore i ponašanja
- pružati kontinuiranu emocionalnu podršku (empatiziranje, razumijevanje, aktivno slušanje)
- davati informacije i savjete kada je potrebno (na inicijativu adolescenta)
- kontinuirano pokazivati interes za djetetov život, školu, slobodno vrijeme, vršnjake (manje pitati, a više aktivno slušati)
- poticati adolescenta na samootkrivanje (pokazivanjem interesa, zajedničkim aktivnostima)
- ne uzvraćati impulzivno i nepromišljeno na adolescentove (često impulzivne i neprimjerene) reakcije
- objasniti pravila i granice koje se moraju poštovati, razloge njihova postojanja i važnost njihova poštovanja
- provoditi vrijeme u kojemu se i dijete i roditelj osjećaju smireno za razgovore, planove i analiziranje događaja u životu adolescenta (i roditelja)
- omogućiti adolescentu privatnost i slobodan prostor/vrijeme

Ne treba zaboraviti da su pružanje ljubavi i potpore ključne odrednice zdravoga roditeljstva u svim razvojnim fazama, uključujući adolescenciju. Iako adolescencija na određen način znači „odvajanje“ od roditelja, ona to zapravo nije. Uputnije je, i u kontekstu teorije samoodređenja točnije, reći da idealan obrazac odnosa roditelj – dijete nije separacija i individuacija (psihodinamskim rječnikom rečeno), već kontinuirani odnos povjerenja i bliskosti koji se tijekom vremena (tijekom djetetova odrastanja) transformira i postaje sve više uzajaman i

recipročan (Ryan i Deci, 2017). Isti autori argumentiraju da ne treba idealizirati neovisnost (kao što se to često čini u zapadnim društvima) jer je ovisnost o drugima u većoj ili manjoj mjeri karakteristična za sve ljude u raznim životnim razdobljima (ne samo u djetinjstvu i starosti). U tome smislu, autori navode da je za djecu (i adolescente) jako važno naučiti da se mogu osloniti na druge i potražiti savjet ili emocionalnu potporu. Štoviše, spremnost za traženje pomoći i emocionalne potpore predviđa uspješnu psihosocijalnu prilagodbu i dobrobit u adolescenciji, a djeca to najbolje uče od roditelja koji podržavaju obje psihološke potrebe, i autonomiju i povezanost. Ryan i Deci (2017) zaključuju kako djeca roditelja koji podržavaju sve njihove psihološke potrebe imaju najbolju priliku ostvariti svoje pune potencijale i biti ispunjenima.

8. RODITELJSTVO ODRASLOGA DJETETA ILI KADA RODITELJI POSTANU BAKE I DJEDOVI

8.1. UVOD

Kada su izabrali postati roditeljima, mnogi nisu ni pomišljali da će u jednoj fazi svojega života i roditeljstva imati odraslu djecu koja će im u nekome trenutku priopćiti: „Ženim se/udajem se. Mi smo trudni.“

Umjesto riječi *priopćiti* mogle smo upotrijebiti i druge, primjerice *iznenaditi*, *razveseliti*, *zateći*, *preneraziti*, *zgroziti* i sl., međutim izabrale smo neutralnu riječ kako bi svaki čitatelj mogao asocirati svoje osobno iskustvo trenutka priopćavanja te važne vijesti vlastitim roditeljima (i njihova odgovora). Ovisno o životnoj dobi, zrelosti, iskustvu, obrazovanju, socijalnome okružju, poslovnome i stambenome statusu, ambicijama, očekivanjima i nizu drugih čimbenika roditelja i njihove (odrasle) djece uvelike će ovisiti kako će priopćenje biti prihvaćeno i doživljeno. Nekim će roditeljima ono značiti ispunjenje životnoga sna, nekima (pre)uranjenu novu obvezu, neki će je prihvatiti kao prirodan slijed događanja, neke će okupirati strah od neizvjesnosti, neki će ... (svatko ima pravo na vlastiti doživljaj i interpretaciju).

Ipak, najčešće roditelji odrasle djece koja su dosegla optimalnu razinu osobne, profesionalne, financijske i drugih razina zrelosti s veseljem i zahvalnošću prihvaćaju vijest i barem podsvjesno, ako ne potpuno svjesno, počinju pripremu za novu etapu u svojem roditeljskom ciklusu. Priprema obično podrazumijeva prvo prilagodbu na (bračnoga) partnera/partnericu vlastita djeteta (što je ponekad, posebice u našoj kulturi, pravi izazov). Zatim slijedi suočavanje sa spoznajom i prihvaćanje buduće uloge bake ili djeda čime njihovo roditeljstvo ne prestaje, samo poprima potpuno drukčije oblike. „Za one koji to iskuse, biti baka ili djed je glavno razvojno postignuće srednje odrasle dobi“ (Berk, 2008, str. 511). No, krenimo redom.

8.2. RAZVOJNA OBILJEŽJA SREDNJE I STARIJE ODRASLE DOBI

Srednja odrasla dob (sredovječnost), uvjetno rečeno, počinje oko četrdesete i završava oko šezdesete godine života. Zbog niza osobnih značajka pojedinaca (biološko-psihološka struktura, navike, stavovi, stil života, ponašanje i sl.) te obiteljskih i društvenih prilika, tu životnu dob zahtjevno je definirati. U načelu, sredovječne osobe današnjice znatno se razlikuju od prijašnjih generacija zahvaljujući civilizacijskomu i tehnološkomu napretku te dosezima suvremene medicine koji su značajno pridonijeli kvaliteti života pojedinaca svih dobi u mnogim zemljama svijeta. Kako je životni vijek produljen, poboljšano je zdravlje i vitalnost te su tako „odrasli postali svjesniji vlastitoga starenja i smrtnosti“ (Berk, 2008, str. 482).

U toj su dobi najuočljivije tjelesne promjene pojedinaca (bore, sijeda kosa, masne naslage unutar tjelesne šupljine, slabljenje vida i slušne osjetljivosti, pojava „staračkih pjega“, propadanje mišićne mase, smanjenje gustoće kostiju i pojava osteoporoze, teškoće sa spavanjem, neugodne senzacije u vrijeme menopauze te klimakterija (u žena i muškaraca), smanjena seksualna aktivnost (čestina i intenzitet) i sl. Također, maligne i kardiovaskularne bolesti, ali i lomovi kostiju i smrtni ishodi kao posljedice čestih padova postaju vodeći uzroci smrti u toj dobi (Berk, 2008). Iako bi se moglo očekivati da paralelno s opadanjem tjelesnih sposobnosti znatno opadaju i one mentalne, na sreću, istraživanja pokazuju da tomu nije tako (Schaie i Willis, 2002). Ujedno, u mnogih je pojedinaca upravo to životno razdoblje, nazvano i *fazom odgovornosti*, razdoblje kada se polje odgovornosti proširuje, i u obiteljskome kontekstu i na profesionalnome planu te sudjelovanjem u zajednici. Kako bi bili uspješni i djelotvorni na svim poljima, pojedinci uključuju „akumulirano znanje, verbalnu fluentnost, pamćenje, brzu analizu informacija, rezoniranje, rješavanje problema i ekspertizu u njihovim specijalnostima“ (Berk, 2008, str. 498).

Osim prednosti, srednja i starija odrasla dob pojedincima donosi i opadanje nekih funkcija poput pada u brzini procesiranja informacija, koji utječe i na druge aspekte kognitivnoga funkcioniranja. Otežano je istodobno usmjeravanje pozornosti na dva složena zadatka. Opada sposobnost zadržavanja veće količine informacija u radnome pamćenju i sl. Opće zdravstveno stanje, pojava nekih bolesti ili nepovoljno okruženje mogu utjecati na brže intelektualno propadanje pojedinca. Važno je istaknuti kako zaključivanje na općoj sredovječnoj populaciji nije moguće jer se unutar nje kriju velike individualne razlike. Primjerice, neki pojedinci upravo u toj dobi doživljavaju kognitivni rast i zamah u rješavanju praktičnih problema u svim područjima djelovanja, a što nije povlastica samo

onih pojedinaca koji su visokoobrazovani. Razvoj stručnosti svoj vrhunac doživljava u srednjoj odrasloj dobi jer tada pojedinci dobro poznaju posao kojim se bave te su vješti u njegovoj izvedbi.

Ovaj kratki pregled (dijela) promjena koje su neminovne i očite u srednjoj odrasloj dobi samo je uvod u socijalno-emocionalni aspekt razvoja pojedinca, a koji je u fokusu našega interesa, posebice zbog prijelaza u novu fazu roditeljstva (i preuzimanje nove uloge bake i djeda). Većina roditelja u tome životnom razdoblju najčešće izbjegava drastične promjene, podjednako vlastitoga izgleda, dnevne rutine i okružja, posebice obiteljskoga. Vrijeme je to kada se „staje na loptu“ i čini svojevrsna inventura do sada postignutoga i onoga što još preostaje (vidjeti, doživjeti, osjetiti). I u ovom su aspektu čovjekova razvoja evidentne velike individualne razlike, koje su vrlo često posljedica dosadašnjih izbora, osobnosti, utjecaja okoline, životnoga stila, filozofije, okolnosti itd. Tu razvojnu fazu obilježava konflikt, nazvan generativnost ili stvaralaštvo, nasuprot neostvarenosti (Erikson, 1982). Generativnost kao glavni razvojni zadatak odrasle dobi karakterizira otvorenost prema iskustvima i toleriranje različitosti, potom usmjerenost na buduće generacije i ostavštinu mladima, mentorsku ulogu odraslih u obitelji i drugim socijalnim kontekstima te naglasku na interpersonalnim vrijednostima. Biti generativan u odrasloj dobi znači odmaknuti fokus sa sebe i svojih potreba na potrebe drugih, brigu za druge i usmjerenost na dobrobit zajednice i društva. To je moguće ostvariti na različite načine. Roditeljstvo je možda najbolji primjer generativnosti (Demick, 2002), no i pojedinci koji nisu roditelji na različite načine mogu biti generativni. Generativnost je pokazatelj kvalitete života u srednjoj dobi i temelj za pozitivno samovrednovanje pojedinca (Keyes i Ryff, 1998). McAdamas i sur. (1993) naglašavaju predanost preuzimanju odgovornosti za druge i ponašanja koja reflektiraju brigu za druge kao ključne u generativnosti.

S jedne strane, generativni su pojedinci oni koji vješto kombiniraju potrebu za samoiskazivanjem i potrebu za udruživanjem pri čemu osobne ciljeve integriraju s onima širega društvenog konteksta. Rezultat uspješne integracije tih potreba jest kapacitet pojedinca da u većoj mjeri brine o drugima nego li je to bilo u prethodnim razvojnim fazama. Istodobno, „promatrano s aspekta kulture, društvo nameće društveni sat za stvaralaštvo u srednjoj dobi, zahtijevajući od odraslih da preuzmu odgovornost za iduću generaciju preko svojih uloga roditelja, nastavnika, mentora, voditelja i koordinatora“ (Adams, prema Berk, 2008: 513). Ti pojedinci vjeruju u nastavak „vrste“, uvjereni su da je život dobar i vrijedan (unatoč destruktiji i siromaštvu u svijetu), optimistični su i gaje nadu

u napredak čovječanstva (Berk, 2008), a karakterizira ih dobrohotnost, nesebičnost, altruizam i vjera u ljude.

S druge pak strane, negativni je ishod te životne faze neostvarenost ili stagnacija, koja uključuje nedostatak tolerancije prema različitostima, usmjerenost na sebe i svoje potrebe i ciljeve, zatvorenost prema novim iskustvima te usmjerenost na instrumentalne vrijednosti (Schaie i Willis, 2002). Moguće ju je prepoznati u pojedinaca koji, kada su se osobno ostvarili, postaju sebični i usmjereni na sebe (Berk, 2008), hedonisti, neosjetljivi na potrebe drugih, čak i sebi bliskih osoba, te kao takvi ne pridonose dobrobiti i razvoju društva. Oni stavljaju vlastitu udobnost i sigurnost iznad izazova i žrtve (Hamachek, prema Berk, 2008).

Roditelji koji su se do svoje sredovječne dobi ostvarili kao osobe i profesionalci te harmonično živjeli i razvijali se unutar funkcionalne obitelji, najčešće svoju energiju, misli i djelovanje usmjeravaju na svoj podmladak uživajući pri tome u njihovim uspjesima, napredovanjima, postignućima. Jedan od prvih koraka koji u tome smislu čine jest osvješćivanje činjenice da njihova, već odrasla djeca, čine „zaokret“ u svojem razmišljanju i ponašanju i ponovo im se približavaju. Štoviše, uviđaju kako ih privlače iste aktivnosti i u njima rado sudjeluju. To je faza „Lesi se vraća kući“, kako se često u žargonu može čuti.

Taj je povratak figurativan jer odrastanjem, završetkom obrazovanja i zaposlenjem odrasla djeca često napuštaju obiteljski dom gradeći svoj vlastiti. Međutim, taj trenutak separacije varira od kulture do kulture, društvenih običaja, kvalitete obiteljskih odnosa, ekonomske moći odrasle djece, stambenih prilika i niza drugih čimbenika. Prestanak življenja u zajedničkom domaćinstvu neminovno dovodi do pada roditeljskoga autoriteta i informiranosti, no ako su odnosi do te dobi bili kvalitetni, odrasla djeca i dalje zadržavaju kontakte s roditeljima te ih povremeno konzultiraju o važnim životnim pitanjima. Veze se ne prekidaju, već samo dobivaju drukčije sadržaje i dinamiku, što najčešće odgovara i odrasloj djeci i njihovim sredovječnim roditeljima. Istraživanja pokazuju da kada su djeca u ranoj odrasloj dobi lišena većih emocionalnih i socijalnih problema, imaju i bolje odnose s roditeljima, a što pridonosi ukupnomu zadovoljstvu životom sredovječnih roditelja (Berk, 2008). To je ujedno i razdoblje kada sredovječni roditelji nesebično i entuzijastično ulažu vrijeme i energiju u organizaciju zajedničkih okupljanja (najčešće, proslave i blagdani) s ciljem održavanja kontakata, prisnosti i bliskosti svih članova obitelji. Oni tako, a posebice majke, postaju čuvari obiteljske baštine i tradicije.

To je razdoblje kada roditelji obavljaju i svojevršno vrednovanje svoje roditeljske uloge i svojega roditeljstva općenito, pa oni koji vide da su njihova djeca odrasla u zadovoljne i uspješne pojedince imaju i pozitivno vrednovanje sebe i

svojea roditeljstva, pozitivnije prihvaćaju sebe i imaju pozitivnija vrednovanja prošlih iskustava (Ryff i sur., 1996).

Drugi je korak prihvaćanje činjenice da odrasla djeca sredovječnih roditelja imaju svoje partnere i partnerice s kojima su u bračnim ili izvanbračnim odnosima i s njima zasnivaju svoje obitelji te s kojima dijele svoje brige, želje, planove i dileme, organiziraju zajednički život, planiraju i grade zajedničku budućnost. Istinsko prihvaćanje „nove osobe“ kao člana obitelji te istinsko razumijevanje i prihvaćanje činjenice da ta osoba dolazi iz drukčijega obiteljskog konteksta, možda čak i iz različite kulture, da ima navike, stavove i vrijednosti koji su moguće i u nesuglasju s onima koje imaju sredovječni roditelji itd., u drugome koraku sredovječnim roditeljima predstavljaju pravi izazov. Mudri roditelji prihvaćaju i poštuju izbor svojega odraslog djeteta i suzdržavaju se od verbalnih i neverbalnih komentara, prigovaranja, dociranja, prodikovanja, kritiziranja i svih ostalih „ubojitih navika u komunikaciji“ (Glasser, 2000), a koji su razarajući za odnose. Takvi roditelji rade upravo suprotno. Strpljivi su, prihvaćajući, podržavajući, ostavljaju si dostatno vremena da upoznaju „novu osobu“ i izgrade s njome odnos bez predrasuda te ga stalno unaprjeđuju znajući da tako ne samo da ne gube svoje odraslo dijete već dobivaju još jedno.

8.3. NOVA ŽIVOTNA ULOGA – BAKE I DJEDOVI

Treći korak koji vrlo vjerojatno najizrazitije određuje razdoblje roditeljske sredovječnosti jest spoznaja i prihvaćanje uloge bake i djeda. „Slatko iščekivanje“ prinove, a posebice njezin dolazak, budi emocije za koje mnogi nisu ni svjesni koliko mogu biti intenzivne. Kakav će odnos bake i djedovi razviti sa svojom unučadi ovisi o nizu subjektivnih (spremnost/zrelost, osobine ličnosti, psihofizičko zdravlje i sl.) i objektivnih čimbenika (blizina stanovanja, spol djeteta i odrasloga, odnos s djetetovim roditeljima, profesionalni angažman, ekonomski status i sl.). U samim počecima česti fizički kontakti, pružanje ljubavi, brizi i osjećaja sigurnosti, ugodan i topao glas, nježan dodir, pružanje utjehe i sl. dostatni su za početak građenja odnosa. No, odrastajući, dijete (unuče) traži posvećenost, zainteresiranost i fokusiranost odrasloga na sebe i aktivnosti kojima se bavi, dvosmjernu komunikaciju, stvarnu (a ne površnu) uključenost u zajedničke aktivnosti, uvažavanje i poštovanje te (učestalo) prepričavanje obiteljskih priča s naglaskom na događaje tijekom odrastanja vlastitih roditelja. Bake i djedovi postaju tako nepresušan izvor važnih informacija o užoj i široj obitelji, njezinoj povijesti i razvoju, zanimljivim događajima, obiteljskim ritualnima i

vrijednostima (Beebe i Duncan, 2006; Yusuf, 2014). Istodobno, bliskost koja se stvara između odraslih i djece tijekom prepričavanja obiteljskih priča zalag je za građenje povjerenja i još čvršćih međusobnih veza te su pretpostavka njihova unapređenja u budućnosti. Odnosi baka i djed – odrasli unuci postaju sve duži i češći, a time i potencijalno utjecajni u životima pojedinaca. Prosječan odnos bake i djeda s odraslim unucima izvor je i podrške, ali istodobno i napetosti za obje generacije. Međutim, ti su odnosi vrlo raznoliki te pokazuju znatne varijacije između dijada i unutar jedne dijade tijekom vremena, ističu Moorman i Stokes (2016). Interakcije baka i djedova s unučadi vrlo su često intenzivne i dvosmjerne, a najčešće se odvijaju u opuštenome ozračju u kojemu dominira zajednička igra. Upravo okolnosti u kojima se svaka situacija može iskoristiti za podučavanje djeteta i omogućiti mu stjecanje kompetencija dragocjene su za sve sudionike u odnosu.

8.4. DOBROBITI KVALITETNIH ODNOSA BAKA/DJED – UNUČE VIŠESMjerne SU I VIŠESTRUK

U tome odnosu bake i djedovi doživljavaju svoju ponovnu afirmaciju prenoseći znanja, iskustva i mudrosti na novu generaciju čime jačaju svoje afektivne kapacitete. Druženje s unučadi ima blagotvoran učinak na bake i djedove (Ljubetić i sur., 2020). Odnosi s unucima, bakama i djedovima osiguravaju vezu s mnogo mlađom generacijom te tako osiguravaju izloženost različitim idejama koje bi inače mogle biti ograničene (Moorman i Stokes, 2016).

Djeca, osim učenja po modelu, imaju prilike na različite izravne i neizravne načine učiti o vrijednostima karakterističnima za kulturu svoje uže i šire društvene zajednice (Družinec, 2016) te postavljati tisuće pitanja i dobivene odgovore slagati u slagalicu vlastitih spoznaja. Bake i djedovi svojim unucima iz prve ruke mogu ponuditi povijesnu perspektivu, koja obogaćuje njihove živote i razumijevanje prošlosti te životne mudrosti koje mogu primijeniti u svakodnevnome životu prolazeći kroz mladu odraslu dob (Moorman i Stokes, 2016). Također, djeca koja imaju jake veze s uključenim, brižnim bakama i djedovima razvijaju veće samopoštovanje, imaju bolje emocionalne i socijalne vještine, uspješnija su u izdržavanju vršnjačkoga pritiska te postižu bolji akademski uspjeh (Bosak, 2000).

Roditeljima, posebice malodobne, ali i one starije djece život može biti također znatno olakšan kada znaju da brigu o djetetu/djeci preuzimaju bake i djedovi, koji i jesu najprirodnija zamjena za roditelje. Nije zanemariva i ona

materijalna pomoć koju baka i djed mogu pružiti svojoj djeci kako bi na posredan način pomogli svojim unucima. Također, baka i djed mogu mladim roditeljima poslužiti kao svojevrсни korektiv u odgojnome djelovanju ili pak model za oblikovanje vlastitoga odgojnog stila. Bake i djedovi mogu posebno olakšati životne izazove roditeljima iz necjelovitih obitelji, pa se Attar-Schwartz i Buchanan (2018) i Attar-Schwartz i sur. (2009) u svojim istraživanjima usmjeravaju na razinu uključivanja djedova i baka i dobrobiti adolescenata. Ti autori naglašavaju kako postoji relativno malo istraživanja o vezama između bake i djeda i dobrobiti adolescenata, posebno iz perspektive adolescenata. U svojim studijama ti su autori ispitivali varira li uključenost baka i djedova u biološkim obiteljima s dvama roditeljima, obiteljima s jednim roditeljem i pomajkama te pridonosi li to različitoj emocionalnoj prilagodbi i prilagodbi ponašanja adolescenata u različitim obiteljskim strukturama. Rezultati pokazuju kako je veća uključenost baka i djedova povezana s manje emocionalnih problema i s više prosocijalnoga ponašanja adolescenata. Također, iako nije bilo razlika u razini uključenosti baka i djedova u različitim obiteljskim strukturama, uključenost baka i djedova bila je jače povezana sa smanjenim poteškoćama prilagodbe među adolescentima iz obitelji samohranih roditelja i pomajki nego u onih iz bioloških obitelji s dvama roditeljima (Attar-Schwartz i Buchanan, 2018). Autori opravdano ističu kako bi pozitivnu ulogu uključenosti bake i djeda u obitelji samohranih roditelja i pomajki trebalo više naglasiti u obiteljskoj psihologiji.

Pozitivni učinci uključivanja baka i djedova u obiteljski život nove generacije neupitni su, no potrebno ih je svesti „na razumnu mjeru“. Naime, iako su bake i djedovi dokazana djelotvorna potpora u odgoju i razvoju svoje unučadi, istodobno svojim nekontroliranim i nekritičkim uplitanjem mogu prouzročiti pedagoške štete. U literaturi je taj fenomen poznat kao „efekt trećih stranaka“ (Bronfenbrenner, 1997, str. 92), a prepoznatljiv je kao ometanje u stvaranju kvalitetnih odnosa između roditelja i djeteta, posebno ako „treća strana“ razvija suparnički, neprijateljski odnos s roditeljima djece. Ipak, u slučajevima disfunkcionalnoga roditeljstva ili poremećenih bračnih i partnerskih odnosa, odsustvo „treće strane“ može imati puno negativniji učinak za dijete (Bronfenbrenner, 1997). Roditelji ponekad i nesvjesno (u roditeljstvu je potrebno izbjegavati nesvjesno) griješe prepuštajući glavnu ulogu u odgoju djece bakama i djedovima. Tada djeca mogu razviti veću privrženost prema njima, pa se roditelji u pokušaju preuzimanja vodeće uloge u odgoju djeteta teško snalaze nailazeći na otpor, prvotno upravo u djece (Ljubetić i sur., 2020). Također, roditelji se često žale da bake i djedovi udovoljavaju svakoj djetetovoj želji, u svemu im popuštaju te se previše miješaju u djetetov odgoj (Vekić Kljajić, 2008). Takvo što izravno stavlja na kušnju roditeljski autoritet, a roditeljska obveza i odgovornost jest preuzeti

dominantnu ulogu u djetetovu odgoju (Buljan Flander i sur., 2018). U tome smislu jedna od roditeljskih zadaća jest postaviti (i kontrolirati) primjerene granice oko čega se moraju usuglasiti oba roditelja. Ako su roditelji međusobno usuglašeni i dosljedno stoje iza toga što dijete smije, a što ne smije, bit će mnogo lakše postaviti i kontrolirati postavljene granice. Istodobno, time će se smanjiti mogućnost prevelikoga uplitanja i negativnih učinaka baka i djedova u djetetovu odgoju (Ljubetić, 2012).

8.5. JE LI TEORIJA PRIMJENJIVA (PREPOZNATLJIVA) U PRAKSI?

Pokušajmo razmotriti i ovo posljednje poglavlje u kontekstu zadovoljenosti temeljnih psiholoških potreba baka i djedova te njihove unučadi. I opet, „ograda“ na samome početku. Pretpostavka je da je riječ o bakama, djedovima i njihovoj unučadi koji žive u funkcionalnim obiteljima i njeguju harmonične odnose. Prirodno je i očekivano da će i u takvim odnosima biti povremenih konflikata (generacijski jaz, nerazumijevanje ili neprihvatanje noviteta, zamor, popustljivost/granice i sl.), no obje strane pazit će da pri njihovu rješavanju ne omalovažavaju i ne ugrožavaju drugu stranu. Pritom će voditi računa (posebice, baka i djed) i o pravilima i granicama koje djetetu postavljaju roditelji kako ne bi ugrozili njihov autoritet ili prouzročili odgojne štete. Također, potrebno je imati na umu kako dob baka i djedova te njihove unučadi znatno utječe na dinamiku njihova odnosa te aktivnosti tijekom kojih uglavnom uspješno zadovoljavaju svoje temeljne psihološke potrebe. U ovom tabličnome prikazu (tablica 10) vodile smo se različitom dobi i spolom unučadi.

Tablica 10. Zadovoljenost potreba baka/djedova te njihove unučadi

POTREBE	UNUK/UNUKA	BAKA/DJED
LJUBAV/ PRIPADANJE	prihvaća primjerene zagrljaje, poljupce, utjehu, maženje, osjeća bezuvjetno prihvaćanje, konzumira omiljena jela i slastice, inicira aktivnosti prema želji, osjeća povjerenje, ima osjećaj da ga se aktivno sluša, podržava i razumije	uvijek raspoloženi za: dijeljenje nesebične ljubavi, odgovaranje na djetetove potrebe bez odlaganja (odgovoriti na djetetov poziv za druženjem i onda kada nisu potpuno raspoloženi), rado pripravljanje hrane koju dijete voli, angažirano sudjelovanje u aktivnostima koje dijete izabire i voli, strpljivost, aktivno slušanje, optimizam, dobrohotnost, povjerenje
MOĆ/ KOMPETENCIJA	s veseljem i ponosom sudjeluje u obavljanju kućanskih poslova znajući da time pomaže baki/djedu, samoinicijativno pomaže oko nabavke namirnica, kućnih popravaka i sličnih aktivnosti; strpljivo poučava baku i djeda kako ovladati suvremenim tehnologijama, rado demonstrira svoja umijeća u različitim područjima	rado kontinuirano prihvaćaju dijete na brigu i skrb, povremeno ili u „kriznim situacijama“; poučavaju dijete u obavljanju aktivnosti i savladavanju prepreka, situacije koriste za prepričavanje događaja iz prošlosti u svezi s konkretnim aktivnostima ili o osobama čak i nekoliko generacija unazad, ponosni su na djetetov napredak i ponašanje i to mu redovito govore, rado ga upućuju u aktivnosti u kojima su i sami kompetentni, npr. ribolov, modeliranje, vrtlarenje, građenje i sl.

SLOBODA/ AUTONOMIJA	često ima više slobode u izboru aktivnosti (posebice u mlađoj dobi) nego li u roditeljskome domu, slobodno i bez straha izražava svoje mišljenje, želje i ambicije, u starijoj dobi slobodniji u dovođenju svojih prijatelja, pa i onih s kojima su u romantičnoj vezi, nego li roditeljima.	često dopuštaju djetetu aktivnosti koje nisu poticali/ omogućavali svojoj djeci. posebice u mlađoj dobi unučeta (pravljenje kolača, priprema hrane, uporaba različitih likovnih tehnika, igre vodom i niz drugih „prljavih“ aktivnosti u domu), ponekad popustljiviji od roditelja u duljini korištenja elektroničkih naprava ili striktno određenoga vremena odlaska na spavanje, rado upoznaju i prihvaćaju prijatelje svoje unučadi te im posvećuju pozornost i uvažavaju ih
ZABAVA	većina je vremena provedena s bakom i djedom zabavna	većina je vremena provedena s unučetom zabavna

Kako smo se i u tablici 10 bavili analizom zadovoljenosti osnovnih psiholoških potreba, tako možemo konstatirati da su one u tome primjeru uspješno zadovoljene i u djece i u njihovih djedova i baka. Nismo se bavili negativnim primjerima i neprimjerenim odnosima, a kakvih nažalost ima mnogo, jer onda ne bismo ni mogli govoriti o zadovoljenosti potreba, već o njihovu ugrožavanju, a to nije bila intencija ove knjige.

Naučiti uspješno zadovoljavati svoje psihološke potrebe (ljubav/pripadanje, moć/kompetencija, sloboda, zabava) i pri tome se odgovorno ponašati (prema sebi, drugima i svijetu oko sebe) trebala bi biti temeljna životna zadaća koju bi morali savladati svi pojedinci. Razlog tomu vrlo je razumljiv. Dovoljno je sebi postaviti jednostavno pitanje: „Jesam li sretan/sretna?“ ili „Osjećam li se ugodno u ‘svojoj koži’?“ ili „Osjećam li da sam u ravnoteži sam/sama sa sobom i svijetom oko sebe?“ Ako su odgovori na postavljena pitanja potvrdni, onda je potrebno samo nastaviti istim smjerom i istim intenzitetom. Ako su odgovori niječni poput „ponekad“ ili „donekle“, to je signal da postoji prostor za napredak i intenziviranje napora kako bismo ostvarili ono što želimo (sreću, ugodu, zadovoljstvo, ravnotežu, harmoniju). Ne zaboravimo, naša (realno ostvariva) „želja“ najčešće je samo manifestacija onoga što nam je stvarno potrebno.

Ako su pak naši odgovori na postavljena pitanja „ponekad“, „rijetko“ ili „nikada“, onda imamo razloga za zabrinutost i obvezu, najprije prema sebi samima, pronaći putove i strategije kako ostvariti svoje želje te pritom ne ugroziti sebe, druge pojedince i svijet oko sebe.

Bez obzira iz koje ste životne uloge (ili više njih) promatrali sebe (kći/sin, supruža/suprug, majka/otac, brat/sestra, prijatelj/prijateljica, suradnik/suradnica, davatelj/korisnik usluga itd.), uvijek ili najčešće (pro)mislamo i na one druge s kojima smo u odnosu. Više ili manje na sve njih utječemo i ostavljamo tragove i na njihovim životima. Stoga imamo obvezu brinuti se o sebi i svojim potrebama te ih uspješno zadovoljavati kako bismo bili zadovoljni i u ravnoteži te pozitivno utjecali na one koji su oko nas. Jednostavno rečeno, kada smo dobro sami sa sobom, najčešće je dobro ili barem ugodno i onima koji nas okružuju.

I... ne zaboravimo. Često nismo ni svjesni koliku moć ima svatko od nas. Svojim odgovornim ponašanjem, retorikom, vrijednostima koje promičemo, načinom kojim se ophodimo i gradimo odnose, a posebice svojom autentičnošću često i nesvjesno utječemo na oblikovanje ponašanja drugih, posebice mladih. U tome smislu, naša je osobna, kolektivna i profesionalna odgovornost nemjerljiva.

9. POGOVOR

Nebrojeno naših zajedničkih kava započelo je ili završilo s nezaobilaznom temom roditeljstva. Najčešće su to bili pokušaji znanstvenoga objašnjenja svakodnevnih roditeljskih izazova uz stalnu evaluaciju učinjenoga i pokušaj anticipiranja potencijalnih odgojnih i razvojnih šteta za dijete/djecu. Kako su autorice ove knjige generacijski jako udaljene (mogle bismo biti majka i kći), ali po ostalim parametrima jako bliske (vrijednosti, predanost, interesi), tako smo roditeljstvo razmatrale kritički i otvoreno svaka iz vlastitoga iskustva i osobne perspektive (a kako drukčije?), ali i unutar određenoga teorijskoga okvira (što spada u domenu profesionalne deformacije).

Jedna kava koja je završila „uf-efektom“ i zaključkom „roditeljstvo je stvarno izazov“ bila je poticaj za razmišljanje o roditeljstvu i njegovim učincima na djecu i roditelje u različitoj životnoj dobi. Za dogovor o pisanju knjige trebalo je otprilike pet minuta, a za izradu koncepta deset minuta. Realizacija je trajala nešto dulje, ali motivacija nije opadala. Željele smo napraviti knjigu (ništa pretenciozno), blisko i razumljivu čitateljima, ali drukčiju od dosadašnjih – iz perspektive zadovoljenosti temeljnih psiholoških potreba roditelja i njihove djece.

Bit ćemo sretni ako smo barem djelom uspjele u svojem naumu.

Autorice

10. LITERATURA

Achtman, R. L., Green, C. S. i Bavelier, D. (2008). Video games as a tool to train visual skills. *Restorative Neurology and Neuroscience*, 26(4-5), 435-446.

Adachi, P., Hodson, G., Willoughby, T., Blank, C. i Ha, A. (2016). From Outgroups to Allied Forces: Effect of Intergroup Cooperation in Violent and Nonviolent Video Games on Boosting Favorable Outgroup Attitudes. *Journal of Experimental Psychology General*, 145, 259-265. <https://doi.org/10.1037/xge0000145>

Adserà, A. (2004). Changing fertility rates in developed countries. The impact of labor market institutions. *Journal of Population Economics*, 17, 17-43. <https://doi.org/10.1007/s00148-003-0166-x>

Ahlborg, T. (2004). Experienced quality of the intimate relationship in first-time parents. Qualitative and quantitative studies. Doctoral dissertation of public health. Sweden, Goteberg: Nordic School of Public Health. Preuzeto s: www.toneahlborg.se/Dr-of-PH.pdf/

Ainsworth M. D. S. (1990). 'Epilogue' U: Greenberg, M. T. i Cicchetti, D. i Cummings, E. M. (Ur.), *Attachment in the Preschool Years* (str. 463-488). Chicago University Press.

Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E. i Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the Strange Situation*. Erlbaum.

Allen, J. P., Porter, M., McFarland, C., McElhaney, K. B. i Marsh, P. (2007). The relation of attachment security to adolescents' paternal and peer relationships, depression, and externalizing behavior. *Child Development*, 78, 1222-1239. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2007.01062.x>

Altenburger, L. E., Schoppe-Sullivan, S. J. i Dush, C. M. K. (2018). Associations between maternal gatekeeping and fathers' parenting quality. *Journal of Child and Family Studies*, 27(8), 2678-2689. <https://doi.org/10.1007/s10826-018-1107-3>

Alwin, D. F. (1996). Social change and declines in marriage and fertility. *Journal of Marriage and the Family*, 59, 37-49.

Amici, F., Röder, S., Kiess, W., Borte, M., Zenclussen, A. C., Widdig, A. i Herberth, G. (2022). Maternal stress, child behavior and the promotive role of older siblings. *BMC Public Health*, 22(863), 1-16. <https://doi.org/10.1186/s12889-022-13261-2>

Anderson, C. A., Gentile, D. A. i Buckley, K. E. (2007). *Violent Video Game Effects on Children and Adolescents: Theory, Research, and Public Policy*. (New York, 2007; online edn, Oxford Academic, 1 Apr. 2010), <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195309836.001.0001>

Andrews, K. J. i Wang, X. C. (2019). Young children's emergent science competencies in everyday family contexts: a case study. *Early Child Development and Care*, 189(8), 1351-1368. <https://doi.org/10.1080/03004430.2017.1379516>

Andrilović, V. i Čudina, M. (1990). Osnove opće i razvojne psihologije. Školska knjiga.

Aparicio Diaz, B., Fent, T., Prskawetz, A. i Bernardi, L. (2007). Transition to parenthood: The role of social interaction and endogenous networks. Vienna Institute of Demography. Preuzeto s: <http://www.oew.ac.at/vid/>

Aračić, P. i Nikodem, K. (2000). Važnost braka i obitelji u hrvatskom društvu. *Bogoslovska smotra*, 70(2), 291-311.

Aračić, P., Baloban, J. i Nikodem, K. (2019). Važnost braka i obitelji u hrvatskom društvu od 1999. do 2017. godine. *Bogoslovska smotra*, 89(2), 331-353.

Arendell, T. (1997). A social constructionist approach to parenting. U: Arendell, T. (ur.), *Contemporary Parenting* (str. 1-44). Sage Publications.

Arnett, J. J. (2004). *Adolescence and emerging adulthood: A cultural approach*. Pearson.

Attar-Schwartz, S. i Buchanan, A. (2018). Grandparenting and adolescent well-being: evidence from the UK and Israel. *Contemporary Social Science*, 13(2), 219-231. <https://doi.org/10.1080/21582041.2018.1465200>.

Attar-Schwartz, S., Tan, J. P., Buchanan, A., Flouri, E. i Griggs, J. (2009). Grandparenting and adolescent adjustment in two-parent biological, lone-parent, and step-families. *Journal of Family Psychology*, 23(1) 67-75. <https://doi.org/10.1037/a0014383>.

Azhari, A., Leck, W. Q., Gabrieli, G. i sur. (2019). Parenting Stress Undermines Mother-Child Brain-to-Brain Synchrony: A Hyperscanning Study. *Scientific Reports*, 9(11407). <https://doi.org/10.1038/s41598-019-47810-4>

Bäckström, C., Kåreholt, I., Thorstensson, S., Golsäter, M. i Mårtensson, L. B. (2018). Quality of couple relationship among first-time mothers and partners, during pregnancy and the first six months of parenthood. *Sexual & Reproductive Healthcare*, 17, 56-64. <https://doi.org/10.1016/j.srhc.2018.07.001>

- Bandalović, G. (2017). Stavovi mladih o kohabitaciji. *Revija za socijalnu politiku*, 24(1), 45-71. <https://doi.org/10.3935/rsp.v24i1.1362>
- Barber, B. K. (1996). Parental psychological control: Revisiting a neglected construct. *Child Development*, 67, 3296-3319.
- Barrett, G., Pendry, E., Peacock, J., Victor, C., Thakar, R. i Manyonda, I. (2000). Womens' sexual health after childbirth. *British Journal of Obstetrics and Gynaecology*, 107, 186-195.
- Bartholomew, K. i Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 226-244.
- Bašić, S. (2011). (Nova) slika djeteta u pedagogiji djetinjstva. U: D. Maleš (ur.), *Nove paradigme ranog odgoja* (str. 19-39). Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu-Zavod za pedagogiju.
- Bavelier, D., Green, C. S., Pouget, A. i Schrater P. (2012). Brain plasticity through the life span: learning to learn and action video games. *Annual Review of Neuroscience*, 35, 391-416. <https://doi.org/10.1146/annurev-neuro-060909-152832>
- Beckman, L. J. (2005). Changes in motivation for parenthood among young married couples. *Population & Environment*, 9(2), 96-110.
- Beebe, M. i Duncan, S. F. (2006). Importance of Grandparents to Their Grandchildren. School of Family Life, Brigham Young University. Dostupno na: <https://foreverfamilies.byu.edu/importance-of-grandparents-to-their-grandchildren>
- Belsky, J. i Pensky, E. (1988). Marital change across the transition to parenthood. *Marriage and Family Review*, 12, 133-156.
- Benoit, D. i Parker, K. C. H. (1994). Stability and transmission of attachment across three generations. *Child Development*, 65(5), 1444-1456. <https://doi.org/10.2307/1131510>
- Berk, L. E. (2008). Psihologija cjeloživotnog razvoja. Naklada Slap.
- Bernardi, L. (2003). Channels of social influence on reproduction. *Population Research and Policy Review*, 22, 527-555.
- Best, P., Manktelow, R. i Taylor, B. (2014). Online communication, social media and adolescent wellbeing: a systematic narrative review. *Children and Youth Services Review*, 41, 27-36.
- Bettelheim, B. (1988). *A Good Enough Parent*. Vintage books edition.
- Bibi, F., Ghafoor, C.A., Abid Awan, E. i Tariq, B. (2013). Contribution of Parenting Style in life domain of Children. *Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)*, 12(2), 91-95.

- Birchley G. (2016). Harm is all you need? Best interests and disputes about parental decision-making. *Journal of medical ethics*, 42(2), 111-115. <https://doi.org/10.1136/medethics-2015-102893>
- Blackstone, A. i Stewart, M. D. (2012). Choosing to be Childfree: Research on the Decision Not to Parent. *Sociology Compass*, 6, 718-727. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2012.00496.x>
- Bogdan, I., Turliuc, M. N. i Candel, O. S. (2022). Transition to parenthood and marital satisfaction: A meta-analysis. *Frontiers in Psychology*, 13, 901362. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.901362>
- Boneta, Ž. i Mrakovčić, M. (2021). Studentski stavovi o braku, kohabitaciji i tranziciji u brak. *Revija za socijalnu politiku*, 28(2), 205-224.
- Boot, W. R., Kramer, A. F., Simons, D. J., Fabiani, M. i Gratton, G. (2008). The effects of video game playing on attention, memory, and executive control. *Acta Psychologica*, 129(3), 387-398. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2008.09.005>.
- Bosak, S. V. (2000). *How to Build the Grandma Connection: The Complete Pocket Guide*. Communication Project.
- Bouffard, S. (2017). *The Most Important Year-Pre-Kindergarten and the Future of Our Children*. Avery.
- Bowlby J. (1969). *Attachment*. Vintage.
- Bowlby J. (1973). *Separation*. Vintage.
- Bowlby J. (1980). *Loss*. Vintage.
- Brajša-Žganec, A. (2003). *Dijete i obitelj: emocionalni i socijalni razvoj*. Naklada Slap.
- Brajša, P. (1979). Neki osnovni aspekti obiteljske psihodinamike. *Socijalna zaštita*, 4/5, GZH.
- Bratanić, M. (1970). *Porodični odgoj i njegove komponente*. Pedagoški rad, 1-2, 8-12.
- Brnić, M. (2018). *Novija demografska kretanja u Hrvatskoj*. Centar za longitudinalnu populacijske studije. Dostupno na: <https://clps.hr/novija-demografska-kretanja-u-hrvatskoj/>
- Bronfenbrenner, U. (1997). *Ekologija ljudskog razvoja*. Prirodni i dizajnirani eksperimenti. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Brooks, C. (2019). Meaning-making among intentionally childless women. *International Journal of Transpersonal Studies*, 38(1). <https://doi.org/https://doi.org/10.24972/ijts.2019.38.1.140>
- Brummelman, E., Thomaes, S., Nelemans, S., Castro, B., Overbeek, G., i Bushman, B. (2015). Origins of narcissism in children. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 112. <https://doi.org/10.1073/pnas.1420870112>

Brusić, A. (1994). Socioemocionalni status djece predškolske dobi-neke relacije u procjenjivanju roditelja i odgojitelja (neobjavljen magistarski rad). Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu.

Buljan Flander, G. i suradnici (2018). Znanost i umjetnost odgoja: praktični priručnik o suvremenom odgoju za roditelje i odgojitelje. Geromar.

Buljan Flander, G., Selak Bagarić, E., Prijatelj, K. i Čagalj Farkas, M. (2020). Ispitivanje aktualnih trendova u korištenju društvenim mrežama kod učenika prvog i trećeg razreda srednjih škola u Hrvatskoj. *Kriminologija & socijalna integracija*, 28(2), 277-294. <https://doi.org/10.31299/ksi.28.2.6>

Burkimsher, M. (2015). Europe-wide fertility trends since the 1990s: Turning the corner from declining first birth rates. *Demographic Research*, 32(21), 621-656. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2015.32.21>

Campbell, F. L., Towens, B. D. i Beach, L. P. (1982). Motivational bases of childbearing decisions. U: F. L. Fox (ur.), *The childbearing decision: Fertility Attitudes and Behavior* (str. 145-159). Sage Publications.

Caplan, S. E. (2002). Problematic Internet use and psychosocial well-being: development of a theory-based cognitive-behavioral measurement instrument. *Computers in Human Behavior*, 18(5), 553-575.

Cassidy, J. (2008). The nature of the child's ties. U: J. Cassidy i P. R. Shaver (ur.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (str. 3-22). The Guilford Press.

Cast, A. (2004). Well-being and the transition to parenthood: An identity theory approach. *Sociological Perspectives*, 47(1), 55-78.

Chambers, J. (2017). The Neurobiology of Attachment: From Infancy to Clinical Outcomes. *Psychodynamic Psychiatry*, 45(4), 542-563. <https://doi.org/10.1521/pdps.2017.45.4.542>

Chan, P. A. i Rabinowitz, T. A. (2006). Cross-sectional analysis of video games and attention deficit hyperactivity disorder symptoms in adolescents. *Annals of General Psychiatry*, 5, 16. Dostupno na: <https://doi.org/10.1186/1744-859X-5-16>

Chancey, L. i Dumais, S. A. (2009). Voluntary childlessness in marriage and family textbooks, 1950-2000. *Journal of Family History*, 34(2), 206-223. <https://doi.org/10.1177/0363199008330733>

Chugani, H. T., Behen, M. E., Muzik, O., Juhasz, C., Nagy, F. i Chugani, D. C. (2001). Local brain functional activity following early deprivation: a study of postinstitutionalized Romanian orphans. *Neuroimage*, 14, 1290-1301.

Clayton, R., Nagurney, A. i Smith, J. (2013). Cheating, Breakup, and Divorce: Is Facebook Use to Blame?. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 16, 717-720. <https://doi.org/10.1089/cyber.2012.0424>

Coatsworth, J. D., Duncan, L. G., Greenberg, M. T. i Nix, R. L. (2010). Changing parent's mindfulness, child management skills and relationship quality with their youth: Results from a randomized pilot intervention trial. *Journal of Child and Family Studies*, 19(2), 203-217.

Collins, A. W. i Laursen, B. (2004). Parent-adolescent relationships and influences. U: Lerner, R. M. i Steinberg, L. (ur.), *Handbook of Adolescent Psychology* (2nd ed., str. 331-361). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9780471726746.ch11>

Conway, K. (2018). The Experience of Adult Children Caregiving for Aging Parents. *Home Health Care Management & Practice*, 31. 108482231880355. Dostupno na: <https://doi.org/10.1177/1084822318803559>

Cook, K. i Loomis, C. (2012). The impact of choice and control on women's childbirth experiences. *Journal of Perinatal Education*, 21(3), 158-168. <https://doi.org/10.1891/1058-1243.21.3.158>

Cordes, C. i Miller, E. (2000). Fool's gold: A critical look at computers in childhood. *Alliance for Childhood*.

Cormier, A. A. (2017). On the permissibility of shaping children's values. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 21(3), 1-18. <https://doi.org/10.1080/13698230.2017.1398481>

Costa, S., Gugliandolo, M., Barberis, N., Cuzzocrea, F. i Liga, F. (2018). Antecedents and consequences of parental psychological control and autonomy support: The role of psychological basic needs. *Journal of Social and Personal Relationships*, 36. 026540751875677. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1177/0265407518756778>

Covey, R. S. (1998). Sedam navika uspješnih obitelji – Kako izgraditi izvršnu obiteljsku kulturu u uzburkanom svijetu? Mozaik knjiga.

Cowan C. P. i Cowan, P. A. (2000). When partners become parents: The big life change for couples. Basic Books.

Cowan, C. P. i Cowan, P. A. (1995). Interventions to ease the transition to parenthood: Why they are needed and what they can do. *Family Relations*, 44, 412-423.

Cox, M. J., Paley, B., Burchinal, M. i Payne, C. C. (1999). Marital perceptions and interactions across the transition to parenthood. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 611-625.

Čeranić Istenić, M. (2007). Understandings of Responsible Parenthood Among University Educated: 'Listening to Our Conscience is a Very Demanding Vocation'. *Anthropological Notebooks*, 13(2), 127-144.

Čipin, I. (2018). Totalna stopa fertiliteta. Demografija za nedemografe. Dostupno na: <https://clps.hr/totalna-stopa-fertiliteta/>

- Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (1999). Želja za djecom i apstinencija od djece: odrednice, korelati i mogućnosti društvene intervencije. *Revija za socijalnu politiku*, 6(3), 241-258.
- Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (2003). Potpora roditeljstvu: izazovi i mogućnosti. *Revija za socijalnu politiku*, 10(1), 45-68.
- Dacey, J. i Kenny, M. (1994). *Adolescent development*. Brown & Benchmark.
- Daines, C. L., Hansen, D., Novilla, M. L. B. i sur. (2021). Effects of positive and negative childhood experiences on adult family health. *BMC Public Health*, 21(651). <https://doi.org/10.1186/s12889-021-10732-w>
- Daly, M. (2008). *Roditeljstvo u suvremenoj Europi: pozitivan pristup*. Strasbourg Cedex: Council of Europe Publishing.
- De Bellis, M. D., Keshavan, M. S., Shifflett, H., Iyengar, S., Beers, S. R. i Hall, J. (2002). Brain structures in pediatric maltreatment-related posttraumatic stress disorder: a sociodemographically matched study. *Biological Psychiatry*, 52, 1066-1078.
- De Bruin, E. I., Zijlstra, B.J. H., Geurtzen, N., van Zundert, R. M. P., van de Weijer-Bergsma, E., Hartman, E. E, Nieuwesteeg, A. M., Duncan, L. G. i Bögels, S. M. (2014). Mindful parenting assessed further: Psychometric properties of the Dutch version of the Interpersonal Mindfulness in Parenting Scale (IM-P). *Mindfulness*, 5(2), 200-212.
- Deci, E. L. i Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. Springer Science & Business Media. Dostupno na: <https://doi.org/10.1007/978-1-4899-2271-7>
- Deci, E. L. i Ryan, R. M. (1995). Human autonomy: The basis for true self-esteem. U: M. H. Kerns (ur.), *Efficacy, agency, and self-esteem* (str. 31-49). Plenum Press.
- Deci, E. L. i Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11, 227-268.
- Deci, E. L. i Ryan, R. M. (2010). *Self-Determination*. John Wiley & Sons, Inc.
- Delors, J. (1998). *Učenje-bлаго u nama*. Educa.
- Demick, J. (2002). Stages of Parental Development. U: M. H. Bornstein (ur.), *Handbook of parenting: Vol. 3: Being and becoming a parent* (str. 389-415). Lawrence Erlbaum Associates.
- Dentale, F., Verrastro, V., Petruccelli, I., Diotaiuti, P., Petruccelli, F., Cappelli, L. i San Martini, P. (2015). The relationship between parental narcissism and children's mental vulnerability: the mediation role of the rearing style. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*, 15, 337-347.
- Dion, K. K. (1995). Delayed Parenthood and Women's Expectations about the Transition to Parenthood. *International Journal of Behavioral Development*, 18(2), 315-333.

Doss, B. D. i Rhoades, G. K. (2017). The transition to parenthood: Impact on couples' romantic relationships. *Current Opinion in Psychology*, 13, 25-28. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2016.04.003>

Doss, B. D., Rhoades, G. K., Stanley, S. M. i Markman, H. J. (2009). The effect of the transition to parenthood on relationship quality: an 8-year prospective study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(3), 601-619.

Doyle, J., Pooley, J. i Breen, L. (2012). A Phenomenological Exploration of the Childfree Choice in a Sample of Australian Women. *Journal of health psychology*, 18. <https://doi.org/10.1177/1359105312444647>

Družinec, V. (2016). Transfer vrijednosti s roditelja na djecu. *Školski vjesnik: časopis za pedagoškijsku teoriju i praksu*, 65(3), 475-489.

Duncan, L. G., Coatsworth, J. D. i Greenberg, M. T. (2009). A model of mindful parenting: Implications for parent-child relationships and prevention research. *Clinical Child & Family Psychology Review*, 12(3), 255-270. <https://doi.org/10.1007/s10567-009-0046-3>

Dykas, M. J., Ziv, Y. i Cassidy, J. (2008). Attachment and peer relations in adolescence. *Attachment & Human Development*, 10, 123-141. <https://doi.org/10.1080/14616730802113679>

Dykeman, C. (2014). The impact of dysfunctional family dynamics on children and adolescents. U: D. Capuzzi i D. R. Gross (ur.), *Youth at risk: A prevention resource for counselors, teachers, and parents* (str. 69-91). American Counseling Association.

Epstein, R. (2010). What makes a good parent? *Scientific American Mind*, 21(5), 46-51.

Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crises*. Norton.

Erikson, E. H. (1980). *Identity and the Life Cycle*. Norton.

Erikson, E. H. (1982). *The life cycle completed*. W. W. Norton & Company.

Erikson, E. H. (1984). *Childhood and Society*. Triad Paladin.

Erwin, E. i Morton, N. (2008). Exposure to Media Violence and Young Children with and Without Disabilities: Powerful Opportunities for Family-Professional Partnerships. *Early Childhood Education Journal*, 36, 105-112. <https://doi.org/10.1007/s10643-008-0276-x>.

Faltýnková, A., Blinka, L., Ševčíková, A. i Husarova, D. (2020). The associations between family-related factors and excessive internet use in adolescents. *International journal of environmental research and public health*, 17(5), 1754.

Feeney, J. A., Hohaus, L., Noller, P. i Alexander, R. P. (2001). *Becoming parents. Exploring the Bonds between Mothers, Fathers, and Their Infants*. Cambridge University Press.

Feinstein, B. A., Hershenberg, R., Bhatia, V., Latack, J. A., Meuwly, N. i Davila, J. (2013). Negative social comparison on Facebook and depressive symptoms: Rumination

as a mechanism. *Psychology of Popular Media Culture*, 2(3), 161–170. <https://doi.org/10.1037/a0033111>

Felitti, V. (2017). Future Applications of the Adverse Childhood Experiences Research. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 10, 205–206. <https://doi.org/10.1007/s40653-017-0189-1>.

Fertility rates in European Countries, 2021. <https://www.statista.com/statistics/612074/fertility-rates-in-european-countries/>

Field, T. i Fogle, A. (1982). *Emotion and early interaction*. Lawrence Erlbaum Associates.

Fonagy, P., Steele, H. i Steele, M. (1991). Maternal Representations of Attachment During Pregnancy Predict the Organization of Infant-Mother Attachment at One Year of Age. *Child Development*, 62(5), 891–905.

Freeman, M. (1997). The Best Interests of the Child? Is the Best Interests of the Child in the Best Interests of Children?, *International Journal of Law, Policy and the Family*, 11(3), 360–388. <https://doi.org/10.1093/lawfam/11.3.360>

García, Ó. F., Serra Desfilis, E., Zacarés G., Juan, J. i García, F. (2018). Parenting styles and short- and long-term socialization outcomes: A study among Spanish adolescents and older adults. *Psychosocial Intervention*, 27(3), 153–161. <https://doi.org/10.5093/pi2018a21>

Geary, D. C. (2000). Evolution and proximate expression of human paternal investment. *Psychological Bulletin*, 126, 55–77. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.126.1.55>

Gentile, D. (2009). Pathological video-game use among youth ages 8 to 18: a national study. *Psychological Science*, 20(5), 594–602. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2009.02340.x>.

Gerson, M. J. (1986). The Prospect of Parenthood For Women and Men. *Psychology of Women Quarterly*, 10(1), 49–62. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.1986.tb00736.x>

Geuzaine, C., Debry, M. i Liesens, V. (2000). Separation from parents in late adolescence: The same for boys and girls? *Journal of Youth & Adolescence*, 29(1), 79–91.

Giesecke, H. (1991). *Uvod u pedagogiju*. Educa.

Glasser, W. (1997). *Teorija kontrole*. Alinea.

Glasser, W. (2000). *Teorija izbora – nova psihologija osobne slobode*. Alinea.

Green, C. D. (2000). Classics in the History of Psychology. A Theory of Human Motivation. Dostupno na: <https://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>

Green, C. S. i Bavelier, D. (2003). Action video game modifies visual selective attention. *Nature*, 423(6939), 534–537.

Green, C. S. i Bavelier, D. (2006). Effect of action video games on the spatial distribution of visuospatial attention. *Journal of Experimental Psychology and Human Perception and Performance*, 32(6), 1465-1478.

Green, C. S. i Bavelier, D. (2007). Action-video-game experience alters the spatial resolution of vision. *Psychological Science*, 18(1), 88-94.

Grieve, R., Indian, M., Witteveen, K., Tolan, G. A. i Marrington, J. (2013). Face-to-face or Facebook: can social connectedness be derived online? *Computers in Human Behavior*, 29, 604-609.

Grigoletto, L. (2022). Knjiga za nesavršene roditelje. Verbum.

Groh, A. M., Pasco Fearon, R. M., van IJzendoorn, M. H., Bakermans-Kranenburg, M. J. i Roisman, G. I. (2017). Attachment in the Early Life Course: Meta-Analytic Evidence for Its Role in Socioemotional Development. *Child Development Perspectives*, 11(1), 70-76. <https://doi.org/10.1111/cdep.12213>

Grolnick, W. S. i Raftery-Helmer, J. N. (2013). The importance of autonomy for development and well-being. U: Sokol, B. W., Grouzet, F. M. E. i Muller, U. (ur.), *Self-Regulation and Autonomy: Social and Developmental Dimensions of Human Conduct* (str. 141-164). Cambridge Press.

Gugliandolo, M. C., Cuzzocrea, F., Costa, S., Soenens, B. i Liga, F. (2021). Social support and motivation for parenthood as resources against prenatal parental distress. *Social Development*, 30(4), 1131-1151.

Gvozdanović, A., Ilišin, V., Adamović, M., Potočnik, D. Baketa, N. i Kovačić, M. (2019). Mladi u Hrvatskoj 2018-2019. Friedrich Ebert Stiftung.

Haenilah, E., Yanzi, H. i Drupadi, R. (2021). The Effect of the Scientific Approach-Based Learning on Problem Solving Skills in Early Childhood: Preliminary Study. *International Journal of Instruction*, 14, 289-304. <https://doi.org/10.29333/iji.2021.14217a>.

Hart, C. i Bush-Evans, R. (2017). The children of Narcissus: Insights into narcissists' parenting styles. *Personality and Individual Differences*, 117. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.06.019>.

Hart, H. i Rubia, K. (2012). Neuroimaging of CA: a critical review. *Frontiers in Human Neuroscience*, 6(52), 1-24.

Hautamäki, A., Hautamäki, L., Neuvonen, L. i Maliniemi-Piis- Panen, S. (2010). Transmission of attachment across three generations. *European Journal of Developmental Psychology*, 7(5), 618-634.

Havighurst, R. J. (1972). *Developmental tasks and education* (3rd ed.). McKay.

Hazan, C. i Shaver, P. R. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 511-524.

- Heinrich, L. M. i Gullone, E. (2006). The clinical significance of loneliness: A literature review. *Clinical Psychology Review*, 26, 695–718. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2006.04.002>
- Helms – Erikson, H. (2001). Marital quality ten years after the transition to parenthood: Implications of the timing of parenthood and the division of housework. *Journal of Marriage and the Family*, 63, 1099–1110.
- Hinduja, S. i Patchin, J. W. (2010). Bullying, cyberbullying, and suicide. *Archives of Suicide Research*, 14, 206–221.
- Honore, C. (2009). Pod pritiskom – spašavanje djece od kulture hiperroditeljstva. Algoritam.
- Houseknecht, S. K. (1987). Voluntary childlessness. U: M. B. Sussman i S. K. Steinmetz (Ur.), *Handbook of marriage and the family* (str. 369–395). Plenum Press. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-7151-3_14
- Ilišin, V., Mendeš, I. i Potočnik, D. (2003). Politike prema mladima u obrazovanju i zapošljavanju. *Politička misao*, XL(3), 58–89. [https://doi.org/331.56-053.6\(497.5\)](https://doi.org/331.56-053.6(497.5))
- Jacobson, C. K. i Heaton, T. B. (1991). Voluntary childless among American men and women. *Social Biology*, 38, 79–93.
- Jahn, A., Rysgaard, T. K., Andersen, J. H. i sur. (2021). Adverse childhood experiences and future self-rated health: a prospective cohort study. *BMC Public Health*, 21, 895. <https://doi.org/10.1186/s12889-021-10941-3>
- Jakovac-Lozić, D. (2017). Hrvatska obitelj u procijepu između tradicionalna poimanja i međunarodnih očekivanja. *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske*, VIII(1), 1–33.
- Janković, J., Berc, G. i Blažeka, S. (2004). Neke opće i obiteljske vrednote u selu i u gradu. *Sociologija i prostor*, 42 (1/2 (163/164)), 91–111.
- Johnson, B., Berdahl, L., Horne, M., Richter, E. i Walters, M. (2014). A Parenting Competency Model. *Parenting*, 14, 92–120. <https://doi.org/10.1080/15295192.2014.914361>.
- Johnson, R. V. (2002). Klinika Mayo – sve o trudnoći i prvoj godini života djeteta. Marjan tisak d.o.o.
- Jokić, B., Ristić Dedić, Z. i Šimon, J. (2022) *U potrazi za mjerom između školskog igrališta i TikToka: perspektive djece i mladih o korištenju digitalnih tehnologija*. Project Report. Institut za društvena istraživanja.
- Jones, O. (2008). True geography [] quickly forgotten, giving away to an adult-imagined universe. Approaching the otherness of childhood. *Children's Geographies*, 6(2), 195–212. <https://doi.org/10.1080/14733280801963193>

Jovančević, M. i Ježić, C. (2007). Nasljeđe, ljubav i njega u ranom razvoju mozga - Utjecaj istraživanja razvoja mozga na novi pristup poticanja ranog rasta i razvoja djece. *Dijete, vrtić, obitelj*, 13(48), 2-7.

Junger-Tas, J. (1992). An Empirical Test of Social Control Theory. *Journal of Quantitative Criminology*, 8(1), 9-28.

Juul, J. (1995). Vaše kompetentno dijete: Prema novim temeljnim vrijednostima obitelji. Naklada Pelago.

Juul, J. (2018). Kako biti vođa vučjeg čopora? Naklada OceanMore.

Kalebić Jakupčević, K. i Reić Ercegovac, I. (2016). Dobne i spolne značajke depresivnosti u adolescenciji. *Paediatrica Croatica*, 60, 139-145. <https://doi.org/10.13112/PC.2016>

Kasser, T., Ryan, R. M., Zax, M. i Sameroff, A. J. (1995). The relations of maternal and social environments to late adolescents' materialistic and prosocial values. *Developmental Psychology*, 31, 907-914.

Kaufman, J., i Charney, D. (2001). Effects of early stress on brain structure and function: implications for understanding the relationship between child maltreatment and depression. *Developmental Psychopathology*, 13(3), 451-471. <https://doi.org/10.1017/s0954579401003030>.

Kenrick, D. T., Griskevicius, V., Neuberg, S. L. i Schaller, M. (2010). Renovating the pyramid of needs: Contemporary extensions built upon ancient foundations. *Perspectives on Psychological Science*, 5(3), 292-314. <https://doi.org/10.1177/1745691610369469>

Keresteš, G., Brković, I. i Kuterovac Jagodić, G. (2010). Mjerenje pubertalnoga sazrijevanja u istraživanjima razvoja adolescenata. *Društvena istraživanja*, 19 (6 (110)), 933-951.

Keyes, C. L. M. i Ryff, C. D. (1998). Generativity in adult lives: Social structural contours and quality of life consequences. U: McAdams, D. P. i de St. Aubin, E. (ur.), *Generativity and adult development: Psychosocial perspectives on caring for and contributing to the next generation* (str. 227-263). American Psychological Association.

Kheswa, J. (2017). The Impact of Dysfunctional Families and Sexual Abuse on the Psychological Well-being of Adolescent Females in Eastern Cape, South Africa: A Research Note. *Journal of sociology and social welfare*, 44. <https://doi.org/10.15453/0191-5096.3851>.

Kim, D. i Rohner, R. P. (2003). Perceived parental acceptance and emotional empathy among university students in Korea. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 34, 723 - 735.

Klesment, M. i Van Bavel, J. (2017). The Reversal of the Gender Gap in Education, Motherhood, and Women as Main Earners in Europe. *European Sociological Review*, 33(3), 465-481. <https://doi.org/10.1093/esr/jcw063>

Knauth, D. (2000). Predictors of parental sense of competence for the couple during the transition to parenthood. *Research in Nursing & Health*, 23, 496-509

Kobak, R. R. i Sceery, A. (1988). Attachment in late adolescence: Working models, affect regulation, and representations of self and others. *Child Development*, 59, 135-146. <https://doi.org/10.2307/1130395>.

Kochanska, G. (2000). Emotional development in children with different attachment histories, The first three years. *Child Development*, 72(2), 474-490.

Kohlmann, A. (2002). Fertility Intentions in a Cross – Cultural View: The Value of Children Reconsidered. Max Planck Institute for Demographic Research. <http://www.demogr.mpg.de/>

Kok, R., Thijssen, S., Bakermans-Kranenburg, M., Jaddoe, V., Verhulst, F., White, T., van IJzendoorn, M. i Tiemeier, H. (2015). Normal Variation in Early Parental Sensitivity Predicts Child Structural Brain Development. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 54. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2015.07.009>.

Konvencija o pravima djeteta (2001). Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.

Korać Gravovac, A. (2015). Brak i obitelj kao vrijednost u hrvatskom pravnom sustavu. *Bogoslovska smotra*, 85(3), 799-811.

Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N. i Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin*, 140, 1073-1137. <https://doi.org/10.1037/a0035618>

Lacković-Grgin, K. (2006.) Psihologija adolescencije. Naklada Slap.

Lacković-Grgin, K. (2011). Doživljaj i praksa roditeljstva u različitim životnim razdobljima. *Društvena istraživanja*, 20(4 (114)), 1063-1083.

Lacković-Grgin, K. (2014). Novo u psihologijskim razvojnim teorijama: Modificiranje ranijih, te formuliranje i provjera novih teorija i koncepata. *Suvremena psihologija*, 17(2), 199-227.

Lam, L. T., Peng, Z., Mai, J. i Jing, K. J. (2009). The association between internet addiction and self-injurious behaviour among adolescents. *Injury Prevention*, 15, 403-408.

Larson, J.H., Taggart-Reedy, M. i Wilson, S.M. (2001). The Effects of Perceived Dysfunctional Family-of-Origin Rules on the Dating Relationships of Young Adults. *Contemporary Family Therapy*, 23, 489-512. <https://doi.org/10.1023/A:1013009213860>

Lawrence, E., Rothman, A. D., Cobb, R. J., Rothman, M. T. i Bradbury, T. N. (2008). Marital Satisfaction Across the Transition to Parenthood. *Journal of Family Psychology*, 22(1), 41-50.

Lee, G. R. i Dwyer, J. W. (1996). Aging Parent-Adult Child Coresidence: Further Evidence on the Role of Parental Characteristics. *Journal of Family Issues*, 17(1), 46-59. <https://doi.org/10.1177/019251396017001004>

Lee, S.R. i Kim, L.S. (2022). Coresidence of Older Parents and Adult Children Increases Older Adults' Self-Reported Psychological Well-Being. *International Journal of Alzheimers Disease*, 5406196. <https://doi.org/10.1155/2022/5406196>.

Leotti, L. A., Iyengar, S. S., Kevin N. i Ochsner, K. N. (2010). Born to Choose: The Origins and Value of the Need for Control. *Trends in Cognitive Sciences*, 14(10), 457-463. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2010.08.001>

Lévesque M. L., Fahim C., Ismaylova E., Verner M. P., Casey K. F., Vitaro F., i sur. (2015). The impact of the in utero and early postnatal environments on grey and white matter volume: a study with adolescent monozygotic twins. *Developmental Neuroscience*, 37, 489-496. <https://doi.org/10.1159/000430982>

Lin, I-F. i Wolf, D. A. (2020). Division of Parent Care Among Adult Children. *The journals of gerontology. Series B, Psychological sciences and social sciences*, 75(10), 2230-2239. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbz162>.

Lindemann, K. i Gangl, M. (2019). The Intergenerational Effects of Unemployment: How Parental Unemployment Affects Educational Transitions in Germany. *Research in Social Stratification and Mobility*, 62. <https://doi.org/100410>. 10.1016/j.rssm.2019.100410.

Lippold, M. A., Duncan, L. G., Coatsworth, J. D., Nix, R. L. i Greenberg, M. T. (2015). Understanding how mindful parenting may be linked to mother-adolescent communication. *Journal of Youth and Adolescence*, 44, 1663-1673. <https://doi.org/10.1007/s10964-015-0325-x>

Luby, J. L., Barch, D. M., Belden, A., Gaffrey, M. S., Tillman, R., Babb, C., Nishino, T., Suzuki, H. i Botteron, K. N. (2012). Maternal support in early childhood predicts larger hippocampal volumes at school age. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109(8), 2854-2859. <https://doi.org/10.1073/pnas.1118003109>.

Lupien, S., Parent, S., Evans, A. C., Tremblay, R.E., Zelazo, P.D., Corbo, V., Pruessner, J. C., i Seguin, J. R. (2011). Larger amygdala but no change in hippocampal volume in 10-year-old children exposed to maternal depressive symptomatology since birth. *PNAS, Proceedings of the National Academy of Sciences*, 34. Dostupno na: <https://www.pnas.org/doi/epdf/10.1073/pnas.1105371108>

Lutz, W. (2017). Global sustainable development priorities 500 y after Luther: Sola schola et sanitate, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(27), 6904-6913. <https://doi.org/10.1073/pnas.1702609114>

Lyons-Ruth, K. i Jacobvitz, D. (1999). Attachment disorganization: Unresolved loss, relational violence, and lapses in behavioral and attentional strategies. U: Cassidy, J. i Shaver, P. R. (ur.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical implications* (str. 520-554). Guilford Press.

Ljubetić, M. Samoprocjena umjesto procjene. *Dijete, Vrtić, Obitelj*, I(29), 5-6.

Ljubetić, M., Mandarić Vukušić, A. i Ivić, M. (2017). Competent (And/Or Responsible) Parenting as a Prerequisite for a Complete Child Development. *Proceedings of the 7th Global Academic Meeting, GAM 2017, 23-24 March, Budapest, Hungary*. Kočani: European Scientific Institute, ESI, str. 311-321.

Ljubetić, M., Reić Ercegovac, I. i Mandarić Vukušić, A. (2019). Irresponsible/Unmindful Parenting – an Empire for the Media. U: Lepičnik Vodopivec, J., Jančec, L. i Štemberger, T. (ur.), *Implicit Pedagogy for Optimized Learning in Contemporary Education* (str. 270-289). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-5225-5799-9>

Ljubetić, M. (2007). Biti kompetentan roditelj. Mali profesor.

Ljubetić, M. (2011). Stabilna obitelj i poželjno roditeljstvo u kaotičnom svijetu – (moguća) stvarnost ili iluzija? (Imaju li perspektivu i/ili alternativu?) U: D. Maleš (ur.), *Nove paradigme ranog odgoja* str. 67-96). Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu-Zavod za pedagogiju.

Ljubetić, M. (2012). Nosi li dobre roditelje roda?! Odgovorno roditeljstvo za kompetentno dijete. Profil International.

Ljubetić, M. (2023). Roditeljska pedagoška kompetencija – odgovor na izazove suvremenog roditeljstva. U: Zloковиć, J. (ur.), *Oснаživanje obitelji-izazovi i perspektive* (str. 46-66). Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.

Ljubetić, M. i Reić Ercegovac, I. (2020). Odnos između usredotočene svjesnosti u roditeljstvu, kognitivne roditeljske svjesnosti i subjektivne dobrobiti adolescenata. *Metodički ogledi*, 27(1), 103-126. <https://doi.org/10.21464/mo.27.1.10>

Ljubetić, M., Mandarić Vukušić, A. i Amižić, E. (2020). Uloga bake i djeda u obitelji: mišljenja i stavovi majki. U: Macanović, N. (ur.), *Porodica i savremeno društvo – izazovi i perspektive* (str. 294-305). Centar Modernih Znanja i Resursni centar za specijalnu edukaciju. <https://doi.org/10.7251/ZCMZ2001294L>

Macuka, I. i Smojver-Ažić, S. (2012). Osobni i obiteljski čimbenici prilagodbe mladih adolescenata. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 48, 27-43

Maglica, T., Reić Ercegovac, I. i Ljubetić, M. (2021). Family Characteristics as Determinants of Mental Health in Adolescents. *European Journal of Mental Health*, 16, 7-30. <https://doi.org/10.5708/EJMH.16.2021.2.1>.

Maglica, T., Reić Ercegovac, I. i Ljubetić, M. (2020). Mindful parenting and behavioural problems in preschool children. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 56(1), 44-57. <https://doi.org/10.31299/hrri.56.1.4>

Main, M., Kaplan, N. i Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood, and adulthood: a move to the level of representation. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50, 66-104.

Maleš, D. i Kušević, B. (2011). Nova paradigma obiteljskog odgoja. U: Maleš, D. (ur.), *Nove paradigme ranog odgoja* (str. 41-66). Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu-Zavod za pedagogiju.

Mancini, J. i Blieszner, R. (1989). Aging Parents and Adult Children: Research Themes in Intergenerational Relations. *Journal of Marriage and Family*, 51(2), 275-290. <https://doi.org/10.2307/352492>

Mandarić Vukušić, A. (2016). Roditeljska kompetencija i (ne)pedagoška zanimanja (ne-objavljen doktorski rad). Repozitorij Filozofskog fakulteta u Zagrebu. <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/6917/1/Mandarić-doktorat.pdf>

Mandarić Vukušić, A. i Ljubetić, M. (2023). Uloga obitelji u profesionalnom usmjerenju djece i mladih. U: Zloković, J. (ur.), *Oснаživanje obitelji-izazovi i perspektive* (str. 185-211). Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.

Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5), 551.

Marcia, J. E. (1980). Identity in adolescence. *Handbook of adolescent psychology*, 9(11), 159-187.

Martela, F., Lehmus-Sun, A., Parker, P. D., Pessi, A. B. i Ryan, R. M. (2023). Needs and Well-Being Across Europe: Basic Psychological Needs Are Closely Connected With Well-Being, Meaning, and Symptoms of Depression in 27 European Countries. *Social Psychological and Personality Science*, 14(5), 501-514. <https://doi.org/10.1177/19485506221113678>

Martin, C. A. i Colbert, K. K. (1997). *Parenting. A Life Span Perspective*. McGraw Hill.

Marvin, R. S. i Britner, P. A. (1999). Normative development: The ontogeny of attachment. U: Cassidy, J. i Shaver, P. R. (ur.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (str. 44-67). Guilford Press.

Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50, 370-396.

Maslow, A. H. (1954). *Motivation and personality*. Harpers.

Maslow, A. H. (1970). *Motivation and personality* (drugo izdanje). Harper & Row.

Matias, M. i Fontaine, A. M. (2013). Desenvolvimento e validação factorial da escala de motivos face à parentalidade. *Paidéia (Ribeirão Preto)*, 23(54), 9-20. <https://doi.org/10.1590/1982-43272354201303>

Matijašević, B. i Maglica, T. (2022). Slobodno vrijeme u prevenciji problema u ponašanju djece i mladih. *Socijalna psihijatrija*, 50(1), 75-92. <https://doi.org/10.24869/spsih.2022.75>

Matulić, T. (2002). Obiteljske vrijednosti i neki aspekti socijalne zaštite obitelji. *Revija za socijalnu politiku*, 9(2), 139-160. <https://doi.org/10.3935/rsp.v9i2.171>

- McAdamas, D. P., de St. Aubin, E. i Logan, R. L. (1993). Generativity among young, mid-life and older adults. *Psychology and Aging*, 8, 221-230.
- McCaffrey, S. (2015). *Mindfulness in Parenting Questionnaire (MIPQ): Development and validation of a measure of mindful parenting.* (Neobjavljena doktorska disertacija). Nova Southeastern University. Dostupno na: https://nsuworks.nova.edu/cps_stuetd/81
- McConachie, H., Hammal, D., Welsh, B., Keane, B., Waterston, T., Parker, L. i Cook, M. (2008). Wellbeing of new mothers. *Journal of Community Practice*, 81(3), 19-22.
- McCrae, N., Gettings, S. i Purssell, E. (2017). Social media and depressive symptoms in childhood and adolescence: A systematic review. *Adolescent Research Review*. <https://doi.org/10.1007/s40894-017-0053-4>
- McLaughlin, K. A. (2016). Future Directions in Childhood Adversity and Youth Psychopathology. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 45(3), 361-382. <https://doi.org/10.1080/15374416.2015.1110823>.
- Medina, A. M., Lederhos, C. L. i Lillis, T. A. (2009). Sleep disruption and decline in marital satisfaction across the transition to parenthood. *Families, Systems, & Health*, 27(2), 153-160. <https://doi.org/10.1037/a0015762>
- Mehta, M. A., Golembo, N. I. i Nosarti, C. (2009). Amygdala, hippocampal and corpus callosum size following severe early institutional deprivation: the English and Romanian Adoptees study pilot. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 50 (8), 943-951.
- Mitnick, D. M., Heyman, R. E. i Smith Slep, A. M. (2009). Changes in relationship satisfaction across the transition to parenthood: A meta-analysis. *Journal of Family Psychology*, 23(6), 848-852. <https://doi.org/10.1037/a0017004>
- Mollen, D. (2006). Voluntarily childfree women: Experiences and counseling considerations. *Journal of Mental Health Counseling*, 28(3), 269-282. <https://doi.org/10.17744/mehc.28.3.39w5h93mreb0mk4f>
- Moorman, S. M. i Stokes, J. E. (2016). Solidarity in the Grandparent-Adult Grandchild Relationship and Trajectories of Depressive Symptoms. *The Gerontologist*, 56(3), 408-420. <https://doi.org/10.1093/geront/gnu056>
- Moreira, H., Gouveia, M. J. i Canavarro, M. C. (2018). Is mindful parenting associated with adolescents' well-being in early and middle/late adolescence? The mediating role of adolescents' attachment representations, self-compassion and mindfulness. *Journal of Youth and Adolescence*, 47, 1771-1788.
- Moriarty, M. Fine, M. J. (2001). Educating parents to be advocates for their children. U: Fine, M. J. i Lee, S. W. (ur.), *Handbook of Diversity in Parent Education* (str. 315-334). Academic Press. doi: <https://doi.org/10.1016/B978-012256483-3/50016-2>

- Mortimer, J. T., Kim, M., Staff, J. i Vuolo, M. (2016). Unemployment, parental help, and self-efficacy during the transition to adulthood. *Work and Occupations*, 43(4), 434-465. <https://doi.org/10.1177/0730888416656904>
- Moutsiana, C., Johnstone, T., Murray, L., Fearon, P., Cooper, P. J., Pliatsikas, C., Goodyer, I., Halligan, S. L. (2015). Insecure attachment during infancy predicts greater amygdala volumes in early adulthood. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 56(5), 540-8. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12317>.
- Musick, K., Meier, A. i Flood, S. (2016). How Parents Fare: Mothers' and Fathers' Subjective Well-Being in Time with Children. *American Sociological Review*, 81(5), 1069-1095. <https://doi.org/10.1177/0003122416663917>
- Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje (2015). Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta.
- Nickerson, A. B. i Nagle, R. J. (2005). Parent and Peer Attachment in Late Childhood and Early Adolescence. *Journal of Early Adolescence*, 25, 223-249.
- Niklas, F., Cohrssen, C., Lehl, S. i Napoli, A. R. (2021). Editorial: Children's Competencies Development in the Home Learning Environment. *Frontiers in Psychology*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.706360>.
- Nikodem, K. (2010). Religija i obitelj. Utjecaj kršćanskog identiteta na percepciju odnosa roditelja i djece. *Socijalna ekologija*, 19(2), 173-194.
- Nomaguchi, K. i Milkie, M. A. (2020). Parenthood and Well-Being: A Decade in Review. *Journal of Marriage and Family*, 82(1), 198-223. <https://doi.org/10.1111/jomf.12646>
- Novais, M., Henriques, T., Vidal-Alves, M. J., Magalhães, T. (2021). When Problems Only Get Bigger: The Impact of Adverse Childhood Experience on Adult Health. *Frontiers in Psychology*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.693420>.
- Novozhilov, A. S., Karev, G. i Koonin, E.V. (2006). Biological applications of the theory of birth-and-death processes. *Briefings in Bioinformatics*, 7(1), 70-85. <https://doi.org/10.1093/bib/bbk006>
- Numanović, A., Mladenović, Ž., Hazirović, R. i Jovicic, M. (2018). Comparison of motivation for parenting in healthy and depressed patients. *SANAMED*, 13(3), 299-304.
- Nurmi, J-E. (1991). How do adolescents see their future? A review of the development of future orientation and planning. *Developmental Review*, 11(1), 1-59. [https://doi.org/10.1016/0273-2297\(91\)90002-6](https://doi.org/10.1016/0273-2297(91)90002-6)
- O'Connor, T. G. i Scott, S. B. C. (2007). Parenting and outcomes for children. Joseph Rowntree Foundation
- O'Keeffe, G. S. i Clark-Pearson, K (2011). The impact of social media on children, adolescents, and families. *Pediatrics*, 127(4), 800-804.

Oakley, L. (2004). *Cognitive development*. Routledge.

Obradović, J. i Čudina-Obradović, M. (2001). Broj djece u obitelji i spol bračnoga partnera kao prediktori bračne kvalitete. *Društvena istraživanja*, 10(54-55), 709-730.

Olsen, T. M., Laursen, T. M., Pedersen, C. B., Mors, O. i Martensen, P. B. (2006). New parents and mental disorders. *The Journal of the American Medical Association*, 296(21), 2582-2589.

Pallini, S., Baiocco, R., Schneider, B. H., Madigan, S. i Atkinson L. (2014). Early child-parent attachment and peer relations: A meta-analysis of recent research. *Journal of Family Psychology*, 28, 118-123. <https://doi.org/10.1037/a0035736>

Parke, R. D., Dennis, J., Flyr, M. L., Morris, K. L., Leidy, M. S. i Schofield, T. J. (2005). *Fathers: Cultural and ecological perspectives*. U: Luster, L. i Okagaki, L. (Ur.), *Parenting: An ecological perspective*. (str. 103-144). Erlbaum.

Păsărelu, C.R., Dobrea, A., Florea, I.S., Predescu, E. Parental stress and child mental health: a network analysis of Romanian parents. *Current Psychology*, 4, 1-13. <https://doi.org/10.1007/s12144-022-03520-1>.

Pavela, I., Šimić, N. i Nikolić, M. (2016). Odnos porođajne težine i nekih aspekata seksualnog ponašanja. *JAHR*, 7/1(13), 9-18.

Pećnik, N. (2008). Prema viziji roditeljstva u najboljem interesu djeteta. U: Daly, M. (ur.), *Roditeljstvo u suvremenoj Europi: pozitivan pristup*. Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.

Pederson, D. R., Gleason, K. E., Moran, G. i Bento, S. (1998). Maternal attachment representations, maternal sensitivity, and infant-mother attachment. *Developmental Psychology*, 34, 925-933.

Petani, R. i Babačić, A. (2010). Motivacija za roditeljstvom kod studenata Sveučilišta u Zadru. *Acta Iadertina*, 7(1). Dostupno na: <https://doi.org/10.15291/ai.1237>

Petersen, A. C., Sarigiani, P. A. i Kennedy, R. E. (1991). Adolescent depression: Why more girls? *Journal of Youth Adolescence*, 20, 247-71. <https://doi.org/10.1007/BF01537611>.

Przybylski, A. K., Rigby, C. S. i Ryan, R. M. (2010). A Motivational Model of Video Game Engagement. *Review of General Psychology*, 14(2), 154-166. <https://doi.org/10.1037/a0019440>

Purewal, S. i van Den Akker, O. (2007). The socio-cultural and biological meaning of parenthood. *Journal of Psychosomatic Obstetrics & Gynecology*, 28(2), 79-86. <https://doi.org/10.1080/01674820701409918>

Qualter, P., Brown, S. L., Rotenberg, K. J., Vanhalst, J., Harris, R. A., Goossens, L. i Munn, P. (2013). Trajectories of loneliness during childhood and adolescence: Predictors and health outcomes. *Journal of Adolescence*, 36, 1283-1293. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2013.01.005>

Rabin, A. I. i Green, R. J. (1968). Assessing motivation for parenthood. *Journal of Psychology*, 69, 39-64.

Ramiro-Fariñas, D., Viciano, F. i Montañés Cobo, V. (2018). Will highly educated women have more children in the future? In Southern Europe, it will largely depend on labour market conditions. *Vienna Yearbook of Population Research*, 1, 49-54. <https://doi.org/10.1553/populationyearbook2017s049>.

Reić Ercegovac, I. (2010). Subjektivna dobrobit tijekom tranzicije u roditeljstvo. (neobjavljen doktorski rad). Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Reić Ercegovac, I. (2016). Doživljeno vršnjačko nasilje: relacije s dobi, spolom, razrednim ozračjem i školskim uspjehom. *Školski vjesnik : časopis za pedagoška i školska pitanja*, 65(2), 251-271.

Reić Ercegovac, I. (2016). Obrasci privrženosti u ranoj dobi. Web predavanje. Dostupno na <https://www.ffst.unist.hr/images/50023366/Obrasci%20privrzenosti%20u%20ranoj%20dobi.pdf>

Reić Ercegovac, I. i Kardum, G. (2012). Stavovi prema braku i motivacija za roditeljstvom kod studenata. *Počeci*, 10(1), 60-63.

Reić Ercegovac, I. i Ljubetić, M. (2019). Svjesnost u roditeljstvu majki i očeva djece različite dobi: Validacija hrvatske inačice upitnika. *Psihologijske teme*, 28(2), 397-418. <https://doi.org/10.31820/pt.28.2.9>

Reić Ercegovac, I., Maglica, T. i Ljubetić, M. (2021). The Relationship between Self-Esteem, Self-Efficacy, Family and Life Satisfaction, Loneliness and Academic Achievement during Adolescence. *Croatian Journal of Education - Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 23(sp. ed. 1), 65-83. <https://doi.org/10.15516/cje.v23i0.4049>

Rifkin-Graboi, A., Kong, L., Sim, L. i sur. (2015). Maternal sensitivity, infant limbic structure volume and functional connectivity: a preliminary study. *Translational Psychiatry*, 5, e668.

Robotić, P. (2015). Zamke virtualnog svijeta: zaštita djece i mladih na internetu i prevencija ovisnosti. *JAHS*, 1(2), 81-96.

Rosen, L. D. (2011). Social networking's good and bad impacts on kids. Washington, DC: American Psychological Association. Dostupno na: <http://www.apa.org/news/press/releases/2011/08/social-kids.aspx>

Ross-Plourde, M. i Basque, D. (2019). Motivation to become a parent and parental satisfaction: The mediating effect of psychological needs satisfaction. *Journal of Family Issues*, 40(10), 1255-1269. <https://doi.org/10.1177/0192513X19836458>

Rözer, J., Poortman, A-R. i Mollenhorst, G. (2017). The timing of parenthood and its effect on social contact and support. *Demographic Research*, 36, 1889-1916. doi: 10.4054/DemRes.2017.36.62.

- Ručević, S. (2011). Povezanost privrženosti roditeljima s rizičnim i delinkventnim ponašanjem kod adolescenata. *Društvena istraživanja*, 20(1 (111)), 167-187. <https://doi.org/10.5559/di.20.1.09>
- Rudan, V. (2004). Normalni adolescentni razvoj. *Medix*, 10(52), 36-39.
- Ryan, R. M. i Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>
- Ryan, R. M. i Deci, E. L. (2017). Parenting, autonomy, and well-being: Speaking plainly about parenting. U: Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness (pp. 348-350). Guilford.
- Ryff, C., Schmutte, P. i Lee, Y. (1996). How children turn out: Implications for parental self-evaluation. U: Ryff, C. i Seltzer, M. (ur.), *The parental experience at midlife* (str. 383-422). University of Chicago Press.
- Sampson, R. J. i Laub, J. H. (2005). A general age-graded theory of crime: Lessons learned and the future of life-course criminology. U: Farrington, D. P. (ur.), *Integrated developmental and life course theories of offending*. Transaction Publishers.
- Sapp, J. C., Dong, D., Stark, C., Ivey, L. E., Hooker, G., Biesecker, L. G. i Biesecker, B. B. (2014). Parental attitudes, values, and beliefs toward the return of results from exome sequencing in children. *Clinical genetics*, 85(2), 120-126. <https://doi.org/10.1111/cge.12254>
- Schaie, K. W. i Willis, S. L. (2002). *Adult Development and Aging: An Introduction*. Prentice Hall.
- Schneider, B. H., Atkinson, L. i Tardif, C. (2001). Child-parent attachment and children's peer relations: A quantitative review. *Developmental Psychology*, 37(1), 86-100. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.37.1.86>
- Schore, A. N. (2009). Attachment trauma and the developing right brain: Origins of pathological dissociation. U: P. F. Dell i J. A. O'Neil (ur.), *Dissociation and the dissociative disorders: DSM-V and beyond* (str. 107-141). Routledge/Taylor & Francis Group.
- Schore, A.N. (1996). The experience-dependent maturation of a regulatory system in the orbital prefrontal cortex and the origin of developmental psychopathology. *Development and Psychopathology*, 8, 59-87.
- Sethna, V., Pote, I., Wang, S., Gudbrandsen, M., Blasi, A., McCusker, C., Daly, E., Perry, E., Adams, K. P. H., Kuklisova-Murgasova, M., Busuulwa, P., Lloyd-Fox, S., Murray, L., Johnson, M. H., Williams, S. C. R., Murphy, D. G. M., Craig, M. C. i McAlonan, G. M. (2017). Mother-infant interactions and regional brain volumes in infancy: an MRI study. *Brain Structure and Function*, 222(5), 2379-2388. <https://doi.org/10.1007/s00429-016-1347-1>

- Shah, P.E., Fonagy, P. i Strathearn, L. (2010). Is attachment transmitted across generations? The plot thickens. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 15(3), 329-345.
- Slunjski, E. (2011). Kurikulum ranog odgoja-istraživanje i konstrukcija. Školska knjiga.
- Smetana, J. G. (2017). Current Research on Parenting Styles, Dimensions, and Beliefs. *Current Opinion in Psychology*, 15, 19-25. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.02.012>
- Smetana, J. G., Campione-Barr, N. i Metzger, A. (2006). Adolescent development in interpersonal and societal contexts. *Annual Review of Psychology*, 57, 255-284. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.57.102904.190124>
- Sobotka, T. (2021). Un tiers des femmes d'Asie de l'Est resteront sans enfant: Population & Sociétés, 595(11), 1-4. <https://doi.org/10.3917/popsoc.595.0001>
- Sobotka, T. i Beaujouan, É. (2014). Two Is Best? The Persistence of a Two-Child Family Ideal in Europe. *Population and Development Review*, 40, 391-419. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2014.00691.x>
- Soman, U. (2009). Patriarchy: Theoretical Postulates and Empirical Findings. *Sociological Bulletin*, 58(2), 253-272. <http://www.jstor.org/stable/23620688>
- Sroufe, L.A. (2000). Attach keynote session, Clinical implications of attachment theory and research. VT, Resourceful Recordings, Inc
- Starc, B., Čudina -Obradović, M., Pleša, A., Profaca, B. i Letica, M. (2004). Osobine i psihološki uvjetinrazvoja djeteta predškolske dobi. Priručnik za odgojitelje, roditelje i sve koji odgajaju djecu predškolske dobi. Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Stearns, S. C., Allal, N. i Mace, R. (2008). Life history theory and human development. U: Crawford, C. i Krebs, D. (ur.), *Foundations of evolutionary psychology* (str. 47-70). Erlbaum.
- Steele, H., Steele, M. i Fonagy, P. (1996). Associations among Attachment Classifications of Mothers, Fathers, and Their Infants. *Child Development*, 67(2), 541-555.
- Steinberg, L. (2001). We know some things: Parent-adolescent relationships in retrospect and prospect. *Journal of Research on Adolescence*, 11, 1-19.
- Stickley, A., Koyanagi, A., Koposov, R., Blatný, M., Hrdlička, M., Schwab-Stone, M. i Ruchkin, V. (2016). Loneliness and its association with psychological and somatic health problems among Czech, Russian and U.S. adolescents. *BMC Psychiatry*, 16, 128. Dostupno na: <https://doi.org/10.1186/s12888-016-0829-2>
- Sullivan, R. M. (2012). The Neurobiology of attachment to nurturing and abusive caregivers. *Hastings Law Journal*, 63, 1553-1570.
- Swing, E. L., Gentile, D. A., Anderson, C. A. i Walsh, D. A. (2010). Television and video game exposure and the development of attention problems. *Pediatrics*, 126, 214 – 221.

- Šimić, N. (2021). Neuroznanstveni temelji moralnosti: Pregled istraživanja. *Psihologijske teme*, 2, 225-250. <https://doi.org/10.31820/pt.30.2.4>
- Taylor, E. (2014). *Becoming us – 8 steps to Grow the Family That Thrives*. Three Turtles Press.
- Taylor, J., Spencer, N. J. i Baldwin, N. (2000). Social, economic, and political context of parenting. *Archives of Disease in Childhood* 82(2), 113-120.
- Ter Kuile, H., Finkenauer, C., Van Der Lippe, T. i Kluwer, E. S. (2021). Changes in relationship commitment across the transition to parenthood: Pre-pregnancy happiness as a protective resource. *Frontiers in Psychology*, 12, 622160. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.622160>
- Testa, M. R. (2012). Family sizes in Europe. Evidence from the 2011 Eurobarometer survey. *European Demographic Research Papers*, 2. Vienna Institute of Demography, Austrian Academy of Sciences. Dostupno na: http://www.oew.ac.at/vid/download/edrp_2_2012.pdf
- Testa, M. R. (2014). On the positive correlation between education and fertility intentions in Europe: Individual- and country-level evidence. *Advances in Life Course Research*, 21, 28-42. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2014.01.005>
- Testa, M. R. (2017). Will highly educated women have more children in the future? Looking at reproductive plans and outcomes. *Vienna Yearbook of Population Research*, 15, 33-40. <https://www.jstor.org/stable/26506097>
- Thompson, R. i Lee, C. (2011). Fertile imaginations: Young men's reproductive attitudes and preferences. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 29, 43-55. <https://doi.org/10.1080/02646838.2010.544295>
- Tocu, R. (2014) Study on the Parental Beliefs and Attitudes towards Child Rearing and Education. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 137, 153-157. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.05.268>
- Tucak Junaković, I. (2011). Osnovni teorijski pristupi i metodologija istraživanja generativnosti. *Psihologijske teme*, 20(1), 131-152.
- Udry, J. R. (1996). Biosocial Models of Low-Fertility Societies. *Population and Development Review*, 22, 325-336.
- Valkenburg, P. M., Peter, J. i Schouten, A. P. (2006). Friend networking sites and their relationship to adolescents' well-being and social self-esteem. *Cyberpsychology and Behavior*, 9, 584-590.
- Van Balen, F. i Trimbos-Kemper, T. C. M. (1995). Involuntarily Childless Couples: Their Desire to have Children and Their Motives, *Journal of Psychosomatic Obstetrics & Gynecology*, 16(3), 137-144. <https://doi.org/10.3109/01674829509024462>

- Van Ijzendoorn, M. H., Dijkstra, J. i Bus, A. G. (1995). Attachment, Intelligence, and Language: A Meta-analysis. *Social Development*, 4(2), 115-128.
- Van Ijzendoorn, M. H., Schuengel, C. i Bakermans-Kranenburg, M. J. (1999). Disorganized attachment in early childhood: meta-analysis of precursors, concomitants, and sequelae. *Developmental Psychopathology*, 11(2), 225-49. <https://doi.org/10.1017/s0954579499002035>
- Vasta, R., Haith, M. i Miller, S.A. (1998). *Dječja psihologija*. Naklada Slap.
- Vejmelka, L., Strabić, N. i Jazvo, M. (2017). Online aktivnosti i rizična ponašanja adolescenata u virtualnom okruženju. *Društvena istraživanja*, 26(1), 59-78. <https://doi.org/10.5559/di.26.1.04>
- Vekić Kljajić, V. (2008). Kad cijelo selo odgaja dijete. *Dijete, vrtić, obitelj*, 14(52), 21-22.
- Virasiri, S., Yunibhand, J. i Chaiyawat, W. (2011). Parenting: What are the critical attributes? *Journal of the Medical Association of Thailand* 94(9), 1109-1116.
- Wang, M.T. i Holcombe, R. (2010). Adolescents' perceptions of school environment, engagement, and academic achievement in middle school. *American Educational Research Journal*, 47, 633-662. <https://doi.org/10.3102/0002831209361209>
- Waren, W. i Pals, H. (2013). Comparing characteristics of voluntarily childless men and women. *Journal of Population Research*, 30(2), 151-170. <http://www.jstor.org/stable/42636316>
- Waters, E., Merrick, S., Treboux, D., Crowell, J. i Albersheim, L. (2000). Attachment security in infancy and early adulthood: a twenty-year longitudinal study. *Child Development*, 71, 684-689.
- Webster, E. M. (2022). The Impact of Adverse Childhood Experiences on Health and Development in Young Children. *Glob Pediatric Health*, 9. <https://doi.org/10.1177/2333794X221078708>
- Wetzel, E. i Robins, R. W. (2016). Are parenting practices associated with the development of narcissism? Findings from a longitudinal study of Mexican-origin youth. *Journal of Research in Personality*, 63, 84-94. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2016.05.005>
- World Fertility Report (2012). Dostupno na: <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/dataset/fertility/wfr2012/MainFrame.html>
- Yoo, G., Lee, N., Jun, H. J. i Park, J. H. (2015). Emerging Adults' Motivations for Parenthood Among Korean Undergraduate Students. *Journal of Comparative Family Studies*, 46(3), 403-418. <https://www.jstor.org/stable/43613125>
- Yu, S., Levesque-Bristol, C. i Maeda, Y. (2018). General need for autonomy and subjective well-being: A meta-analysis of studies in the US and East Asia. *Journal of Happiness Studies*, 19(6), 1863-1882. <https://doi.org/10.1007/s10902-017-9898-2>

- Yusuf, M. (2014). The role of grandparents in grandchildren totality development. *Journal of Research, Policy & Practice of Teachers & Teacher Education (JRPPTTE)*, 4(2), 73-81.
- Zloković, J. (2023). Izazovi i perspektive u promicanju osnaživanja obitelji. U: Zloković, J. (ur.), *Osnaživanje obitelji-izazovi i perspektive* (str. 3-19). Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.
- Zloković, J. (2007). Odnos roditelja prema djeci s aspekta manipulacije. HPKZ.
- Zloković, J. (2014). Obiteljski diskurs u kontekstu nasilja maloljetne djece nad roditeljima. Sveučilište, Filozofski fakultet.
- Zloković, J. i Čekolj, N. (2018). Osnaživanje obitelji za razvoj pozitivnih odnosa. Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.
- Zondervan-Zwijnenburg, M. A. J., Veldkamp, S. A.M., Neumann, A., Barzeva, S. A., Nelemans, S. A., van Beijsterveldt, C. E. M., Branje, S. J. T., Hillegers, M. H. J., Meeus, W. H. J., Tiemeier, H., Hoijsink, H. J. A., Oldehinkel, A. J. i Boomsma, D. I. (2020). Parental Age and Offspring Childhood Mental Health: A Multi-Cohort, Population-Based Investigation. *Child Development*, 91(3), 964-982. <https://doi.org/10.1111/cdev.13267>
- Zuo, J. i LaRossa, R. (2009). Rethinking Family Patriarchy and Women's Positions in Presocialist China. *Journal of Marriage and Family*, 71(3), 542-557. <http://www.jstor.org/stable/40262901>
- Žene i muškarci u Hrvatskoj 2022. Državni zavod za statistiku. Dostupno na: https://podaci.dzs.hr/media/04pff1do/women_and_man_2022.pdf

11. BILJEŠKA O AUTORICAMA

Dr. sc. Maja Ljubetić redovita je profesorica u trajnome izboru na Odsjeku za pedagogiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu. Mentorirala je tri obranjene doktorske disertacije te niz studentskih završnih i diplomskih radova. Članica je uredništva i stalna recenzentica nekoliko stranih i uglednih domaćih časopisa. Certificirana je učiteljica teorije izbora i realitetne terapije. Autorica je i suautorica više od 130 znanstvenih i stručnih radova, znanstvenih monografija i poglavlja u znanstvenim knjigama, priručnika i sveučilišnoga udžbenika. Izlagala je na 34 međunarodne znanstvene konferencije u zemlji i svijetu na kojima je održala deset pozvanih predavanja. Dobitnica je Nagrade Filozofskoga fakulteta u Splitu za izvrsnost u nastavnome radu i ostalim oblicima rada sa studentima u ak. god. 2019./2020. te Nagrade za znanost Sveučilišta u Splitu za 2021. godinu, koja se dodjeljuje najbolje rangiranim znanstvenicima Sveučilišta u Splitu, zastupljenima u bazama podataka WoSCC i Scopus.

Dr. sc. Ina Reić Ercegovac redovita je profesorica na Odsjeku za psihologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu. Doktorirala je 2010. godine u području razvojne psihologije s temom tranzicije u roditeljstvo. Mentorirala je više od 80 završnih i diplomskih radova. Objavila je 80 znanstvenih i stručnih publikacija te sudjelovala s više od 40 priopćenja na znanstveno-stručnim konferencijama. Dobitnica je Nagrade Sveučilišta u Splitu za znanstveni doprinos području društvenih znanosti 2022. godine. Članica je Znanstvenoga centra izvrsnosti za školsku efektivnost i menadžment te je kao istraživačica sudjelovala na pet znanstvenih projekata. Sudjelovala je na pet stručnih projekata, od čega tri projekta Europskoga socijalnog fonda nositelja različitih sastavnica Sveučilišta u Splitu. U organizaciji državnih agencija održala je niz pozvanih predavanja na županijskim i državnim skupovima za pedagoge, učitelje, psihologe i ravnatelje.

